

Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében

A második világháború utáni rövid átmeneti időszak, majd a kommunista párt diktatúrájának kiépítése új fejezetet nyitott a romániai magyarság történetében. Az államszocializmus alapjaiban változtatta meg a kisebbségi közösségek életfeltételeit. Megszűntek azok a politikai, gazdasági és kulturális keretek, hálózatok, amelyek addig nagymértékben meghatározták a kisebbségbe került magyarság létét. Megszűnt a jogállamiság, a magántulajdon, megszűntek vagy átszerveződtek a sajátos kulturális intézmények. Az állam által kezdeményezett, esetenként erőszakkal beindított és véghezvitt politikai-gazdasági folyamatok eredményeként jelentős társadalmi átalakulás zajlott le a romániai magyarság körében, a teljes tagoltságú kisebbségi társadalomból csonka társadalom alakult ki, amely folyamatosan ki volt szolgáltatva a pártállam homogenizációs törekvéseinek. A kisebbségi intézményességben hangsúlyos társadalomszervező szerepet betöltő egyházak befolyása az ellenük indított támadások és megszorítások következtében jelentősen meggyengült. A politikai tagoltság megszüntetése és az egypártrendszer bevezetése átalakította a nemzetiségi politizálás addigi kereteit, az önálló kisebbségi politizálást felváltotta az ország és a kommunista párt magyarságpolitikáján belüli érdekképviselés, mint lehetőség. A Román Kommunista Párt (RKP) diktatúrájának kiépülésével párhuzamosan radikális elitváltás zajlott le gazdasági, politikai és kulturális téren egyaránt.

A jelenlegi kutatások alapján az erdélyi magyarság 1944–1989 közötti történetét illetően a következő korszakokat és alkorszakokat különböztethetjük meg:

1. Az 1944–1947 közötti ún. átmeneti időszakban tért vissza a román közigazgatás Észak-Erdélybe. A nemzeti kisebbségek önálló képviselői szervezeteket hoztak létre, amelyek a baloldali pártokkal léptek szövetségre. Erdélyben kiépült egy viszonylag önálló magyar kulturális és oktatási intézményhálózat.

2. 1948–1965: a klasszikus sztálinizmustól a nemzeti kommunizmusig

a) 1948–1952/53: ebben az időszakban vette át a hatalmat a kommunista párt és kezdte el a proletárdiktatúra kiépítését. A magyar kisebbség érdekvédelmi szervezetét – jelesül a Magyar Népi Szövetséget (MNSz) – első lépésként a kommunista párt teljes alárendeltségébe helyezték, majd 1953-ban feloszlatták. A közösségi integráció modellje helyett az új ideológiai irányvonal alapján az ún. egyéni integrációt helyezték előtérbe.

b) 1952–1956: a sztálini nemzetiségpolitika alapján 1952-ben, szovjet 'sugallatra' létrehozták a történelmi Székelyföldet magába foglaló Magyar Autonóm Tartományt (MAT).

c) 1956: az 1956-os magyar forradalom romániai és erdélyi kihatása.

d) 1957–1964: a magyar forradalom utáni megtorló intézkedések időszaka, az önálló kisebbségi kulturális és oktatási intézményhálózat felszámolása, illetve átszervezése, a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorítása.

3. 1965–1989: a Ceaușescu-korszak

a) 1965–1974: desztalinizációs és liberalizációs tendenciák, az ígéretes évei: intézményalapítások (magyar nyelvű tévéadás, magyar lapalapítások stb.), a magyar kulturális elit intézményes integrációja.

b) 1975–1984: a nacionalista tendenciák felerősödése, a 'kis kulturális forradalom' kihatása

c) 1985–1989: a végkifejlet: a 'magyar kérdés eltűnése': a 'magyarul beszélő románok' kifejezés megjelenése a pártdokumentumokban, a politikai és gazdasági válság elmélyülése.¹

Az utóbbi évek romániai és nemzetközi kutatásai új eredményeket és perspektívákat hoztak a Ceaușescu-rendszer értelmezésében. Több munka született az állami elnyomó gépezetről, az általános politikai helyzetről, Nicolae Ceaușescuról, a Securitate működéséről, a román disszidenciáról, a kultúr- és identitáspolitikáról. A romániai magyarság kérdése az 1945–1989 közötti időszakban a román történetírásban csak a Vladimir Tismăneanu vezette történészbizottság munkájában, a *Raport final*-ban jelent meg, magyar szerzőtársak tollából.² Jelentős helyet

1 Az RKP magyarságpolitikájáról részletesebben lásd:

Süle Andrea, R.: *A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentumok tükrében. Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1988. 139–155.

Uő: Románia politikatörténete 1944–1990. In: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990. 199–295.

Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003.

Szesztay Adám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, Csíkszereda, 1998.

Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években. Szerk. Bárdi Nándor. Csíkszereda, Pro-Print, 2005.

Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008. /Múltunk könyvek/

Uő: Az új, baloldali magyar értelmiség az ötvenes–hatvanas években. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk.: Simon Attila – Bárdi Nándor, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja-Samorin, 2006. 385–405.

2 Vasile, Cristian: *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu 1965–1974*. Humanitas, București, 2015.

Copilaș, Emanuel: *Națiunea socialistă. Politica identității în epoca de aur*. Polirom, București, 2015.

Buga, Vasile: *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice 1965–1989*. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013.

Cătănuș, Ana-Maria: *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970–1980*. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2014.

Murgescu, Bogdan: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*. Polirom, București, 2010.

Raport final. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Editori: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile. Humanitas, București, 2008.

Gallagher, Tom: *Democrație și naționalism în România 1989–1998*. Trad. Simona Ceaușu. Editura All Educational, București, 1999.

Oprea, Marius: *Moștenitorii Securității*. Humanitas, București, 2004.

foglal el a román jelenkortörténeti kutatásokban a rendszerváltás kérdése.³ A rendszerváltás és a romániai magyarság témakörben a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet keretén belül zajlott le a kutatás és jelent meg elemzés, román és magyar nyelven egyaránt.⁴

Nemzetközi téren elsősorban a rendszer működésének sajátosságait, a Securitate tevékenységét, a nemzeti kommunizmus jellemzőit vették górcső alá az utóbbi évek publikációiban.⁵ A Ceaușescu-korszak magyarságpolitikájára vonatkozóan először Süle Andrea és szerzőtársai munkájában olvashattunk fontos információkat. A szerzők az általános romániai gazdasági és politikai kontextust mutatták be az akkor rendelkezésekre álló források alapján.⁶ Vincze Gábor – elsősorban magyarországi külügyi levéltári forrásokra támaszkodva – a korszak több kérdését is elemezte, illetve forráskötetet is összeállított.⁷ Földes György a nemzetiségi kérdés és a kádári külpolitika kontextusában vizsgálta a magyar-ro-

3 *Revoluția Română din decembrie 1989. Locuri, date, fapte. Mic dicționar.* Coord. Gheorghe Sbârnă. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009.

Duțu, Alexandru: *Revoluția din 1989. Cronologie.* Editura Institutului Revoluției Române din decembrie 1989, București, 2006.

Scurtu, Ioan: *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional.* Editura Enciclopedică, Editura IRRD, București, 2006.

Cesereanu, Ruxandra: *Decembrie 89. Deconstrucția unei revoluții.* Polirom, București, 2009.

Groșescu, Raluca: Traietorii de conversie politică a nomenclaturii din România. Spre o taxonomie a partidelor create de fostele elite comuniste. In: *Elite comuniste înainte și după 1989.* Anuarul Institutului de Investigarea Crimelor Comunistului în România, 2007, vol. II.

Siani-Davies, Peter: *Revoluția română din decembrie 1989.* Humanitas, București, 2006.

4 *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990).* Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014.

Primele forme de autoorganizare a maghiarilor din România (1989–1990). Red. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. ISPMN, Cluj-Napoca, 2014.

5 Salat Levente – Novák Csaba Zoltán: Ethnicity, Nationalism, and the Minority Regime. In: Stan, Lavinia – Vancea, Diane (eds.): *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking Past, Present, and Future.* Lexington Books, Lanham–Boulder–New York–London, 2015. 64-67.

Gilberg, Trond: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise of Ceausescu's Personal Dictatorship.* Westview Press, Boulder, San Francisco and Oxford. 1990.

Cinopeș, Radu: *Nationalism and identity in Romania. A History of Extreme Politics from Birth of the State of State to EU Accession.* I.B. Tauris Publishers, London–New-York, 2010.

Petrescu, Dragoș: Building the Nation, Instrumentalizing Nationalism: Revisiting Romanian National-Communism, 1956–1989. In: *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918–1989.* Edited by Martin Mevius. Routledge Taylors and Francis Group, 2011, London and New York. 146-165.

Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nacionalista politica és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban.* L'Harmattan, Budapest, 2011.

Mevius, Martin: Reappraising Communism and Nationalism. In: *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918–1989.* Edited by Martin Mevius. Routledge Taylors and Francis Group, London and New York. 1–25.

Brown, J. F.: *Eastern Europe an Communist Rule.* Duke University Press, Durham and London, 1980.

Morar-Vulcu, Călin: Between Old and New: The Discursive Construction of the Socialist Nation. In: *Re-Searching the Nation: The Romanian File.* Studies and Selected Bibliography on Romanian Nationalism. Edited by: Sorin Mitu. International Book Acces, 2008. 249–267.

6 Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *România 1944–1990.* Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990.

7 Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjánig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekből történetéből. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3–4. sz. 263–352.

Uő: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989.* Pro-Print, Csíkszereda, 2003.

Uő: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Státus, Csíkszereda, 1999.

mán kapcsolatok alakulását.⁸ A romániai és magyarországi források, illetve kutatási eredmények felhasználásával készült el e forráskiadvány első része, amely kimondottan a magyarságpolitika alakulásának szemszögéből vizsgálta a korszakot.⁹ Úgy véljük, a romániai és magyarországi források és elemző munkák összevetéséből komplexebb képet nyerhetünk a Ceaușescu-rendszer működésének belső mechanizmusairól, a magyarságpolitikát meghatározó tényezők alakulásáról.

Jelen forrásgyűjteményt a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj-program keretén belül állítottam össze és az *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974.* című kötet folytatását képezi.

Amint azt említettük, a Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett időszakot a párt nemzetiségpolitikája szempontjából két, egymástól jól elkülöníthető korszakra oszthatjuk. Az 1965–1974 (hetvenes évek közepe) közötti időszakot egy relatív engedékenyebb politika jellemezte. A hetvenes évek második felétől az 1989-es bukásig tartott az ún. második szakasz, amelyben a rendszer és ezen belül a nemzetiségpolitika teljes eltorzulásáról beszélhetünk. Kötetünkben a második korszak bemutatásához, elemzéséhez gyűjtöttünk forrásokat.

Az iratok kiválogatásánál két *tartalmi* szempontot vettünk figyelembe. Az első csoportba tartoznak azok a nemzetiségpolitikát meghatározó dokumentumok, iratok, határozatok, amelyek közvetlenül a kisebbségekre vagy az adott kisebbségre vonatkoznak, pl. a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának működése, az RKP kongresszusainak nemzetiségpolitikai határozatai, a magyar értelmiségiekkel való kapcsolattartás, a KB Szervezési és a Propaganda Osztálya ülései jegyzőkönyveinek átiratai, a Securitatének a nacionalizmus vádjá alapján lefolytatott vizsgálatai, nyomozásai, a Magyarországgal való kétoldalú kapcsolatok nemzetiségpolitikai vonatkozásai. A második csoportba tartozó iratok nem beszélnek közvetlenül nemzetiségpolitikáról, de nagymértékben determinálják azt pl. a 'júliusi tézisek', a káderrotáció, az elitcserék, a kongresszusi határozatok, a gazdasági irányváltások, a területrendezés, a lakosság hangulatát, életfeltételeit befolyásoló gazdasági, ideológiai jellegű változások.

Elemzésünk középpontjában az RKP magyarságpolitikájának alakulása, az azt befolyásoló nemzetközi és hazai politikai és gazdasági folyamatok, és nem az erdélyi magyarság 1975–1989 közötti történetének bemutatása áll. Ezért az iratok kiválogatásában és értelmezésében elsősorban azokra a forrásokra koncentráltunk, amelyek közvetlenül meghatározták az RKP nemzetiségpolitikájának alakulását, amelyekkel be lehet mutatni a párt felső szintjein bekövetkezett változásokat,

8 Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

9 Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974.* Pro-Print, Csíkszereda, 2011.

Denisa Bodeanu - Novák Csaba Zoltán: *Az elnémult harang. Egy megfigyelés története. Pálfi Géza élete a Securitate irataiban.* Pro-Print, Csíkszereda, 2011.

Novák Csaba Zoltán - Tóth-Bartos András - Kelemen Kálmán Lóránt: *Újjászületés. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972.* Pro-Print - Háromszék Vármegye, Csíkszereda - Sepsiszentgyörgy, 2013.

azok ok-okozati összefüggéseit. A romániai magyar elitnek a közéletben, lapokban, folyóiratokban megjelent programjai és vitái, vagy az erdélyi magyar egyházak tevékenysége egy későbbi kutatás témáját képezik.

Forrásaink zömét eddig kiadatlan romániai és magyarországi levéltári dokumentumok képezik. A közölt anyagok többsége a bukaresti Állami Levéltárból (ANR)¹⁰ származik, az RKP különböző vezető szerveinek (VB, PB, KB Kancellária, Szervezési Osztály, Propaganda Osztály, Külügyi Osztály) iratanyagaiból.

Az RKP magyarságpolitikájának kihatásait az Állami Levéltár megyei fiókjainak (ANRDJM, ANRDJHR¹¹ stb.) iratanyagából rekonstruáltuk, ez esetben is a helyi pártszervek iratanyagai alapján. Az Állambiztonsági Levéltárakat Tanulmányozó Országos Bizottság Levéltárából (ACNSAS) származó iratok két nagyobb fondból származnak, az ún. dokumentációs (általános ügyek, regionális vagy országos szintű jelentések, elemző ülések) és az ún. információs (egyes személyek és célcsoportok követése, ügynökök, belügyi tisztek jelentései) részlegről. A Magyar Nemzeti Levéltár állományából elsősorban a Külügyminisztérium Romániára vonatkozó iratanyagát kutattuk.

A téma előző korszakainak kutatásához hasonlóan a források származási helyét illetően ez esetben is megfigyelhető egyfajta regionális egyenlőtlenség, amely két okra vezethető vissza: egyrészt az egyes vidéki levéltárak anyagainak rendezetlen, nem kutatható állapotára, másrészt pedig jellemző volt a korszakra, hogy a magyarságpolitika az esetek többségében leredukálódott a többségében magyarok lakta Székelyföldre és néhány kulturális szempontból fontosabb erdélyi városra (Kolozsvár, Temesvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad). A fontosabb erdélyi városok kulturális súlyát és az ebből kifolyólag adódó jelenlétét az iratokban az is csökkentette, hogy a felvázolt korszakban nagyon sok magyar jellegű kulturális intézmény átkerült Bukarestbe. A fontos döntéseket a magyarságpolitika esetében is a fővárosban, a párt vezető szerveiben hozták meg.

Az RKP magyarságpolitikájára vonatkozó forrásokat három részre osztva mutatjuk be. *Elsőként* a magyarságpolitikát befolyásoló vagy alakító központi folyamatokat vázoljuk fel. Ide tartoznak: a párt vezető szerveinek döntései, az azokat befolyásoló politikai, gazdasági tényezők, a kül-, bel- és gazdaságpolitikai változások, a kisebbségpolitika részeként, eszközöként kezelt, központilag létrehozott bizottságok és szervek munkája, azok döntései. A *második* körhöz tartoznak: a kisebbségpolitikai döntések végrehajtása, kihatásaik, fogadtatásuk a helyi kisebbségi társadalomban, a kisebbségi elit mozgástere és a kisebbségi intézmények működése és azok kihatása a párt magyarságpolitikájára. A *harmadik* rész a kisebbségi problémát, mint állambiztonsági kérdést vizsgálja. Ez esetben azt elemezzük, hogy az állambiztonsági szervek munkája, meglátásai és intézkedései

10 ANR = Arhivele Naționale ale României - Állami Levéltár; korábbi neve: ANIC = Arhivele Naționale Istorice Centrale - Országos Központi Történelmi Levéltár.

11 ANRDJM = Arhivele Naționale Române Direcția Județeană Mureș (Állami Levéltár Maros megyei Igazgatósága; ANRDJHR = ... Direcția Județeană Harghita (Állami Levéltár Harghita megyei Igazgatósága).

miként befolyásolták a párt magyarságpolitikáját, a román politikai gondolkodás magyarságképét. A forrásokat – kevés kivételtől eltekintve – kronologikus sorrendben közöljük.

Vincze Gábor a Ceaușescu-korszak második felét 1972 és 1989 közé helyezi, két alkorszakot nevezve meg: (1.) A nacionalista tendenciák felerősödése, 'kis kulturális forradalom' (1972–1986); (2.) A végkifejlet: a 'magyar kérdés eltűnése', a 'magyarul beszélő románok' kifejezés megjelenése a pártokumentumokban (1986–1989).¹² Kutatásaink eredményei igazolják e két alkorszak létezését, ugyanakkor a romániai források vizsgálata alapján úgy véljük, az említett korszakhatárok megfelelnek a romániai politikai helyzet általános alakulásának; a nemzetiségpolitika változásait tekintve ezek a töréspontok viszont némileg módosulnak. A 'kis kulturális forradalom' kihatásai a romániai magyarság számára a hetvenes évek közepétől váltak igazán érzékelhetővé, a nemzeti kommunista irányvonal tényleges kibontakozása, a magyarsággal szembeni újabb, tartalmi szinten érzékelhető politikai váltásra pedig 1984-ben került sor, a XIII. pártkongresszus után, a magyar intézményhálózat teljes tartalmi kiüresítésével és a kommunista pártban, valamint a kulturális intézményhálózatokban tevékenykedő magyar nómenklaturisták és értelmiségiek között végrehajtott teljes elitcserevel. A kötetben megjelenő források ezt a két alkorszakot mutatják be.

Elemzésünkben nem szándékoztunk megírni a romániai magyarság 1975–1989 közötti politika- és intézménytörténetét vagy sérelemkatalógusát. Ez a tematikus, mikrotörténeti kutatások jelenlegi mozaikszerű állapotából kiindulva egyelőre nem is lehetséges. Elsődleges szempontunk az volt, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján felvázoljuk az RKP magyarságpolitikájának alakulását, változásait, ok-okozati összefüggéseit, kihatásait a romániai magyarság társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális életére. Pontosabban az érdekelt, hogy milyen külső és belső tényezők alakították a pártnak a kisebbségekhez való viszonyulását, milyen reakciókat, viszonyulásokat váltott ki ez az érintett közösségekben és e változó ideológiai, politikai hatások közepette, a mindenkori kisebbségi elit hogyan, milyen stratégiákkal próbált meg-, illetve újjászerveződni, megfelelni az újabb és újabb feladatoknak.

1945 után a többszoros Székelyföld a román nemzetiségpolitika kiemelt terepe volt. A Magyar Autonóm Tartomány (MAT) 1952-ben történő létrehozása már jelezte, hogy a pártvezetés a nemzetiségpolitikáját illetően külön entitásként kezeli a Székelyföldet, ahol az ötvenes években a sztálini autonómia következtében a magyar intézményesség (elsősorban kulturális és nyelvhasználati téren) más feltételek között működött, mint Erdély többi régiójában. A Ceaușescu-korszak első felében, a közigazgatási reform után a régió már nem tartozott többé egységes közigazgatás alá, de a magyarságpolitika Székelyföld-centrikussága továbbra is fennmaradt. Ugyanakkor a Székelyföld az egyetlen olyan, kompakt magyar

12 Vincze: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II...* i.m. XV.

lakosságú régió, amelyben (sajátos nemzetiségi összetétele miatt) egyfajta lenyomatként, külön elemezhető az RKP (esetleg differenciált) nemzetiségi- és gazdaságpolitikájának közvetlen kihatása. Az erdélyi magyarság körében lezajló társadalmi és gazdasági folyamatok itt komplexebb összefüggésekben jelennek meg. Ezért, ahol lehetőségünk volt, külön alfejezetekben, gondolati egységekben tárgyaltunk bizonyos székelyföldi vonatkozású kérdéseket (kultúra, tömegkultúra, gazdasági és társadalmi változások).

Kötetünk címe (*Holtvágányon*) a magyarságpolitika alakulására utal. A második világháborút követően – az ötvenes évek első felének klasszikus sztálinista időszakát leszámítva – az RKP mindvégig a román állam- és nemzetépítés paradigmájában gondolkodott. A nagy társadalmi változásokat eredményező iparosítás és urbanizáció ezt a célkitűzést is szolgálta. A nemzetiségpolitikát is ennek rendelte alá, taktikusan alkalmazkodva az aktuális kül- és belpolitikai feltételekhez. A lenini nemzetiségpolitikai tézisekhez (is) alkalmazkodva az RKP csupán 1952 és 1960 között, a MAT fennállása alatt ismert el kollektív jogokat a romániai magyarság egy részének esetében, de az 1970-es évek közepéig különböző integrációs lehetőségeket kínált fel (az intézmények és az elit szintjén). A Ceaușescu-korszak második felében a megváltozott belső hatalmi mechanizmusok és a külpolitikai hatások következtében a pártvezetés szakított az előző korszakok nemzetiségpolitikai modelljeivel. Az RKP a homogén román társadalom és 'szocialista nemzet' jövőképét tűzte zászlajára. A romániai zsidók és németek többségének távozása után Ceaușescu nyílt asszimilációs politikába kezdett a magyarság irányába is. A román nemzetépítés sikereivel ellentétben a magyarságpolitika és az erdélyi magyarság sorsa *holtvágányra* került. A nyílt asszimilációs törekvéseknek kitett, megcsonkított kulturális és oktatási intézményhálózattal, jelentős társadalmi pozícióvesztéssel sújtott romániai magyarság a nyolcvanas évek második felében, a Romániában kiépített szocialista rendszer keretei között már nem remélhette sorsának jobbra fordulását.

I. A nemzetiségi kérdés az újraértelmezett szocializmusban 1974–1984

I. 1. Előzmények, a 'kis kulturális forradalom', a 'szocialista nemzet' fogalmának újraértékelése és a káderrotáció kihatása a magyarságpolitikára

A Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett, a pártvezető 1989 decemberében bekövetkező bukásáig tartó időszak nemzetiségpolitikai szempontból két, egymástól jól elhatárolható korszakból áll. A hatalomátvétel után következő 4–5 évben Ceaușescu fokozatosan eltávolította vagy háttérbe szorította a párton belüli ellenfeleit és megteremtette azokat a feltételeket, amelyek alapján hozzákezdhetett egy újszerű társadalmi és gazdaságpolitikai irányvonal érvényre juttatásához. 1965-ben tartották az RKP IX. kongresszusát, amely egy, az eddigiektől eltérő

politikai és ideológiai korszak kezdetét is jelentette. A korai időszakban Ceaușescu a hatalma megszilárdítását – a nemzeti érzelmű mozgósításon túl – a társadalommal, különösen a fontosabb elitesz csoportokkal való részleges kiegyezéssel próbálta elérni. Újragondolták a párt nemzetiségpolitikáját is. Az említett időszak meghatározó politikai és gazdasági döntéseiben váltakozó erősségű hangsúly került a magyarságpolitikára is.

A hatvanas évek második felében reaktiválták az előző években elsorvasztott nemzetiségpolitikai szakértői bizottságokat és az addig háttérbe szorított nemzeti káderek egy részét.¹³ 1967–68-ban a grandiózus gazdaság- és társadalomátalakítási projekt jegyében zajlott le a közigazgatási reform, amelynek előkészítése és lebonyolítása a párt nemzetiségpolitikájában is fontos szerepet játszott. Az általános, nemzeti jogokat illető nyilatkozatokon túlmutató, sajátos megoldást igénylő területként ugyanakkor csupán a Székelyföld merült fel, kettős vonatkozásban: közigazgatási és gazdasági kérdésként. Vagyis: lehetővé teszik-e a jövőben a közigazgatási módosítások, hogy a döntő többségében magyarok lakta Székelyföld nagyobb része egy közigazgatási egységet képezzen? Továbbá: milyen megoldásokat találnak a térség gazdasági elmaradottságának felszámolására.¹⁴ A romániai magyarság bizalmának visszaszerzéséért tett lépések közé tartozik az a találkozó is, ami a legfelsőbb pártvezetés és a romániai magyar értelmiségiek között zajlott le, 1968. június 28-án. A találkozón a pártvezetés újra szembesült a romániai magyarság legégetőbb, főleg kulturális jellegű problémáival: a romániai magyarság jogi státusának kollektív szintű rendezése, az állami és pártszervekben való részarányos képviselő kérdés, az oktatás és kulturális élet területén tapasztalt problémák megoldása stb.¹⁵

1968 végén a pártvezetés új lehetőségeket keresett a társadalmi mozgósításhoz, létrehozva a Szocialista Egység Frontját (SzEF – Frontul Unității Socialiste / FUS / FDUS) és a nemzetiségek számára pedig az ún. nemzeti dolgozók tanácsait. Így alakult meg a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa (MNDT), amelynek az volt az elsődleges feladata, hogy közvetítse a párt politikáját – ugyanakkor, fennállása első időszakában, képviselői révén közvetítő szerephez is jutott.¹⁶ A magyar kisebbség irányába (is) történő nyitás a hetvenes évek elejéig éreztette hatását. Amint a korszak elemzéséből kitűnik, a kisebbségi jogok továbbra is számos területen szenvedtek csorbát, viszont pozitív előjelű változások is végbe mentek, amelyek jelentősen hozzájárultak a magyar kisebbség, és nem utolsósor-

13 Novák: *Aranykorszak?*... i.m. 18–33.

14 Gagyí József: Új elit a Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. *Társadalmi Szemle* 1997. 4. Demeter Csanád: *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika a Székelyföld elmaradott régióiban 1968–1989*. Státus, Csíkszereda, 2014, 17–45.

Novák Csaba Zoltán: A megyésítés előkészítése és a nemzeti kérdés Romániában 1967–1968. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 421–455.

15 Novák: *Aranykorszak?*... i.m. 45–49.

16 Uo.

ban a romániai magyar kulturális elit egy jelentős része otthonosság-érzetének megerősödéséhez.¹⁷

A hetvenes évek első felében adottá váltak a feltételek a pártvezetés számára a korábban kidolgozott grandiózus társadalmi és gazdasági átalakítási projektek (iparosítás, városok és falvak szisztematizálása, a homogén szocialista nemzet kialakítása) felgyorsítására. 1971 júliusában megjelent az RKP legújabb tézise az ideológiai nevelésről és az év végén a KB pontosította és felgyorsította a területrendezési projekt gyakorlati kivitelezését.¹⁸ A 'júliusi tézisek' és azok hosszú távú kihatásai jelentős változást hoztak a párt ideológiai irányvonalában. A Dej-korszak végén és a Ceaușescu-korszak elején tapasztalható részleges nyitást újabb ideológiai szigor váltotta fel, amelynek gyakorlatba ültetése és alkalmazása a későbbiekben (hangsúlyosabban a hetvenes évek végétől) egyre súlyosabban érintette az egész román társadalmat. A tézisekből fakadó gazdasági (erőltetett iparosítás, nehéz életkörülmények), területrendezési (falurombolás), ideológiai-kulturális (a kisebbségi oktatási rendszer és általában a kulturális élet beszűkítése, a cenzúra bekeményítése) mechanizmusok pedig fokozatosan egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorták az országban élő kisebbségeket.

A 'júliusi tézisek' első pontja kitért a nemzetiségi kérdésre is. A negyvenes évektől hangoztatott hivatalos álláspont, miszerint a nemzetiségi kérdés megoldódott Romániában, ezúttal is alapaxiómaként jelent meg. Kisebbségi külön-

17 1965–1969 között Nicolae Ceaușescu egy sor olyan lépést tett meg, amely során bebiztosította saját hatalmát az RKP élén. A két kongresszus során hozzá hű, új embereket választgatott be a párt vezető szerveibe: Paul Niculescu Mizil, Iosif Banc, Gheorghe Rădulescu, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Petre Lupu, Ilie Verdeț, Gere Mihály. 1967-ben sikeresen semlegesítette a párton belüli „reformpártiak” azon vélekedését, hogy a szocialista táboron belüli piachoz (KGST) való alkalmazkodás is fontos tényező az ország gazdaságpolitikájában. Helyette a sztálini, erőltetett iparosításra épített gazdaságpolitikát juttatta érvényre, a nehézipar és az ország önálló képességének fejlesztését. A „Dej-báróiként” („baronii lui Dej”) emlegetett vezetőknek a politikai életből történő eltűnésével (Chivu Stoica lemondott, Gheorghe Apostol, Petre Borilă și Alexandru Drăghici-et pedig félreállították) gyakorlatilag a párt teljhatalmú vezetőjévé vált.

18 A 'júliusi tézisek' genezisééről Dennis Deletant és Vladimir Tismăneanu úgy véli, hogy azok elsősorban Ceaușescu Kínában és Észak-Koreában tett látogatásának és az ott tapasztalt állapotoknak az egyenes következménye. Ceaușescut lenyűgözték a kínai kulturális forradalom eredményei, a párt vezető szerepének és kontrolljának megerősödése és nem utolsósorban, az ott tapasztalt személyi kultusz grandiózus megnyilatkozásai befolyásolták. Dennis Deletant: *i.m.*, Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate*. Editura Humanitas, București, 2006.

A fent említett tények mindenképp szerepet játszottak, viszont az a vélemény sem elhanyagolható, amely a román gazdaság valamint a bel- és külpolitika változásaihoz köti a tézisek megjelenését. Florin Constantiniu szerint a Szovjetunió felől érzékelhető politikai nyomás egyértelmű volt és elképzelhető, hogy a pártvezetés az ideológiai-hatalmi kontroll megerősítésével üzeni kívánt a szovjeteknek, hogy teljes mértékben uralja és kezében tartja a belpolitikai terepet. Florin Constantiniu előadása. In: *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu. Minirevoluția culturală din 1971*. Ediție îngrijită de Ana-Maria Cătănuș. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005. 13–21.

Azt is figyelembe kell venni, hogy a hetvenes évek elejére Ceaușescu teljes mértékben konszolidálta a hatalmát, lebonyolított egy nagyméretű elitcserét és újabb lendülettel, a személyi kultusz felerősítésével folytatta a grandiózus gazdasági-társadalmi átalakítást, amely a rendszer működésének logikájából automatikusan eredményezte az ideológiai szigor kiteljesítését. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor a nemzetközi gazdasági életben bekövetkezett változásokról sem, amelyek a román gazdaságot is érintették. Az ideológiai szigor erősítése a Varsói Szerződéstől történő 'eltávolodást', meg a teljes különutas politika belső ellensúlyozását is szolgálhatta, érzékeltetve a társadalommal, hogy a külpolitikai manőverek egyáltalán nem jelentik a sztálinista modellel való szakítást.

érdekekről nem tett említést az új pártdokumentum.¹⁹ Az új tézisek fokozatosan éreztették hatásukat. Az illetékes szervek – valamint a sajtó, rádió, tévé, a pártvezetés hű szócsövei köszöntötték az új téziseket, majd 1971 nyarán és őszén megtartották az első önkritikát gyakorló üléseiket, amelyeken a párt helyi vezetőin kívül központi küldöttek is részt vettek. A pártvezetéstől érkező kritika elsősorban a társadalmi, kulturális szervezetek, intézmények munkájának ideológiai „lazaságát” róttá fel és a pártideológiától idegen szellemiség jelenléte ellen indított harcot. A ’júliusi téziseket’ kezdetben a társadalom csak ideológiai fordulatként fogta fel és nem egy új politikai irányváltás előjeleként. Az értelmiségiek jelentős része is úgy érezte az első időszakban, hogy formálisan lehet hozzá alkalmazkodni, néhány irodalmi mű, színdarab, közéleti tematika mellőzésével kivédhető lesz. Az új doktrína gyakorlati alkalmazása következtében viszont a sajtóból fokozatosan tűntek el témák, a könyvkiadásból bizonyos szerzők, a rádió- és tévéprogramokból bizonyos műsorok, a történettudomány területéről szakágak és tematikák. A hatvanas évek végén újra lendületbe kerülő vagy újonnan létrejövő kisebbségi intézmények többségének fennmaradása ekkor még nem került közvetlen veszélybe. A társadalmi életre és a kultúrára, annak minden műhelyére, termékére viszont általános ideológiai szigor nehezedett.²⁰

Az 1970-es évek közepétől beindult folyamatok világosan jelezték, hogy a romániai politikai rendszer működése visszafordíthatatlanul a Nicolae Ceaușescu személye által meghatározott hatalmi centralizáció és neosztálinista gazdaságpolitikai irányába fordult el. 1974 több szempontból is meghatározó volt a beindult változások folytatásában, kiteljesítésében.

A KB 1974. március 25–26-án megtartott ülésén lemondott tisztségéről Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök. Maurer miniszterelnöksége több szempontból is fontos szerepet játszott a korábbi években. A gazdaságpolitikában ő képviselte az ún. reformer irányvonalat és miniszterelnöki ténykedése alatt részben érvényesült egyfajta hatalmi megosztás, az első titkár sok esetben szabad kezet adott a miniszterelnöknek, a román gazdaság így lélegzetvételhez juthatott. Ebben mindenképpen szerepet játszott Maurer személyisége, tekintélye a pártban és nem utolsósorban a Ceaușescuval való kapcsolata. Utódja az a Manea Mănescu lett,

19 „A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésében egyre erősebb alapokra kell helyezni a román, magyar, német, szerb és más nemzetiségű dolgozók egységét és testvériségét, akik közös érdektől és vágyaktól fűtve hoznak létre szellemi és anyagi értékeket és közösen harcolnak közös hazájuk, Románia Szocialista Köztársaság felvirágoztatásáért.” *Vörös Zászló*, 1971. 159. sz.

20 A Román Televízió magyar nyelvű adásának lerövidítése, illetve két részre osztása automatikusan rövidített le, szüntetett meg különböző műsorokat. Ilyen sorsa jutott pl. a Tomcsányiné Jakab Mária és H. Szabó Gyula szerkesztette irodalmi vetélkedő jellegű *Könyvkeresés* című műsor. Ugyanebben az időszakban nem engedték bemutatni Kincses Elemér darabját (*Ég a nap Seneca fölött*). A Kriterion ellen, Domokos Géza visszaemlékezései alapján, pl. azt a vádat hozták fel, hogy túl sokat foglalkozik a magyar múlttal, s ezzel közvetve a határrevizionizmus, az irredentizmus koncepcióját terjeszti, támogatja. A *Korunk* folyóirat 1965–1975 közötti számaint olvasva szemtanúi lehetünk, hogy az ideológiai váltás, miként keríti hatalmába a lapot, hogyan változtatja meg lépésről lépésre a szellemiségét. 1971-től kezdődően a már megszokott rovatok, írások között megjelennek a kimondottan ideológiai, politikai tartalmú üzenetek, hogy aztán a hetvenes évek közepétől szinte teljesen a birtokukba vegyék az immár kisebb terjedelmű folyóiratot.

aki sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben és függő viszonyban volt a párt első titkárával szemben, aki egyre nagyobb és közvetlenebb befolyást, nyomást gyakorolt a kormány és az államapparátus működésére. Fontos epizód: 1974. március 28-án Ceaușescu megválasztották az RSzK államelnökévé. Ezzel létrejött a jogi alap a teljes politikai hatalom egy kézben történő koncentrálásához. Mindezek mellett ő volt az RKP főtitkára, az Államtanács elnöke, a Legfelső Honvédelmi Tanács főparancsnoka, a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja és a Dolgozók Országos Tanácsának elnöke.

Ezzel párhuzamosan a főtitkár egyre több vezetői kulcspozíciót bízott közvetlen rokonaira, családtagjaira, így akadályozva meg, hogy egy, a döntéseivel esetlegesen szembeálló végrehajtó apparátus kerüljön helyzetbe. A főtitkár felesége (Elena Ceaușescu) a hetvenes évek közepétől egyre nagyobb befolyásra tett szert a politikai életben. Beválasztották a KB-ba, ő lett a káderügyeket intéző vezető politikus, később pedig a miniszterelnök-helyettes funkciót is megkapta. A káderkinevezésekért felelős tanács vezetőjeként gyakorlatilag Elena Ceaușescu kezében összpontosult a romániai párton belüli kádermozgás felügyelete. A gazdasági, politikai tisztségekbe történő kinevezések fokmérője nem a személyes rátermettség, a kompetencia, sőt nem is az ideológiai szűrő volt, hanem a diktátor és közvetlen köre iránti lojalitás.

Az 1972-ben megtartott országos pártkonferencián bevezették az ún. káder rotációt.²¹ Ennek az volt a lényege, hogy viszonylag rövid időközönként (3–5 év) lecserélték, más tisztségekbe helyezték át a fontosabb központi és megyei vezetőket. A pártvezetés ezzel akadályozta meg, hogy bárkinek is tartós és hatékony helyi kapcsolathálózata, politikai tőkéje alakulhasson ki. A megyei eliteket sokszor váratlanul érte egy-egy ilyen döntés, amely általában előzetes értesítés nélkül érkezett a központi küldöttek révén. 1973-ban, pl. Gheorghe Pană központi küldött érkezett Marosvásárhelyre és a helyi nómenklatúrát szinte teljesen átszervezte.²² Az egyre gyakoribb ideológiai lépések a magyar káderállomány összetételében is változásokat eredményeztek. A hatvanas évek nyitását kihasználó helyi magyar elit több olyan képviselőjét is leváltották, más tisztségbe helyezték át, akik a hatalom szerint „nem jól értelmezték” az akkori lehetőségeket.²³

Az RKP 1974. novemberében megtartott XI. kongresszusa már ezeket a hatalmi állapotokat, valamint az 'ország első embere' által képviselt gazdaságpolitikai,

21 Az RKP Országos Konferenciáját 1972. július 19–21. között tartották. A konferencia összegezte az 1971-től beállt változásokat és rögzítette ezek folytatásának hosszabb távú irányelveit, programját: a homogenizáció, a fokozott ütemű iparosítás, a szisztematizálás folytatása, a harmadik világ felé történő külpolitikai irányulás.

22 Leváltották Nicolae Vereș megyei első titkárt, helyette Iosif Bancot nevezték ki. Továbbá több megyei tanács tag és a különböző szakrészlegek titkárai is helyet cseréltek egymással vagy más beosztásba kerültek. ANRDJM, fond PCR Comitetul Jud. Mureș, dos. 2/1973. 61–65. f.

23 Ilyen volt pl. a Kovászna megyei Sylvester Lajos, aki a kultúráért felelős osztály élén állítólag csak a magyar jellegű műemlékeket és rendezvényeket részesítette előnyben. Ide sorolható Király Károly lemondása vagy több megyei szintű magyar káder elmozdítása.

ideológiai irányvonalat konzerválta. Nemzetiségpolitikai szempontból a kongresszusnak fontos eleme volt a szocialista nemzet fejlődésének újabb szakaszáról szóló tézis, amely már az *etnikai homogenizáció* előjeleit is felvillantotta: „a dolgozók, nemzetiségre való tekintet nélkül, mindinkább beilleszkednek a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunizmus felépítésének folyamatába, a kommunista társadalom egységes dolgozó népébe. Ugyanakkor ennek a jövőnek a távlataiban továbbra is fennmaradnak egyes sajátos vonások, elsősorban a dolgozók különböző kategóriái között a termelésben, a társadalmi tevékenységben betöltött szerepüktől függő különbségek, de mindez csak hangsúlyozni fogja az új társadalmi rend demokratikus jellegét, a dolgozó nép dialektikus egységét.”²⁴ Az ún. sajátos vonások fennmaradásán ekkor már nem az etnikai jelleget értették. Ugyanakkor a 225/1974-es törvényrendelet jelentősen megszigorította a külföldiekkel való érintkezést is. Az, hogy az elsőfokú rokonok kivételével tilos lett külföldi magánszemélyeket elszállásolni rendkívül megnehezítette a romániai magyarságnak az anyaországaikkal való kapcsolattartását.²⁵ (Vö. 5., 13., 14. sz. dok.)

Egy évvel korábban, 1973-ban egy nyíltan diszkriminatív rendelet is megjelent az oktatás megszervezéséről. Az 1973. május 11-én kelt 278. sz. rendelet előírta azt, hogy általános iskolákban a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásban az ötödik osztály indításához minimum 25, a középfokú oktatásban pedig 36 jelentkezőre van szükség. Ezzel szemben mindazon községekben, ahol az „együtt élő nemzetiségek nyelvén működő iskolák léteznek, függetlenül a román tanulók létszámától, román előadási nyelvű tagozatokat, vagy osztályokat kell létesíteni.”²⁶

A többség–kisebbség viszonyrendszerben fontos kérdésnek számított a szocialista nemzet kérdésének hangsúlyozása, illetve a fogalom ideológiai, tartalmi értelmezése. A *szocialista nemzet* fogalmát Romániában az ötvenes évek első felében használták először nyilvánosan. A korábban használt nemzet terminológiát törölték a közbeszédből, helyette jelent meg a 'szocialista nemzet' kifejezés, amelynek az volt az elsődleges célja, hogy segítse a kommunista pártot hatalma megszilárdításában, a diktatúra közepette egy újfajta szolidaritást hozzon létre az országban. Az ötvenes évek szocialista típusú nemzetszemlélete egyértelműen egy új politikai közösség kialakítását célozta meg, mellőzte a nemzetfogalom etnikai jellegű hangsúlyozását, integratív jelleggel bírt. Nemzetiségpolitikai szempontból kiemelendő, hogy az 1952-ben létrehozott MAT-ot – a szocialista nemzet kialakítása szempontjából – olyan fontos tényezőként mutatták be, amely segíti a nemzeti kisebbségeket abban, hogy a román szocialista nemzet tagjává válhassanak. Az ideológusok szerint a szocialista érzelem és hazafiság, az együtt élő nemzetiségekkel való testvériség alakítja a szocialista nemzetet.²⁷

24 Az RKP XI. Kongresszusa 1974. Politikai Kiadó, Bukarest. 635–638.

25 Vincze: *Történeti kényszerpályák...* i.m. 307.

26 *Colecția de legi și decrete 1973*. Vol. III. Decretul nr. 278 din 11 mai 1973.

27 *A nemzeti kérdés és a leninizmus* című munkájában Sztálin, a szocialista nemzet kialakulása szempontjából a következő tényezőket emelte ki: közös nyelv, terület, gazdasági élet és lelkeség. Elmélete szerint a szocialista nemzet a régi, burzsoá nemzet romjain fog felépülni. Meglátása szerint egy kezdeti időszakban

A hatvanas évektől a kelet-európai országok kihasználták azt a lehetőséget, hogy a Szovjetunió a gazdasági kooperáció és kontroll mellett lehetőséget adott arra, hogy újrafogalmazzák magukat. Moszkva elfogadta a kultúrnemzetek létét és azt, hogy a nemzetek, az országok szerepe fontos marad a gazdasági integráció közepette is.²⁸ A Szovjetuniótól való részleges eltávolodást, a *különutas* politika meghonosítását, az 1956-os magyar forradalom után megváltoztatott nemzetiség-politikai helyzetet, más kelet-európai országokhoz hasonlóan, a román pártvezetés arra használta fel, hogy újrafogalmazza az ország hivatalos önazonosságát és jövőképét. A szocialista nemzet fogalmát illetően újabb értelmezési kereteket nyitottak meg. Erre a KB propaganda osztályának szakmai vitája után, 1966 nyarán került sor. A szocialista nemzet fogalmának újraértelmezésével a pártvezetés átértékelte az ország területén élő nemzetiségek és a többségi románság viszonyát is. A fogalmi keret azonos lelkületet, mentalitást, kultúrát feltételezett, csupán egy bizonyos mértékű nyelvi különállást ismerve el (ezt is csak néhány nemzetiség, mint pl. a magyarok esetében). Ezek után már nemcsak hogy külön kisebbségi kérdésről nem lehetett szó, hanem ezen etnikai csoportok nemzeti sajátosságait is teljesen háttérbe szorították. A román pártvezetés az etnikai elem szerepének mellőzésével átértékelte a kommunista táborban 'klasszikusnak' számító sztálini nemzet-meghatározást. Az RKP értelmezésében a szocialista nemzetet a közös társadalmi és gazdasági struktúrák, valamint a homogén szocialista kultúra fogják össze. Azt ugyan elismerték (de csak belső szakmai fórumokon), hogy ezek a csoportok nem tagjai a klasszikusan vett román nemzetnek, azonban hosszú távon előírták a homogén román szocialista nemzetbe való betagozódásukat.²⁹

Az 1966-os elmélet nem differenciált, már összemosta a történelmi nép és a dolgozó nép fogalmát, s ezzel az etnicitás kérdését is. A fenti tételek arra is utaltak, hogy az új értelmezés szerint az országban élő nemzeti kisebbségek nem alkothatnak önmagukban, saját nyelvi, kulturális hagyományokra épülő szocialista nemzet-közösségeket, tehát nem kollektív entitásként lesznek részei az új román szocialista nemzetnek. Amint az a vitákból is kiderült, a pártvezetés disztinválta a Romániában élő nemzetiségek között, hisz a magyar vagy a német lakosság esetében 'hosszú távú' integrációt emlegetett.

Az új fogalom ideológiai keretet és lehetőséget biztosított a pártvezetésnek arra, hogy idővel felgyorsíthassa az asszimilációs politikát. Erre a hetvenes évek második felétől kezdődően került sor, amikor az RKP legfelső vezetése szakított

a különböző nemzetek még létezni fognak, aztán következik egy újabb szakasz, amikor egy szovjet közösség részévé válnak. A nagyobb nemzetek alakulnak át majd *szocialista nemzeté*. A szovjetek használták még a *szovjet nép* kifejezést is, amely fölötté állt a szocialista nemzetnek, ez jelezte, hogy ezzel fog alakulni a szocialista nemzetek közössége. Călin Morar-Vulcu: *Between Old and New: The Discursive Construction of the Socialist Nation*. In: *Re-Searching the Nation: The Romanian File. Studies and Selected Bibliography on Romanian Nationalism*. Edited by: Sorin Mitu. International Book Acces, 2008. 249–267.

28 Több országban, így Magyarországon is ebben az időszakban került sor a szocialista nemzet, a szocialista hazafiság tartalmi újrafogalmazására. Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer. 1945–1990*. Osiris, Budapest, 2014. 467.

29 Novák: *Aranykorszak?... i.m.* 25–33.

a hatvanas évekre jellemző nemzetiségpolitikai gyakorlattal. Maga a téma – az 1966-os belső viták után – csak ritkán került nyilvánosan terítékre, időközönként megjelent egy-egy tanulmány, cikk, aztán hosszú hallgatás követte. Amikor néha nyilvánosan is fölmelegítették, mindig volt valami aktuálpolitikai kontextusa is, pl. a nyolcvanas években a Nyugatról vagy Magyarországról érkező kritikák kivédése.

A pártvezetés elképzelése szerint az új identitás, nemzetfelfogás a tömegek szintjén a szocialista hazafiságban nyernek megnyilvánulási formát. A Szovjetunióban és a keleti tömb többi országában is meghonosodott fogalom azt jelentette, hogy a társadalom elfogadja a szocialista nemzetben megfogalmazott új identitást, kohéziós irányelveket és felsorakozik a pártvezetés mögött.³⁰

A magyarságpolitikában meghozott közvetlen döntések, az országosan jellemző gazdaságpolitikai, társadalmi változások olyan folyamattá álltak össze a hetvenes évek végére, amelyek egyre aggasztóbb képet vetítettek elő a romániai magyarság jövőjét illetően. A párt magyarságpolitikájára vonatkozó bírálatok ellensúlyozása végett a pártvezetés egy demonstratív statisztikát állítottatott össze az országban élő nemzetiségek számbeli, társadalmi, politikai helyzetéről. **(6., 27. sz. dok.)** A hivatalosan 1.713.928 (7,9%) fős magyarság³¹ a pártadatok szerint megfelelő szinten volt képviselve a párt- és állami vezető szervezetekben: 29 képviselő a Nagy Nemzetgyűlésben (8,3%), 3774 néptanácsi káder (7,3%), az ipari központokban és köztársasági vállalatokban 319 vezető magyar káder a 6199-ből, a felsőfokú oktatásban, kutatásban, tervezésben 48 az 1298-ból, a minisztériumokban és központi intézményekben 18 az 1076-ból.³² A statisztikákból viszont nem derült ki, hogy tényleges, felső vezetői tisztségekben a magyarok számarányuk alatt kaptak helyet, hogy jelentősen megnövekedett az érdekvédelmi szerepkörre kevésbé alkalmas munkáskáderek száma és azon aktivistáké, akik szocializációjuk révén az ideológiai megfelelést fontosabbnak tartották, mint a nemzetiségi különérdek képviselőit.

A fenti adatokhoz hasonló tartalmi kiürülés jellemezte a romániai magyarság jogállását, anyanyelvhasználatát. Az 1945-ben elfogadott nemzetiségi státútum jogilag ugyan érvényben volt, de nem történt rá utalás. Az anyanyelv használatát a néptanácsok és a bíróságok megszervezésére vonatkozó 58/1968-as, illetve az 57/1968-as törvény szavatolta, de ezek gyakorlati működéséről egyetlen publikus jogszabály sem rendelkezett. Az oktatási törvény nem említette a magyar tannyelvű óvodákat, általában beszélt a nemzetiségi oktatás megszervezéséről,

30 Az NDK-ban a „sozialistischer patriotismus”, Romániában a „patriotismul revoluționar socialist”, Lengyelországban a „patryzmu socjalistznego”, Magyarországon pedig a „szocialista hazafiság” kifejezést használták. Martin Mevius: Reappraising Communism and Nationalism. *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918–1989*. Edited by Martin Mevius. Routledge Taylors and Francis Group, London and New York. 1–25.

31 Nyárády R. Károly: *Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/nyaradi.htm> (Megnyitva: 2016. aug. 1.)

32 ANR, fond Secția Relații Externe, dos. 96/1977. 14–15. 17–22. f.

mindenfajta konkrét kötelezettség nélkül. A helyi kultúrpolitikai döntések nagyrészt a KB titkársága és a megyei pártbizottság határozatainak alapultak. 1966 és 1977 között a nem döntően magyarul lakta városok lakosságának növekedése mindenütt 40% feletti adatokat mutatott, a magyar nemzetiségű növekedés viszont sehol sem érte el a 40%-ot.³³

A fent vázolt, egyre látványosabb és egyértelmű folyamatok a hetvenes évek végén elgondolkoltatták a romániai magyar politikai és kulturális elit egy részét, akik különböző eszközökkel igyekeztek felhívni a pártvezetés és a közvélemény figyelmét. 1977-ben a párizsi *Irodalmi Újság* március-áprilisi számában Lázár György név alatt megjelent a *Jelentés Erdélyből* című tanulmány, amelyben Tordai Zádor és Tóth Sándor szerzők bemutatták a romániai nemzetiségi kérdés alakulását (kihangsúlyozva az oktatást, az iparosítást, a gazdaságpolitikát, a román nacionalizmust).³⁴ Szintén 1977-ben Király Károly nyílt levelet és beadványt fogalmazott meg Ilie Verdetnek, illetve Vincze Jánosnak címezve, amelyekben szintén élesen bírálta a párt magyarságpolitikáját. Király levelét külföldre is eljuttatta. Ugyanebben az évben Takács Lajos, az MNDT egykori meghatározó vezetője egy 18 pontos beadványt fogalmazott meg a romániai magyarságot ért diszkriminatív döntésekről.³⁵

I. 2. Az 'elképzelt munkatanácskozások' ideje, az MNDT tartalmi kiürülése

A nemzetiségpolitikában bekövetkező radikális változások egyik első és világos jele a nemzetiségi dolgozók tanácsai tevékenységének fokozatos átalakítása volt. Az MNDT vagy más nemzetiségi (német, szerb) tanácsok a kezdeti időszakban egyfajta közvetítő szerepet is betöltöttek a pártvezetés és a kulturális elit között. Központi és megyei szintű vezetőségeikben a hatvanas években, a pártaktivisták mellett helyet kaptak olyan vezető értelmiségiek is, akik nem csak a párt elvárásainak feleltek meg, hanem az adott nemzeti közösség körében is viszonylagos ismertségnek, népszerűségnek örvendtek.³⁶

Az MNDT szerepének átértékelése már 1971-ben elkezdődött. A tanácsot érő kritika arra vonatkozott, hogy nem fordít kellő hangsúlyt a hivatalos propaganda továbbítására és a szocialista nevelésre. Az egyre erősödő ideológiai nyomás hatására a szervezet már a hetvenes évek közepére elvesztette azt a minimális *problémaközvetítő szerepét*, amivel az indulásakor rendelkezett. A párt legfelső vezetésével való érintkezés már csak azért is bizonyult problematikusnak, mert a tanács plenáris üléseit 1971 után 1974-ig egyszer sem hívták össze.

33 Marosvásárhely lakossága 53%-kal, ezen belül a magyarok lélekszáma 36%-kal nőtt; ugyanezek az adatok Kolozsvárra 45% (11%); Nagyváradra 41% (20%); Szatmárra 53% (37%); Temesvárra 55% (16%); Aradra 36% (10%); Brassóra 59% (22%); Nagybanýára 64% (22%). MNL, KÜM TÜK, Románia, 1980. 115. doboz, 004884.

34 Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés...* i.m. 226.

35 Vincze: *Történeti kényszerpályák – Kisebbségi realpolitikák...* i.m. 347–354.

36 Kezdetben a tanács vezetőségének tagja volt vagy a plenáris üléseken szót kapott pl. Domokos Géza, Sütő András, Bánýai László, Demeter János, Kányádi Sándor stb. Novák: *Aranykorszak...* i.m. 49–64.

Az MNDT és a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának (NNDT) 1974. április 5-i közös ülésén Péterfi István elnök tartott beszámolót, amelynek hangvétele és tartalmi összetétele már eltért az 1971-estől.³⁷ A nemzetiségi sérelmek megjelenítésének már alig találjuk nyomát, annál inkább kihangsúlyozták a tanácsok ideológiai szerepét.³⁸ Nicolae Ceaușescu felszólalása tartalmában és hangvételében egyaránt egy új szemléletmódot sugallt. Elismételte, hogy a párt megoldotta a nemzetiségi kérdést és kiemelte az együtt élő nemzetiségek és a román nép egységét. A hetvenes években is gyakran emlegetett nemzetiségi oktatási problémákat a román oktatási rendszer egészére jellemző, általános kérdésként kezelve söpörte le az asztalról.³⁹

Az 1974-ben *államelnökké választott* Ceaușescu sokkal rendreutasítóbb hangvételűt ütött meg, amikor arra szólította fel a jelen lévő nemzetiségi képviselőket, hogy értessék meg saját közösségeikkel, hogy meg kell tanulniuk a román nyelvet, ha boldogulni akarnak. A jelenlevők akkor lepődtek meg igazán, amikor a kisebbségi tanácsok szerepével kapcsolatosan a főtítkár kijelentette, hogy a nemzetiségi tanácsok szerepének túlcitálása akár oda is vezethetne, hogy Hargita megyében román tanácsokat hozzanak létre.⁴⁰ A párt első számú vezetőjének befejező gondolatmenete, miszerint még határozottabban törekedni kell az egységre, és ki kell zárni teljesen a nemzetiségi elkülönülést, az eddig viszonylag önálló nemzetiségi kulturális megnyilvánulások terén is bezárta a kapukat.⁴¹

Az MNDT ezzel elveszítette azon kevés, eddig is korlátozott lehetőségét, hogy a romániai magyarság sajátos problémáinak közvetítője legyen. A tanács működésében beállt változások a továbbiakban két szinten érhetőek tetten: a tanács vezetésében lezajló kádercsere, illetve a tanács politikai súlyának jelentős csökkenése.

Az új politikai helyzetet a pártvezetés azzal erősítette meg, hogy a tanács központi és megyei szerveiben kádercserét kezdeményezett. A korábbi időszakot meghatározó, a nemzetiségi ügyekben esetenként markánsan is megnyilvánuló értelmiségiek fokozatosan háttérbe kerültek vagy akár le is váltották őket. Az MNDT vezetőségében egyre nagyobb szerephez jutottak a párthoz hű káderek. A tanács 1976-os plenáris ülésén (amelyen ismételtén nem vett részt Ceaușescu) a régi vezetőségből már csak egy tag, a kolozsvári professzor, Péterfi István volt jelen, három – pártvonalon kinevezett – káder Fazakas Lajos, Vincze János és Koppándi Sándor mellett. A felszólalók közül csupán a marosvásárhelyi (amúgy

37 Az MNDT plenáris ülését 1971 márciusában tartották meg a főtítkár jelenlétében. A hozzászólások többsége hangsúlyosan tematizálta a romániai magyarság több megoldatlan kérését, problémáját. Részletesebben lásd: Novák: *Aranykorszak?*... i.m. 341–368.

38 Az MNDT 1974-es plenáris ülésének gyorsírási jegyzőkönyve. ANR, CC PCR Secția Organizatorică, dos. 38/1974. 4–13. f.

39 Uo. 46–67. f.

40 A hallgatóság meglepettségét maga a jegyzőkönyv írója is megjegyzi, zárójelben az „animație” (élénkség) kifejezést használva.

41 Az MNDT 1974-es plenáris ülésének gyorsírási jegyzőkönyve. ANR, CC al PCR Secția Organizatorică, dos. 38/1974. 46–67. f.

fontos szerephez sosem jutó) Antalffy Endre és az akkoriban *A Hétnél* dolgozó Gálfalvi Zsolt számított ún. régi tagnak. Az ülésen a megszokottnál sokkal több, ún. munkáskáder és aktivista kapott szót.⁴²

Az első időszakban a legfontosabb kérdések az ún. szakbizottsági vagy büro tanácskozáson fogalmazódtak meg és a tanács plenáris ülésein kerültek a politikai nyilvánosság és a felső pártvezetés elé. A plenáris ülés egyfajta szűrőként is működött, abban az értelemben, hogy a pártvezetés milyen témákat és kérdéseket enged tovább a szakbizottsági viták után. Ezekben az üléseken részt vett néhány, a párt felső vezetéséhez tartozó aktivista, esetenként néha maga a főtitkár is. A plenárison felszólaló nemzetiségi tanácsstagok így sokkal hatékonyabban tematizálhattak bizonyos kérdéseket, eleget téve így közvetítő szerepüknek is. A hetvenes évek közepétől Ceaușescu egyre ritkábban vett részt a tanácskozáson, a KB egy-egy küldöttére hárítva ezt a feladatot. A plenáris ülés elé engedett témák leszűkítése, a főtitkár és más fontos vezetők egyre gyakoribb távolléte mindenképpen a nemzetiségi tanácsok szerepének visszaminősítéseként értelmezhető.

Az MNMT működése a tartalmi kérdésektől egyre inkább a formalitás, a propaganda irányába tolódott el. A magyar értelmiséget foglalkoztató problémák visszaszorultak az ún. belső szakmai tanácskozások szintjére. Ekkor már az is előfordulhatott, hogy a pártvezetés szemléletének nem megfelelő személyek, habár tagjai voltak a tanácsnak, nem mondhatták el beszédüket a plenáris üléseken. Az MNMT 1974-es plenáris ülésén öt jelentkező nem kapott szót, ezek közé tartozott Balogh Edgár is. Balogh külön levélben írta meg véleményét és tolmácsolta álláspontját. Külön hangsúlyozta az anyanyelvi oktatás fontosságát, különösképpen a szakoktatásban, kiemelte az anyanyelvi oktatás hiányosságait a román részlegben tanuló magyar gyerekek esetében.⁴³

Az MNMT néhány tagja – Balogh Edgárhoz hasonlóan – még nem adta fel a reményt, igyekeztek, ha alsóbb szinteken is, bemutatni az RKP küldöttjének az általuk fontosnak tartott, megoldásra váró problémákat. 1975. október 2-án az MNMT-vel való kapcsolattartásra kijelölt Ilie Verdeț⁴⁴ KB titkár magyar értelmiségekkel (Domokos Géza, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Szász János) találkozott. A megbeszélésen, ahol néhány kulturális vonatkozású kérdést vitattak meg, még jelent volt Vincze János és Koppándi Sándor. A jelenlevők több, főként a kulturális

42 A 22 jelentkezőből 14-en kaptak szót: Becze Antal (Csíkszereda, a szocialista kultúráért felelős biztos), Szabó Albert (esztergályos, Nagyvárad), Gáll Ernő (Kolozsvár, *Korunk* folyóirat), Antalffy Endre (Marosvásárhely, professzor, az MNMT országos alelnöke), Kőműves Antal (Pécska, kőműves) Albert Sándor (*Brassói Lapok*), Bisztrai Horváth Mária (Kolozsvár, Magyar Színház), Bálint Dénes (KISz, Bukarest), Kiss Dezső (mérnök, Kovászna), Pethő Ilona (Hargita megyei nőszervezet), Gálfalvi Zsolt (*A Hétnél*), Gergely János (MNMT alelnök Szatmár megye), Hajdu Győző (*Igaz Szó*), Dali Sándor (aktivista, Kovászna megye). ANR, fond COMNM, dos. 1/1976. 1-10. f.

43 ANR, fond COMNM, dos. 2/1975. 9-10. f.

44 Ilie Verdeț a hatvanas évektől egyik meghatározó vezetője volt az RKP-nak. 1974-ig a Maurer kormányban a Minisztertanács alelnöki tisztségét töltötte be, onnan tért vissza a KB titkári tisztségébe. A hetvenes évek végéig fontos tárgyaló és közvetítő szerepet töltött be. Ő tartotta a kapcsolatot pl. a kisebbségi tanácsokkal, de az 1977-es Zsil völgyi bányásztüntetések is őt küldték tárgyalni. 1979-ben miniszterelnöknek nevezték ki.

életben jelentkező problémát vetettek fel: az etnikai összetétel javítása érdekében egyes helyeken (pl. a marosvásárhelyi Filharmónia) nem alkalmaznak magyar nemzetiségűeket; a szocialista kultúra propagálása közben nem szentelnek teret a magyar nemzetiség sajátos hagyományainak, történelmének (pl. Adrian Păunescu versei ellenérzést váltanak ki a magyar közösségekben); a Belügyminisztérium alkalmazottai gyakran alaptalanul fogalmazzák meg nacionalista vádakat; a Nyárádmentén a helyi milícia és egyes néptanácsi képviselők arra ösztönzik a helyieket, hogy román tannyelvű osztályokba írassák gyerekeiket. Javasolták, hogy az MNDT megyei szervezetei aktívabban vehessenek részt a fentiekhez hasonló jelenségek feltérképezésében és megoldásában.⁴⁵

Az 1975. október 18-án megtartott büro ülésen újabb kritikai hangvételű vita zajlott le az MNDT bürojának tagjai és a KB-t képviselő Ilie Verdeț között. Takács Lajos felvetette az anyanyelvi oktatás kolozsvári hálózatának gondjait, az egyetemi helyek és a magyar tannyelvű osztályok állandó fogyását. Véleménye szerint a szakértői anyagokból az derül ki, hogy nem létezik világos koncepció az anyanyelvi oktatás terén. Elmondta, sajnálatosnak tartja, hogy a magyar középiskolások fele nem tanulhat magyar nyelven, hogy az egyetemekre felvételizők nem vizsgázhatnak anyanyelvükön.⁴⁶ Más bürotagok (Gálfalvi Zsolt, Domokos Géza) óvatosabb kritikát fogalmaztak meg, míg Szilágyi Dezső és Péterfi István alkalmazkodott a jelen levő Verdeț elvárásaihoz, visszautasította Takács állításait. Verdeț válaszában azt kifogásolta, hogy az MNDT büroja csak nemzetiségi szempontból vizsgálja az ügyet, nem fordít kellő hangsúlyt a párt általános politikai irányvonalára, az új ember kialakításának ideológiai kérdéseire. Elégségesnek nevezte az anyanyelvi oktatási hálózat fejlődését és javíthatónak a felmerülő problémákat. Ugyanakkor nem késlekedett megrovásban részesíteni Takács Lajost, aki, szerinte régi elvtársi minőségében hálátlannak bizonyult a kommunista párttal szemben. „Tudni kell azt, hogy a párt nemzetiségpolitikája helyes és annak alapjain egyáltalán nem kell változtatni, csak a kivitelezésen.” – összegezte a vitát a KB titkára.⁴⁷

Az MNDT struktúráit a pártvezetés ebben az időszakban egyfajta belső fegyelmező fórumként is igyekezett felhasználni. Egyértelműsítette a tanácsban tevékenykedő magyar értelmiségiek számára, hogy semmiféle ún. magyar kisebbségi különérdeket nem fogad el, az egyetlen használható keret: a párt ideológiai irányelve. Pl. 1975 áprilisában Ilie Verdeț személyesen találkozott és külön megbeszélést folytatott Balogh Edgárral. A beszélgetésen részt vett még Vincze János, Koppándi Sándor és Domokos Géza.⁴⁸ A beszélgetés témája a Balogh Edgár *A kisebbségi humánium nézőszögéből* című, a *Tiszatáj*nak küldött cikkében elkövetett „politikai hibák” voltak. Balogh előzőleg egy, az MNDT-nek címzett levélben is

45 ANR, fond COMNM, dos. 2/1975. 26–28. f.

46 Uo. 23. f

47 Uo. 28. f

48 Mindhárman tagjai voltak az MNDT országos vezetésének. Koppándi Sándor, az MNDT titkára ugyanakkor az RKP KB aktivistája, Vincze János pedig a KB tagja volt.

magyarázkodott. Verdeț a cikk tartalmát vitatta és sérelmezte. Kifejtette, hogy a nemzetiségi kérdésben nem létezik külön kisebbségi nézőpont, minden történést az egyetemes fejlődés szabályoz. Balogh azzal védekezett, hogy csupán a magyarországi nacionalista téveszméket igyekezett mérsékelni és cáfolni. A tanácskozás során Baloghot önbírálatra készítették.⁴⁹

Amint az a fentiekből is kiderült, a tanács egyes, kritikákat megfogalmazó tagjai fokozatosan kiszorultak a szervezet vezetéséből. Többségük számára ugyanakkor még mindig az MNDT jelentette azt a potenciális fórumot, ahol észrevételeiket eljuttathatták volna a pártvezetéshez. A hetvenes évek végén a tanácsból kiszorult értelmiségiek levelekben, beadványokban fogalmazták meg véleményüket olyan, elsősorban nemzetiségi kérdésekről, amelyek már nem kaphattak helyet a tanács fórumaiban (diszkriminatív esetek, a belügyi szervek túlkapásai, nacionalista vádak miatt nyomdában leállított kiadványok, könyvek). Sütő András egy 1978. január 23-án keltezett levelében abbéli felháborodását fejezte ki, hogy egy orvosi doktorátusi védést akadályoztak meg a belügyi szervek Marosvásárhelyen arra hivatkozva, hogy a jelölt nacionalista.⁵⁰

Az 1977-es oktatási törvényhez az MNDT még tett kiegészítő javaslatokat – az anyanyelvi oktatás törvényes garanciája, a nemzetiségek múltjának, történetének beemelése a tananyagba – de ezeket a felsőbb fórumok figyelmen kívül hagyták. Sőt, az új tanügyi törvény már azt is előírta, hogy a román nyelv minél hatékonyabb elsajátítása végett egyes tantárgyakat román nyelven tanítsanak.⁵¹

A kádercserék és a politikai nyomás hatására a tanács a hetvenes évek végére nemzetiségpolitikai érdekvédelmi szempontból szinte teljesen elvesztette eredeti funkcióját. Az 1976–1977 évi tevékenységére vonatkozó programtervezet hat pontjából mindössze egy, az oktatáspolitikában nyújtott konzultatív szerep vonatkozott a nemzetiségi érdekképviselőre. A többi pont adminisztratív jellegű kérdések (a tanácsok összetétele, büro és plenáris ülések szervezése), valamint az országos jellegű politikai-ideológiai munka közvetítésének és kiszolgálásának módszertanáról szólt.⁵² Az 1978-as munkatervben tovább folytatódott ez a tendencia. Az éves tervben a politikai munka került előtérbe: az oktatásban elért eredmények megvitatása, a *Megéneklünk, Románia* fesztiválra vonatkozó kérdések (június), a színházak és profi művészeti társulatok munkája, a magyar nyelvű újságok és folyóiratok mobilizáló szerepének fokozása (október).⁵³

49 ANR, fond COMNM, dos. 2/1975. 6–8. f. – Balogh Edgár 1974 őszén küldte el a cikket a *Tiszatáj*nak, de a közlésre előkészített anyagot az 'illetékes' párttisztviselő – a szerkesztőség tudta nélkül – kivette a lapból, így az nem jelent meg. A levéltári dokumentumban a Verdeț-cel folytatott beszélgetés során derült fény arra, hogy Balogh Edgár cikket írt, s hogy annak mi volt a tartalma (az sem kizárt, hogy az állambiztonsági szervek, a maguk sajátos módszereivel, megszerezték a cikk másolatát). A helyzet pikantériáját növeli az a tény, hogy Balogh cikkben a *nemzetiségek híd szerepét* hangsúlyozta és a romániaiságot. (A nemzetiségek híd szerepe bekerült a Kádár János és Nicolae Ceaușescu 1977-es nagyváradi-debreceni találkozója utáni közös nyilatkozatba is.)

50 ANR, fond COMNM, dos. 2/1978. 4. f.

51 Uo. 8. f.

52 ANR, fond COMNM, dos. 2/1976. 2–3. f.

53 ANR, fond COMNM, dos. 2/1978. 2–3. f.

Az MNDT történetében az 1978-as plenáris ülés volt az *utolsó olyan alkalom*, ahol a belső, pártnyilvánosság előtt kisebbségi aktivisták saját szempontjaik alapján próbáltak meg tematizálni a nemzetiségi kérdésben érzékenynek és fontosnak számító problémát. Az ülés a szokásos forgatókönyv szerint zajlott. Az elnök beszámolóját hozzászólások követték, amelyek kitértek az olyan, aktuális propagandatémákra, mint a párt megvalósításai a nemzetiségi kérdést illetően, illetve a nyugati „ellenséges propaganda” megnyilvánulásainak leleplezése és visszaverése. Domokos Géza felszólalásában azonban hosszasan kitért a magyar nyelv használatának kérdésére. Sérelmezte a magyar nyelvű oktatási hálózat csökkentését és a magyar nyelvnek a közintézményekből való kiszorulását. **(10. sz. dok.)** Felvetéseivel Domokos szinte egyedül maradt, a már jelentős számban jelen levő munkáskáderek a pártvezetés ideológiai irányelveit hangoztatva a „munka egyetemes nyelvéről” beszéltek. A pártfőtitkár záróbeszédében kihangsúlyozta, hogy helyesnek és kiegyensúlyozottnak tartja az RKP nemzetiségpolitikáját, amin nem kell változtatni. A nemzetiségi (nyelvi, kulturális) különérdeket figyelmen kívül hagyta, kijelentette, hogy az anyanyelven történő tanulás nem mehet egy másik (az állam) nyelv rovására.⁵⁴ **(12. sz. dok.)**

Az 1979. július 19-én megtartott plenáris ülés után az MNDT teljes mértékben politikai irányítás alá került. Az 1968-tól tisztségben levő, a pártvezetéssel szemben nem túl kritikus, kolozsvári egyetemi professzor, Péterfi István helyét egy magasabb rangú politikus, Gere Mihály (akkor KB tag és VB póttag) vette át. Az MNDT elnökségi tagjai között az aktivisták és munkáskáderek kerültek abszolút többségbe.⁵⁵ Gere személyében a párt- és a Ceaușescu-vonal egyik fő kiszolgálója került az MNDT élére. A tanács az abszolút propaganda-közvetítés és kontroll időszakába lépett. A tanács új elnöke így foglalta össze az MNDT küldetését: „Az MNDT elhatározta, hogy aktív részvétellel, szervesen beilleszkedik a pártvezetés és a párt első titkára által kezdeményezett, minden területet lefedő politikai-ideológiai-nevelő tevékenységbe, amellyel az emberi tudat átalakítását és az új ember megteremtését tűzték ki célul.”⁵⁶

54 ANR, fond CC al PCR Cancelarie Secția Organizatorică, dos 13/1978. 34– 40., 46–47. f.

55 Alelnökök: Fazakas Lajos (KB tag, VB póttag), Lőrincz László (államtitkár), Méliusz József (író), Péter Ilona (munkás, Kolozsvár), Szabó Albert (esztergályos, Nagyvárad), Vincze János (pártaktivista) és Koppándi Sándor titkár (KB póttag). ANR, fond COMNM, dos. 1/1979. 1–3. f.

56 ANR, fond COMNM, dos. 2/1979. 11. f

II. Az etnokratikus államszocializmus és a diktatúra válsága, a kisebbségi intézményrendszer leépülése

II. 1. A politikai válság elmélyülése. Új, 'szocialista nemzet' születik

A 'júliusi tézisek' után beindult politikai folyamatok a nyolcvanas években új fordulóponthoz érkeztek. A Romániába is begyűrűző nemzetközi gazdasági válságra, az ország neosztálinista tervgazdálkodási politikájának számos területen megmutatózó kudarcaira a pártvezetés nem talált megoldást, a reformokat pedig minden szakterületen mereven elutasította. Ideológiai kampányokkal, a kormányzás még erőteljesebb központosításával és a nemzeti érzésre alapozó mozgósítással reagált az új kihívásokra. A Ceaușescu-diktatúra tovább haladt az egyre jobban kiteljesedő személyi kultusz irányába, továbbra is jellemző maradt az állandó kádercsere. A hatvanas-hetvenes évek nemzetközi sikerei után, az emberi jogok tiszteletben tartásának megszegésével vádolt pártvezetés külpolitikailag egyre inkább elszigetelődött, amit a Harmadik Világban kiépített kapcsolataival próbált kompenzálni. A nyugati országok egyre erőteljesebben bíralták a diktátort övező személyi kultuszt, az életszínvonal rovására végrehajtott iparosítási politikát, az egyetemes emberi jogok megsértését és a nemzeti kisebbségek elnyomását. Románia nemzetközi presztízse folyamatosan csökkent, ezt fokozta az egyre elmélyülő gazdasági válság, az ország fizetőképtelensége. Az életszínvonal alakulása a hetvenes évek végén ellentmondásos volt. A lakásépítés, az egészségügyi ellátás, az üzlethálózatok fejlesztése, a jövedelmek növekedése jól alakult, ugyanakkor állandósultak a lakosság hangulatát negatívan befolyásoló napi gondok. Az árukiálat nem tartott lépést a fizetőképes kereslet növekedésével. Az ellátás fokozatosan romlott, és egyre tartósabb zavarokkal küzdött. A területi, megyei önellátásra vonatkozó intézkedések sem hozták meg a várt javulást. Az életkörülményeket rontották az energiatakarékosság jegyében hozott lakossági korlátozások (fűtés, áram), a járműipar csökkenése a tömegközlekedésben, a tévéadás lerövidítése.

A nyolcvanas évek elejére a gazdasági élet minden területén kiéleződtek az ellentmondások. 1982-ben emelték az élelmiszerek árát, a reálbér ebben az időszakban 15%-kal csökkent, de a gazdasági presztízsbetűhűzések ekkor sem álltak le.⁵⁷ A román gazdaság kevésbé látványos szektoraiban is egyre instabilabbá vált a helyzet. Az üzemanyaggal, nyersanyaggal történő ellátásban beállt hiányok miatt egyre több gyár és üzem termelt veszteségesen vagy az előállított termékeket nem sikerült a piacon értékesíteni. A gazdaság működtetése többbe került, mint a termelésből származó bevétel.⁵⁸

Az 1984-ben megtartott XIII. pártkongresszus ezt az állapotot konzerválta a gazdasági-politikai reformok minimális lehetősége nélkül. A kongresszuson elhang-

57 Süle: *Románia politikatörténete...* i.m. 262–263.

58 Bogdan Murgescu: *Románia și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom, București, 2010. 372–373.

zott beszédek, majd a határozatok bebetonozták a Ceaușescu házaspár egyeduralmát. Az ország adósságállománya ebben az időszakban (1981) elérte a 10,2 milliárd dollárt. A pártvezető elhatározta, hogy a nyolcvanas évek végéig visszafizeti az államadósságot, így teremtve meg a politikailag és gazdaságilag teljesen független Romániát. Az exportot fokozták, az importot pedig jelentős mértékben csökkentették. Az adósságfizetés politikájának terheit gyakorlatilag a lakosságnak kellett elviselnie, amely a rohamosan csökkenő életszínvonal, a szolgáltatások minőségi és mennyiségi romlása közepette volt kénytelen túlélni a rendszer nyomását. A pártvezetés ún. adminisztratív szabályozásokkal, a rendőrség és a titkosszolgálatok igénybevételével próbált meg érvényt szerezni politikájának. Kötelezően teljesítendő normarendszert vezettek be, nagyon sok helyen ún. munkaszolgálatosokat alkalmaztak, a hadsereget pedig egyre gyakrabban vezényelték ki mezőgazdasági és nagy építkezési munkálatokra.⁵⁹

A román társadalom mozgósítását a reformok és gazdasági jólét hiányában a nemzeti érzés propagálásával próbálták elérni. Az újraértelmezett román nemzeti történelmet bejáratott propagandaeszközként használták. A történetírásnak kettős szerepe volt: felébreszteni a nemzeti érzést és előkészíteni a terepet Ceaușescu egyeduralmának kiszélesítéséhez. A dák–román kontinuitás történetben a római részt minimalizálták, a trák–géta–trák elemet helyezve előtérbe, mintegy legitimálva Románia sajátos, különutas szerepkörét. A történelmi eseményeket átértelmezték. Horea parasztlázadása pl. etnikai színezetet kapott. Különös hangsúlyt kaptak a középkori román fejedelemségek, azok török-, magyar- vagy lengyelelles harcai, amelyek szintén a szuverenitás, a különutas politika ideológiájának hivatottak történelmi háttérrel biztosítani. A nemzeti panteonban a diktátor a középkori román fejedelmek munkásságának, küldetésének beteljesítőjeként jelent meg.⁶⁰

A hatvanas évek végi tartalmi viták után letisztult a 'román szocialista nemzet' fogalma, amelynek gyakorlati alkalmazása óriási veszélyforrást jelentett a nemzeti kisebbségek számára, hisz nem ismert el semmiféle kollektív garanciát vagy jogot. A pártvezetés által elképzelt szocialista nemzetépítés a hetvenes évek végétől rohamos tempóban folytatódott, hogy aztán a nyolcvanas évek végére kiteljesedhessen. Az új nemzetépítésnek a román történetírás szerint három fontos eleme volt: az urbanizációval járó iparosítás, a közgondolkodás átalakítása, valamint a kulturális reprodukció.⁶¹

Az iparosítással és urbanizációval járó szocialista modernizáció a társadalmi, területi egyenlőtlenségek felszámolását jelentette. A városi lakosság aránya jelentősen megnövekedett, 1977-ben elérte a 43%-ot, a nyolcvanas évek közepén

59 Tom Gallagher: *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*. Humanitas, București, 1998. 80.

60 Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion, Bukarest, 1997.

61 Dragoș Petrescu: Building the Nation, Instrumentalizing Nationalism: Revisiting Romanian National-Communism, 1956–1989. In: *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918–1989*. Edited by Martin Mevius. Routledge Taylors and Francis Group, 2011, London and New York. 146–165.

pedig 50% körül mozgott. Falusiak tömege költözött városra és kényszerült elhagyni a szokásait, a társadalmi életüket jelentő ún. organikus szolidaritást felváltotta az állam és a párt által vezetett és szervezett szolidaritás.⁶² Az urbanizáció, a szocialista állam szolgáltatásai ugyanakkor társadalmi emancipációt is jelentettek számukra: oktatás, lakhatási körülmények, egészségügyi ellátás, villamosítás, a televízió és más fogyasztási cikkek elterjedése. A közgondolkodást átalakító propaganda révén megtörtént a társadalom mobilizálása, a mentális kohézió megteremtése. Ennek meghatározó elemei voltak a történelmi mítoszok és a függetlenségre vonatkozó jelszavak. Az ókori, középkori területi, állami kontinuitást etnikai tartalommal ruházták fel és – mint említettük – felerősödött a középkori román fejedelmek kultusza.

A kulturális reprodukció érdekében kiépült az az intézményi keret, amely képes volt az új eszméket megfelelően továbbítani és terjeszteni a lakosság körében, illetve képes volt szocializációs kereteket kialakítani a fiatalság számára. Ezt a célt szolgálta az egységes oktatási rendszer fejlesztése és kiterjesztése, bizonyos tantárgyak (történelem, alkotmánytan stb.) oktatásának túldimenzionálása. Hasonló és szintén fontos szerepkört töltött be az államilag irányított tömegtájékoztatás – sajtó, tévé, rádió –, nem utolsósorban a mozi és a film.

Mindezek mellé olyan ideológiai, kulturális mozgalmakat szerveztek, amelyek kiegészítették a fent említett eszközöket. 1976-tól megszervezték a *Megéneklünk, Románia* (Cântarea României) rendezvénysorozatot, amely kulturális-ideológiai ernyőként működött. Mivel a fiatalság nem rajongott a programokért, a fiatal és ambiciózus (valamint párthű) költőt, Adrian Păunescut bízták meg egy új kulturális műsor lebonyolításával. Így szerveződött meg – a nagy példányszámú *Flacăra* c. hetilap népszerűségét kihasználva – a Cenaclul Flacăra elnevezésű mozgalom, amely az ún. farmeres generációt (generația în blugi) szólította meg. A rock és folk zenét is felhasználó rendezvény fiatalos volt, lázadó, ugyanakkor hazafias, propagandisztikus üzenetet is közvetített, azt hivatott bizonyítani, hogy a rendszer és az alternatív kultúra együtt tud élni.⁶³

A Ceaușescu-rendszer által a hetvenes években felgyorsított homogenizációs folyamat a nyolcvanas évek közepére ért be. A városi lakosság túlsúlyba került, a román társadalom a többéves propaganda és tanítás szellemiségében az új eszméket alulról szerveződő entitásként is elkezdte megélni. A korábbi időszakokra még jellemző regionális identitások nemcsak a hivatalos beszédből tűntek el, hanem jelentős mértékben kiszorultak a köztudatból is. Ceaușescu számított az általa létrehozott és emancipált új munkásosztály szolidaritására.

A nyolcvanas évek közepére a Szovjetunió számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszer felélte tartalékait. A szovjet vezetés úgy vélte, hogy a gyorsított technikai felzárkózás, alkalmazkodás (uszokorenje) és az újrastrukturálás (pereszt-

62 Uo.

63 Uo. 156–158.

rojka) a kulcsa annak, hogy a birodalom politikai, gazdasági nagyhatalomként lépjen át a következő évezredbe egy felülről irányított és alulról támogatott átmenet révén. A Szovjetunió és a keleti tömb több országa (köztük Magyarország is) egy, a korábbiaknál több társadalmi szereplőt bevonó korporatív rendszert képzelt el, a politikai, gazdasági stabilitás és a párt vezető szerepének megtartásával. Ennek következtében a tábor szinte mindegyik országában kialakultak az ellenzéki csoportosulások, amelyek egyre szélesebb kapcsolatokat tartottak fenn a legális társadalmi csoportokkal, akár a politikummal is.⁶⁴ A román pártvezetés azonban (a bolgárhoz hasonlóan) továbbra is külön úton járt. Mereven elutasított mindennemű politikai és gazdasági reformot. Az esetleges politikai átmenetben potenciálisan szerepet játszható társadalmi csoportosulásokat titkosszolgálati eszközökkel még erősebb kontroll alá vonta vagy felszámolta. A társadalommal szembeni bizalmatlanság és kontroll erősödése újabb negatív fordulatot eredményezett a nemzetiségpolitikában is.

A hetvenes évek végétől elkezdett megszorító intézkedéseket a lakosság növekvő aggodalommal és elégedetlenséggel fogadta, de a társadalmi feszültségek ekkor még nem növekedtek látványosan, mivel az előző években lezajlott fejlődést még mindig értékelte a közvélemény. A belügyi szervek azonban az ország összes térségéből jelezték a szórványosan jelentkező elégedetlenségeket. Pl. miután 1977-ben a 77/1977-es törvény alapján bevezették a gázellátás 30%-os csökkentését, Maros megyéből azt jelentették, hogy a bevezetett új szabályozás következtében az óvodákban, iskolákban, bölcsődékben, iskolai éttermekben és az öregotthonokban a hőmérséklet 14–18 °C közötti értékekre csökkent, ami megbetegedéseket okozott. Egyes marosvásárhelyi üzemek vezetői azt jelezték, hogy az alkalmazottak körében látványosan nőtt a megfázás okozta megbetegedések száma.⁶⁵

A folyamatosan növekvő ideológiai és politikai nyomás, a romló gazdasági helyzet közepette, amint azt a titkosszolgálatok is jelezték, egyre több rémhír terjedt el az emberek között. Arad megyében a nyugdíjkorhatár meghosszabbításáról beszéltek, Ialomița megyében a bérleti díjak emeléséről, Maros megyében a termelőszövetkezetek kínai típusú átalakításáról, Kovászna megyében pedig az a hír röppent fel, hogy a XII. kongresszus után a rossz gazdasági mutatók miatt Kovászna megyét felszámolják, szétosztva a környező megyék között.⁶⁶

Az első komolyabb tömegmegmozdulás a rendszer által mindig is kiemelt figyelemben részesített bányászok körében volt. 1977 nyarán az egyre romló munkakörülmények és a nyugdíjazásra vonatkozó új törvény miatt a Zsil völgyében 35.000 bányász lépett sztrájkba. A pártvezetés tárgyalókat küldött a helyszínre és hírzárlatot rendelt el. Augusztus 3-án maga a pártfőtitkár is kénytelen volt a Zsil völgyébe utazni, személyesen tárgyalni a bányászok képviselőivel és elfogadni azok követeléseit. A pártvezetés a későbbiekben csupán ún. elégedetlenségről beszélt,

64 Kalmár: *Galaxisok vonzásában...* i.m. 510–519.

65 ACNSAS, fond Documentar, dosar 117. vol. 4. 23. f.

66 ACNSAS, fond Documentar, dosar 8566. vol. 5. 366. f.

de a jól szervezett bányászsztrájk világos jele volt annak, hogy a társadalom egyes csoportjaiban növekszik a rendszer politikájával szembeni elégedetlenség.⁶⁷ A nyolcvanas években az egyre romló gazdasági helyzet miatt néhány bukaresti üzemben is rövid sztrájkok voltak. A legnagyobb méretű és hatású megmozdulás 1987. november 15-én volt Brassóban. A fizetéscsökkentés hírére a Vörös Zászló üzem munkásainak egy része a város központjába vonult, kiegészülve még néhány ezer tüntetővel. A Ceaușescu-ellenes jelszavakat kiabáló tömeg behatolt a pártszékházba és jelentős anyagi károkat okozott. A tüntetést a Belügyminisztérium speciális egységei számolták fel. A hangadókat letartóztatták. A brassói eseményeket azonban már nem lehetett a Zsil völgyihez hasonlóan titokban tartani. Az információk a megmozdulásról a teljes hírzárlat ellenére is viszonylag sok emberhez eljutottak.⁶⁸ A brassói megmozdulások esetleges magyarságpolitikai kihatásait (magyar résztvevők, a vezetőség részéről megfogalmazott nacionalista vádak) a magyar diplomáciai testület munkatársai is vizsgálták. **(86. sz. dok.)**

II. 2. Nemzetiségpolitikai változások a nyolcvanas évek második felében

A román politikai élet radikalizálódása, az új társadalomalakító projekt felgyorsulása, valamint a külpolitikai tényezők hatására (is) teljes fordulat következett be a nemzetiségpolitikában. A román pártvezetés már a hatvanas évek végétől az etnikailag is homogén társadalomban gondolkodott, de számos esetben – elsősorban taktikai okokból – kompromisszumot kötött a nagyobb nemzeti közösségek elitjeivel. A hetvenes évektől kezdődően azonban a kivándorlattal (erdélyi németek, zsidók), illetve az asszimiláció felgyorsításával kívánták leküzdeni az etnikailag is homogén román társadalom kialakítása előtt még fennálló néhány akadályt. A pártvezetés sorra rúgta fel azokat a technikákat, amelyeket 1945 óta, kisebb-nagyobb eltérésekkel (megszorításokkal, majd újabb engedelmekkel) használt a nemzetiségpolitika területén. Megváltozott az, a kezdetben használt nemzetiségpolitikai alaptétel, miszerint a kisebbségi csoportok is egyenlő módon részesülnek a társadalmi javakból és a kisebbségi elitek, ideológiai lojalitásuk fejében intézményes szintű integrációs lehetőséget kapnak az államtól. Az RKP politikájában ekkor már az etnikai típusú nemzetépítés élvezett elsőbbséget. Az ideológiai szigor kiteljesedésével a nemzetiségi intézmények egyre jobban kiürültek, elveszítették sajátos tartalmukat, szerepüket.

A nyolcvanas évek közepe újabb korszakhatárt jelentett ebben a folyamatban. Mint említettük, az 1984-ben megtartott XIII. pártkongresszus a fennálló politikai irányvonalat erősítette meg. A hatvanas évektől használt 'együtt élő nemzetiségek' fogalmát ugyanezen év végén lecserélték a teljesen más jelentéstartalommal bíró 'magyar és német nemzetiségű román' dolgozók terminusra. Az 1988 áprilisában hozott párthatározat értelmében tilos volt a helységnevek magyar és német megfelelőjének használata.

67 *Raport final...* i.m. 347–351.

68 Uo. 354–356.

Az MNDT vezetőségét 1984-ben szinte teljesen a központi utasításokat végrehajtó, a nemzeti sajátosságokat kevésbé képviselő aktivistákkal és munkáskáderekkel cserélték le. (28. sz. dok.) Ezek többsége nem tudott, és nem is mert kritikai észrevételeket megfogalmazni a nemzetiségpolitika területén, sokan közülük több éves bukaresti karrierjük során elszakadtak a közösségüktől és nem rendelkeztek (a feltételezett) védelmet nyújtó magyarországi kapcsolathálózattal sem. A nyolcvanas években az MNDT-nek és a benne tevékenykedőknek semmiféle önálló megnyilvánulási lehetősége nem volt, a pártvezetés csak kimondottan a Nyugatról, illetve Magyarországról érkező kritikák nyilvános kivédésére és cáfolatára használta a szervezetet. 1987-ben a Romániát érő kritikai jellegű támadások megsokasodtak, miután Budapesten megjelent a háromkötetes *Erdély története* és a magyar pártvezetés már szabad kezet adott a külügynek, hogy a romániai magyarság helyzetét nemzetközi fórumokon is tematizálja. Az MNDT plenárisán Ceaușescu a következő üzenetet fogalmazta meg: „Nem foglalkoztat és nem is foglalkoztatott soha az a tény, hogy egyes imperialista körök, szándékosan befektetik népünk megvalósításait és tevékenységét. Ezt a saját osztályérdekeik miatt teszik. Meg lehet érteni, hogy ilyen dolgok előfordulnak egyik vagy másik szocialista országban. Nem igényeljük feltétlenül, hogy bemutassák feltétlenül a romániai megvalósításokat. Egy nagyon minimális igény lenne az, hogy ne ferdítsék el népünknek, dolgozóinknak a párt vezetése alatt, a gazdasági-szociális fejlődés érdekében, a szocialista és kommunista rend megvalósulásáért kifejtett tevékenységét. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának plenárisa megerősíti azt a történelmi igazságot, hogy a szocialista Romániában a nemzeti probléma megoldódott, igazságosan, forradalmi módon, véglegesen, a marxi-lenini tudományos szocializmus elvei szerint, az országunk feltételeihez igazodva, biztosítva a jogegyenlőséget a dolgozók között, nemzetiségtől függetlenül.”⁶⁹

A hatvanas években szerephez jutó magyar nemzetiségű aktivisták és értelmiségiek fokozatosan kikerültek az állami és pártapparátus fontosabb pozícióiból. Titkosszolgálati jelentések szerint Sütő András (1986-ban) több helyen nyilvánosan is szóvá tette, hogy a pártvezetés az ún. értelmiségiek közül már csak Koppándi Sándorral, Hajdu Győzővel és Létay Lajossal konzultál, akik az MNDT bukaresti vezetőségében és a KB-ban kaptak szerepet.

Fazekas János, a másfél évtizedig a legbefolyásosabbnak számító székelyföldi származású politikus, 1984-ben kegyvesztetté vált, nyugdíjazták, kikerült a Központi Bizottságból, a véleményformáló és közvetítő szerepköréből, sőt állambiztonsági veszélyforrássá nyilvánították.

Az anyanyelv nyilvános térben történő használatának korlátozása és a magyar nemzetiségű pártkáderek fokozatos kiszorítása a hatalmi pozíciókból az erdélyi és bánági megyékből begyűrűzött az ebből a szempontból valamivel védettebbnek számító tömbmagyar Székelyföldre. A két magyar többségű megye különleges, a

69 ANR, CC PCR Secția Organizatorică, dos. 13/1987. 11. f.

megyésítés során is elismert és többször emlegetett sajátos státusa fokozatosan megszűnt. A nyolcvanas évek közepén a magyar nyelv használata nagyon sok területen (párt- és állami intézményekben, szakszervezetekben, gyűléseken) háttérbe szorult, a hivatalos irattermelés alsó szintjein is szinte teljesen megszűnt. A helyi kulturális intézmények nemzetiségi tartalma eltűnt vagy csak propagandisztikus funkciót töltött be. A megyésítés utáni néhány évben, egy rövid időszakra felcsillanó lehetőség – miszerint a pártvezetés figyelembe veszi a térség gazdasági sajátosságait – szintén megszűnt, a megyéknek a központ által meghatározott tervezési mutatókhoz kellett igazodniuk.

A nyolcvanas évek közepétől a kádertitkárság újabb hulláma zajlott le a magyar közösségeket érintő területeken is. Nicolae Ceaușescu egyik legmegbízhatóbb végrehajtója, Emil Bobu közvetítésével dominánsan váltották le a megyei első titkárokat. A magyar nemzetiségű vezető káderek száma jelentősen csökkent – a tömbmagyar vidékeken is. 1982-ben Kovászna megyében Nagy Ferdinándot Rab István váltotta, aki előzőleg Hunyad, majd Hargita megyében volt propagandatitkár. Rab, aki 1989-ig töltötte be első titkári tisztségét, különösen megbízható kádernek számított, a nyolcvanas évek elejétől KB póttag, majd rendes tag volt és őt bízták meg az akkorra már kimondottan propagandagépezetként működő MNDT alelnöki tisztségével is. 1984-ben Maros megyében felmentették minden párt és megyei tisztségéből a második megyei titkári mandátumát töltő Nicolae Vereșt, akinek a helyét a Bukarestből érkező Ioan Ungur vette át. Ungurt 1988 nyarán Viorel Igrășău váltotta.

A hetvenes években konszolidálódott Hargita megyei állapotokat 1986-ban érte el a változás szele. Első lépésként 1986 márciusában a Hargita megyei Néptanács élére a Kolozsvárra távozó Csorba János helyére Costea Aurel neveztek ki. Costea Máramarosból érkezett, nem rendelkezett helyismerettel. Kinevezése csak az első lépés volt, hisz néhány hónap múlva, 1987 januárjában Emil Bobu azzal a hírral érkezett Csíkszeredába, hogy Szász József megyei első titkárt felmentik tisztségéből és Krassó-Szörény megyébe helyezik, helyét pedig Costea Aurel veszi át. A csere mérföldkőnek számít a térség 1968 utáni politikai történetében, hisz Costea személyében először neveztek ki román nemzetiségű vezetőt egy magyar többségű megyében. A Bobu által tolmácsolott bukaresti üzenet egyértelmű volt: „A tavalyi évi terv teljesítésében hiányosságok mutatkoznak. Nagyon sok az elmaradás ebben a megyében is. Nagyon fontos, hogy a jövőben arra koncentráljanak, hogy mozgósítsanak minden erőforrást az előírt tervek megvalósítása és a hiányok pótlása érdekében.”⁷⁰

A nyolcvanas évek második felében kinevezett megyei elitnek az volt a feladata, hogy maradéktalanul végrehajtsa a központi utasításokat, elvégeztesse az állami tervezési feladatokat, a milícia és a Securitate segítségét is igénybe véve politikai stabilitást biztosítson, továbbá: hogy a pártvezetés ideológiai elvárásai

70 ANRDJHR, fond Comitetul Județean de Partid Harghita, dos. 1/1987. 4. f.

szerint mozgósítsa a helyi társadalmat. A feladatok teljesítésének elmulasztása súlyos következményekkel járt. Egyre gyakrabban fordult elő, hogy a telekonferenciákon az államelnök éles hangnemben beszélt a megyei vezetőkkel, akik feje fölött folyamatosan ott lebegett a leváltás, illetve az áthelyezés veszélye.⁷¹

A nyolcvanas években lezajló elitcserének etnikai vonatkozásai is voltak. A magyar nemzetiségű káderek aránya és politikai súlya jelentős mértékben csökkent a magyar többségű megyékben is. A Magyarországgal egyfajta propaganda-hidegháborút folytató, a nemzetiségi kérdést többnyire állambiztonsági problémaként kezelő Ceaușescu és szűkebb köre egyre kevésbé bízott meg a hatvanas években pozícióba jutó magyar káderekben. Ezt a folyamatot erősítette az a tény is, hogy a 'hatvannyolcas' generáció számos (aktivista és értelmiségi) tagja bírálta a párt nemzetiségpolitikáját. A titkosszolgálati adagyűjtés révén a pártvezetés napirenden volt a korábban megbízhatónak tartott elvtársak majdhogynem 'ellenséges', egyre kevésbé lojális magatartásával és sorra váltották le, nyugdíjazták őket. Helyüket Bukarestből küldött aktivisták vették át vagy olyan helyi káderek, akik maradéktalanul megfeleltek a végrehajtói feladatköröknek. Nem emeltek kifogást a pártvezetés politikáját illetően, teljes mértékben azonosultak a rendszer elvárásaival, helyi kezdeményezéseket nem vállaltak. Olyan munkás- és mérnök-káderek voltak ezek, akik nem minden esetben értették meg a kultúrpolitika tényleges mechanizmusait, akik kevésbé rendelkeztek magyarországi kulturális háttérrel, 'menekülési útvonallal', akik egzisztenciálisan is ki voltak szolgáltatva a pártnak. Ugyanakkor akadtak szép számban olyanok is ebben a csoportban, akiket egyéni ambíció vezérelt és úgy érezték, hogy a korábban pozíciókat betöltő személyek hátráltatták karrierjük kibontakozását. Kovászna megye akkori első titkára, Rab István a visszaemlékezések szerint hivatalos ügyekben egyáltalán nem használta a magyar nyelvet. Ezek döntő többsége a hatvanas-hetvenes években szerzett középiskolai vagy felsőoktatási szakoklevelet, majd részesült politikai, ideológiai képzésben, többnyire a Ștefan Gheorghiu pártegyetemen.

Marosvásárhelyen, a MAT egykori központjában eltűntek a kétnyelvű feliratok, a hivatalokban megszűnt a kétnyelvűség, a magyar elit fokozatosan kiszorult, előbb a fontosabb pozíciókból, majd a középvezetői szintekről is. 1989-ben az RKP Maros megyei Bizottságának 21 tagja közül 16 volt román nemzetiségű és 5 magyar. Fontos kihangsúlyozni azt is, hogy a legfontosabb politikai funkciókat (megyei első titkár, gazdasági, szervezési titkárok) többnyire román nemzetiségű káderek töltötték be. A 21 megyei vezető közül mindössze kilencen származtak Maros megye területéről. Egy, az 1990-es márciusi események folytán készült kimutatás szerint 1989. december 22-e előtt Maros megyében összesen 204 vállalat és intézmény létezett, 605 vezetői tisztséggel, amelyből 470-et (77,7%) román nemzetiségű személy töltött be, 132 (21,8%) esetben magyar nemzetiségű és három

71 Uo. dos. 1/1988. 1-188. f. és 5/1988. 1-38. f.

esetben német nemzetiségű.⁷² Ha nem is ilyen mértékű, de hasonló tendenciák mutatkoztak a két magyar többségű megyében is. Kovászna megyében a megyei tanács 18 tagja közül 10-en voltak magyar nemzetiségűek, és mindössze hatan származtak az akkori Kovászna megye területéről. Hargita megyében 1989-ben a megyei tanácsban, tíz képviselővel, köztük a megyei első titkárral, többségbe kerültek a román nemzetiségűek. A 18 vezető közül mindössze öten születtek az akkori Hargita megye területén.⁷³ Az ún. szórványvidéken pedig szinte teljes mértékben eltűntek a magyar nemzetiségű helyi vezetők. 1989-ben Arad megyében a 20 tagú megyei tanácsnak egyetlen magyar nemzetiségű tagja sem volt, Bihar és Kolozs megyében pedig a 22 tagból mindössze két-két személy szerepelt magyar nemzetiségűként, minden esetben jelentéktelen politikai funkciókat töltve be. Szatmár megye 20 tagú tanácsában pedig hárman voltak magyar nemzetiségűek.⁷⁴

Az egyre feszültebb gazdasági és politikai helyzetnek komoly nemzetiségpolitikai kihatásai voltak. A tömbmagyar lakosságot egyre erőteljesebb támadások érték, amelyek már a közösségi megbélyegzés szintjén mozogtak. Előfordult, hogy a magyar többségű megyék közösségeit kollektív mulasztással, a pártideológiával való nacionalista szembefordulással, közösségi szintű szabotálással vádolták. A Maros megyei pártbizottság 1987-es kiértékelőjén Ioan Ungur, megyei első titkár úgy fogalmazott, hogy a mezőgazdasági munkák jól haladtak, de egyes, Szováta melletti települések elmaradtak a munkákkal, mert az emberek „odaátra kacsingatnak”.⁷⁵ A nyolcvanas évek első felében erőteljes, a központból irányított propaganda indult be a Székelyföldön. 1982-ben a Hargita megyei propagandatitkár felhívta a helyi aktivisták figyelmét arra, hogy a megyében és a térségben elharapóztak a vallásos, misztikus és nacionalista megnyilvánulások, amelyek ellen cselekedni kell. Kitért az egyházak társadalmi tevékenységére, valamint a magyar nemzeti szimbólumok használatára. Kiemelt fontosságú ügyként kezelték a Szent Anna-tónál történeteket, az ott táborozó több száz fiatal tömegbe verődését, a magyar nemzeti színek használatát és az ott bemutatott performanszokat nacionalista, államellenes cselekedetként értelmezték. **(67. sz. dok.)**

A pártvezetésnek a magyar többségű – vagy a nagyobb magyar közösséggel bíró – megyék ellen intézett támadását többek között lakossági levelek alapján indították el. Az alábbi levélben – amelyet Ceaușescunak címeztek 1984-ben – a valóságnak nem megfelelő állapotokat emleget a névtelen levélíró. „Azt beszélnek, hogy egyes Hargita és Kovászna megyei gazdasági egységekben a párt- és termelési gyűléseken minden magyar nyelven folyik, a személyzeti osztályokon, vagy az egyes gazdasági ágazatokban csak magyarok dolgoznak; néhány intézményben az alkalmazás a magyar nyelv ismeretétől függ; a román nyelvű alkalmazottaknak,

72 László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely 1990. március 16–21.* Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány – Pro-Print, Marosvásárhely – Csíkszereda, 2012. 9–22.

73 ANR, fond CC al PCR, Secția Organizatorică, dos. 25/1989. 16–23. f.

74 Uo. 1–45.

75 MNL, KÜM TÜK, Románia, 1987, 114. doboz, 128-27-00506.

akiket ezekbe a megyékbe helyeztek ki, nem alakítanak ki megfelelő munkakörülményeket azért, hogy minél hamarabb elmenjenek a vidékről. »A kulturális rendezvények csupán magyarul zajlanak [...]. Elmondanak az elején egy szlogent [sic!] és ezek mögött Budapest kulturális politikáját folytatják«⁷⁶ – olvashatjuk a levélben. **(32. sz. dok.)**

A hetvenes évek második felében meghirdetett társadalmi homogenizációs politika kiteljesítése azt eredményezte, hogy a Székelyföldnek – mint tömbmagyar területnek – a MAT létrehozása és a megyésítés során elismert 'nemzetiségpolitikai sajátossága' a pártpolitikában megszűnt tényezőként létezni.

A diktatúra által táplált nacionalizmus a nyolcvanas években sovinizmusba torkollott. A hetvenes években a kulturális életben, médiában (történelmi munkák, cikkek, filmek) olyan témák jelentek meg, amelyek a többségi nemzet nagyságát hivatottak erősíteni és a kisebbségi (etnikai) csoportok semlegességét hangsúlyozni. A nyolcvanas években, elsősorban a magyarok esetében ez megváltozott. A magyarságot egyre többször ábrázolták történelmi ellenségként. Ezt a radikális szemléletváltást bizonyítja az a tény is, hogy a pártvezetés hallgatólagos beleegyezésével a nyolcvanas években több olyan irodalmi, emlékirat-jellegű mű látott napvilágot, amelyek közvetett vagy közvetlen módon az erdélyi magyarság iránti ellenszenvet táplálták. A két ország történetírása között már a hetvenes évektől élénk vita bontakozott ki különböző – elsősorban Erdély múltjával kapcsolatos – kérdésekben. A fent említett irodalmi és publicisztikai munkák azonban több szempontból is túlmutattak a történetírói vitákon: nagyobb tömegeket céloztak meg, szubjektív, nem tudományos jelleggel bírtak, radikálisabb nyelvezetben tematizálták a magyar-román együttélés problémáit.

Az egyik legismertebb és legnagyobb visszhangot kiváltó könyv 1982-ben jelent meg és Nagy Nemzetgyűlés tagjának, Ioan Lăncrănjannak a nevéhez kapcsolódik, aki a Fehér megyei Váradján született és a nyolcvanas években a pártvezetéshez közel álló Ion Barbu valamint Corneliu Vadim Tudor nevével fémjelzett írói csoporthoz tartozott. A *Cuvânt despre Transilvania* című kötet negyedik fejezetében a szerző évszázados magyar elnyomásról, aktuális magyar revizionista veszélyről is írt, sőt magát Kádár Jánost is irredentizmussal vádolta.⁷⁷ A romániai magyar lapok nem közölhettek kritikát a könyvről, a román pártvezetés Magyarországra és a helyi magyar értelmiségiek kérésére sem határolódott el egyértelműen a munkától. Lăncrănján könyvének megjelenése és romániai népszerűsítése a legkülönbözőbb (akár csoportos) tiltakozásokat eredményezte a romániai magyar értelmiségi és politikai körökben. Méliusz József az öt ért vádak miatt hivatalos beadvánnyal fordult Ceaușescuhoz, Gálfalvi Zsolt Gere Mihályon keresztül intézett levelet a pártvezetéshez, Demény Lajos tiltakozást, Bodor Pál pedig interpellációt nyújtott be, Kántor Lajos Dumitru Radu Popescunak küldött levelet, Fazekas János

76 ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 73/1984. 129–133. f.

77 Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjánig. Fejezet a magyar-román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3/4. sz. 263–352.

pedig a pártvezetésben tiltakozott. Marosvásárhelyen Sütő András, Gálfalvi György és Markó Béla tiltakozását 36-on írták alá.⁷⁸ A sajtóban megjelent, a magyarság múltját negatívan megítélő cikkek mellett ezekben az években még több, Erdéllyel foglalkozó történelmi munka jelent meg.⁷⁹ A tény, hogy különböző műfajú (történetírás, esszé, emlékirat) prózai munkákat Magyarországon és (hangsúlyosabban) Romániában is ideológiai fegyverként kezdtek el használni, hozzájárult a kölcsönös bizalmatlanság elmélyüléséhez.

A nyolcvanas évektől kezdődően a párt magyarságpolitikája és a magyar-román államközi kapcsolatok meghatározó eleme lett a kivándorlás- és a menekültkérdés. A homogenizáció és az egyre romló életfeltételek elől menekülő romániai németek és zsidók az NSzK-ba, illetve Izraelbe történő kivándorlását a pártvezetés államközi megegyezésekkel szabályozta, tartotta kontroll alatt, és igyekezett minél nagyobb profitot kisajtolni belőle.⁸⁰ A nyolcvanas évek nyomasztó hangulatában felerősödött a kivándorlási hajlandóság az erdélyi magyarok körében is, amelyet nemcsak a kimondott nemzeti sérelmek tápláltak, hanem a magyar nyelvű mobilitási pályák és az anyanyelven történő továbbtanulási lehetőségek jelentős mértékű leszűkülése is. 1975–1989 között 46.353 magyar nemzetiségű román állampolgár hagyta el hivatalosan az országot, és körülbelül egyharmaduk Magyarországot választotta célországának.⁸¹ A Romániából Magyarországra érkező menekülthullám a nyolcvanas évektől mutatott növekvő tendenciát. A magyar külügy 1987-es elemzése alapján legális úton 1985-ben 1709 erdélyi magyar nyújtott be letelepedési kérelmet, ebből 1198-at engedélyeztek, 1986-ban 3284 fő (engedélyezve 2333), 1987 első felében pedig 3038 fő (engedélyezve 1742). Az elemzés aláhúzta, hogy jelentősnek mondható azok száma is, akik egy harmadik országba kívántak tovább menni.⁸² 1988-ban a magyar hatóságok már 12.273 tartózkodási engedélyt adtak ki, a menedéket kérők összlétszáma pedig 13.173 volt, valamennyien román állampolgárok. 1989-ben ez a szám elérte a 17.448 főt.⁸³ A magyar fél nem gördített akadályt ezek elé, viszont azokat, akiket a szomszédos Ausztria visszatoloncolt, visszaküldték Romániába. **(47., 49. sz. dok.)**

Többen próbálkoztak azzal is, hogy valamely szomszédos ország nagykövetségén keresztül kérvényezzék a menekült státust. A legnagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó ügyet az ún. szófiai menekültek váltották ki. 1988 szeptemberében 12, bulgáriai kiránduláson részt vevő erdélyi magyar kért menedéket Magyarországon szófiai nagykövetségén. Az ügy kapcsán kibontakozott diplomáciai tárgyalá-

78 Uo. 292.

79 Ilyen volt pl. Cosma Neagu és Dumitru Marinescu *Fapte din umbră* vagy Mircea Mușat és Ion Ardeleanu *De la statul geto-dac la statul român unitar* című munkája.

80 *Raport final...* i.m. 522–576.

81 Horváth István: Változó környezet: állandósuló trendek? In: *Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*. Szerk. Horváth István. Scientia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005. 19–21.

82 MNL, KÜM TÜK, Románia, 1989, 76. doboz, 002566

83 Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–89-ben. Út a menekülthétköznapoktól az 1951. évi genfi menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásig*. Doktori disszertáció. 28–72. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/kaszasveronika/diss.pdf> (megnyitva: 2016. augusztus 3.)

sok nem vezettek eredményre. A román fél ragaszkodott ahhoz, hogy a 12 személy először térjen vissza Romániába és ott hivatalosan kérvényezze az eltávozást. A menekültek, tartva a román szervek esetleges megtorlásától, nem fogadták el ezt. Az öt hónapig húzódó ügy végül a Vöröskereszt közvetítésével oldódott meg. A bolgárok beleegyeztek abba, hogy a menekültek a Vöröskereszt okmányaival Bécsbe távozzanak.⁸⁴

Jelentős mértékben nőtt az országot illegális úton elhagyók száma is. Több százan próbáltak meg különböző módon (akár a zöldhatáron) kijutni Magyarországra, ahonnan már nem tértek vissza az országba. Aki tehetett, családgyesítés ürügyén hivatalosan kérvényezte a kitelepedését. Pl. a Securitate Hargita megyei szerveinek jelentése alapján 1989 első harmadában a megye területéről 565 személy kérelmezett ideiglenes távozási engedélyt, 25-en léptek házasságra idegen állampolgárokkal, 244-en folyamodtak végleges távozási engedélyért, 147-en nem tértek haza külföldről, 12 személy a zöldhatáron szökött külföldre és 103 személyt fogtak el illegális határátkelés közben.⁸⁵

A nyolcvanas évek közepéig a zöldhatáron átkelők egy részét is visszaadták a román félnek, 1985-ben 98 főt, 1986-ban 208-at, 1987 első felében pedig 108 személyt.⁸⁶ 1989-ben a 6460 illegális határátlépő közül 1652 személyt toloncoltak vissza, többnyire arra hivatkozva, hogy kalandvágyból, rendezetlen családi okok miatt vagy akár a román titkos szervek megbízásából szöktek át Magyarországra területére.⁸⁷

A Magyarországra érkező román állampolgárokról elemzések, vizsgálatok is készültek. Az állami szervek a TÁRKI-tól és a Társadalomtudományi Intézettől rendelték felmérést. Ezek szerint a vizsgált csoport átlagéletkora 31 év volt, 78%-nak volt szakmája. 1988-tól a letelepedési kérelmek elbírálása egyre megengedőbbé vált. Ekkor a kérelmek mindössze 10%-át utasították el.⁸⁸ A hivatalos szervek is egyre engedékenyebbek lettek, miután érzékelték, hogy a menekültkérdés kezelésében (elsősorban a szociális ellátás terén) a magyarországi egyházi és civil szervezetek (pl. Magyar Vöröskereszt) megelőzték az államot.⁸⁹ A magyar állam, a lakosság önzetlen segítségét is igénybe véve igyekezett elősegíteni a menekültek elszállásolását, illetve munkahelyhez juttatni őket. A Magyar Vöröskereszt közvetítésével jelentős külföldi segélyek is érkeztek a menekültek számára.

A menekültkérdést a román pártvezetés nem engedte a nyilvánosság elé, ugyanakkor a belügyi szervektől több elemzést rendelt meg. Maros megyében a magyar nacionalizmussal foglalkozó, Sabin Bordea vezette I. B Ügyosztályon 1987-ben a következőképpen látták a problémát: „Növekszik a kivándorlási szándék

84 Uo.

85 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409. vol. 14. 312. f.

86 MNL, KÚM TŰK, XIX J-1-j, Románia, 1988, 88.doboz. 128-954-001532

87 Uo. 1989, 76. doboz, 002566.

88 Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–89-ben...* i.m. 10.

89 Az ügyben tárcaközi bizottságot állítottak fel, amelynek az volt a feladata, hogy rendezze a menekültek jogi helyzetét, a finanszírozásra letelepedési alapot különítettek el. Uo.

a magyarok, elsősorban az értelmiségiek (tanárok, orvosok, mérnökök, egyetemisták) körében, akár ún. érdekházasságok révén is. Arra hivatkoznak, hogy szakmailag, karrier szempontból nem teljesedhetnek ki, mivel a kihelyezéseknél szülőföldjüktől távoli vidékekre irányítják őket. Az év folyamán 150 személy maradt törvénytelen úton külföldön, ezek közül 88-an Magyarországon.”⁹⁰ Egy 1988-as belügyi kivizsgálás szerint a romániai menekültek 46%-a távozott útlevéllel és maradt Magyarországon, a maradék 54% viszont tiltott határátlépés révén jutott ki a szomszédos országba.⁹¹

A román fél azért is aggódott, hogy a román nemzetiségű menekülteket külön csoportba szervezhetik és ellenzéki csoportosulásokat hoznak létre, kapcsolatba léptetve őket a Londonban élő, egykori parasztpárti politikussal, Ioan Rațiuval. A belügy központi vezetősége folyamatosan elégedetlen volt a Securitate erdélyi szerveinek tevékenységével, mivel azok képtelenek voltak a kellő hatékonysággal felgöngyölíteni a menekülthálózatokat és nem tudták meggátolni a távozókat abban, hogy dokumentumokat csempésszenek ki az országból.⁹²

A zöldhatáron egyre gyakoribb jelenséggé vált az embercsempészet. A román fél az elfogott vagy visszatoloncolt személyekkel az esetek többségében brutálisan járt el: kopaszra nyírták és több napos fogva tartásuk alatt fizikailag is bántalmazták őket.⁹³ Szabadon engedésük után a politikailag gyanús és megbízhatatlan személyek kategóriájába kerültek. 1989 áprilisában a Securitate átfogó elemzést készített a Magyarországról visszatoloncolt menekültek ügyében. A jelentések szerint 1988 szeptembere és 1989 áprilisa között 1800 személy került vissza Magyarországról, akik közül 700 kiskorú, 250 letartóztatásban maradt és kb. 900 személyt alaposan kikérdezték. Ezen személyek beszámolója szerint a magyar hatóságok nagy figyelmet fordítottak a romániai menekültekre és alaposan kikérdezték őket. A magyar fél megpróbált ügynököket is beszervezni. Egyeseket arra is fel akartak használni, hogy feszültséget szítsanak Romániában. Egy brassói munkást, aki részt vett az 1987-es tüntetéseken, azzal küldtek vissza, hogy majd jelezni fogják a feladatát – áll a jelentésekben.⁹⁴

Hasonló elbírálás alá kerültek azok is, akik hivatalosan készültek elhagyni az országot. Őket is a 'megbízhatatlan' kategóriába sorolták, akik többé nem férhettek hozzá a különböző gyárak, üzemek vagy állami intézmények belső dokumentációihoz még akkor sem, ha ez benne volt a munkaköri leírásukban. Pl. 1989 novemberében a Securitate Maros Megyei Igazgatósága jelezte az Electromures vállalat vezetőségének, hogy a gyár K. I. nevű főtervezője benyújtotta a Magyarországra történő kivándorlási kérelmét, de ennek ellenére sem távolították el a beosztásából. A belügyi szervek hangsúlyozták, hogy K. I. ezzel a lépéssel már

90 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.149 vol. 3. 136-138. f.

91 Uo. 144. f.

92 Uo.

93 MNL, KÜM TŰK, Románia, 1989, 76. doboz, 003530/1

94 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.149 vol. 3. 136-138. f.,

nem teljesíti a törvények által előírt morális garanciákat az államtitkok megőrzésére vonatkozóan, ezért kéri a gyár vezetését, hogy azonnali hatállyal távolítsa el a jelenlegi beosztásából.⁹⁵

Az egyre erősödő kivándorlás komoly nyomokat hagyott a foglalkoztatásban és hosszú távon befolyásolta az erdélyi magyarság társadalmi szerkezetének alakulását. A korabeli pártiratokból is látható, hogy a kivándorlás miatt a nyolcvanas évek második felében gyakran merültek fel gondok a különböző megüresedett középvezetői tisztségek betöltésében.

II. 3. A kisebbségi kulturális intézményrendszer leépülése

A nyolcvanas években a Magyarországgal diplomáciai hidegháborúba keveredő, a magyar politikai és kulturális elittel szemben egyre bizalmatlanabbá váló pártvezetés nyíltan a homogenizáció kiteljesítésére és a kisebbségi oktatási és kulturális intézményrendszer felszámolására törekedett. Több frontos harcának egyaránt része volt az intézményrendszer szerkezeti átalakítása, a személycserék és a tartalmi rész kiürítése. A kulturális életet irányító intézmények élén is érvényesítették a káderrotációt, így a nyolcvanas évek második felére jelentős személyi változások következtek be. A szerkesztőségek, igazgatóságok, tanfelügyelőségek stb. számos tagját leváltották, nyugdíjazták vagy más, a korábbihoz mérten jelentéktelenebb állásba helyezték. A Ceaușescu-korszak elején, a magyar értelmiségiek számára fennálló intézményes integrációs lehetőségek beszűkültek. A nyolcvanas évek fiatal értelmiségi generációjának tagjai számára a lapok, folyóiratok, szerkesztőségek, igazgatóságok egyre kevesebb álláslehetőséget biztosítottak. Több értelmiségi (köztük sok tanár is) a Magyarországra történő kivándorlás mellett döntött. A nyolcvanas évek elején Bodor Pál a Román Televízió magyar nyelvű adásának főszerkesztője Magyarországra távozott, Sütő Andrást nem választották vissza a Romániai Írószövetség alelnöki tisztségébe. Néhány évvel korábban ugyanez történt Méliusz Józseffel is. Lőrincz Lászlót a tanügyminisztériumi államtitkári tisztségéből menesztették. 1984-ben lemondott a *Korunk* folyóirat főszerkesztőségi tisztségéről Gáll Ernő, helyébe a pártvezetés számára elfogadhatóbb Rácz Győző lépett. 1985-ben elbocsátották Beke Györgyöt *A Hét* című laptól.

A XIII. kongresszuson Sütő Andrást⁹⁶, Domokos Gézá és Fazekas Jánost már nem javasolták az RKP KB-ba. 1984. december 1-jén megszüntették a kisebbségek nyelvén sugárzott televízióadásokat, valamint a kolozsvári és marosvásárhelyi vidéki rádióstúdiók adásait. Ezután csak a Bukaresti Rádióban volt naponta egy, később már csak fél órányi magyar nyelvű adás. Megszüntették a *Művelődés* című

95 ACNSAS, fond Documentar, dosar 117. vol. 4. 10. f. – A Securitate a 23/1973. sz. törvényre hivatkozott, amely alapján a kivándorlást igénylő személyeket távol kell tartani az államtitkokat (esetlegesen is) tartalmazó dokumentumokhoz való hozzáféréstől.

96 „Sütő András emblematikus figura volt az erdélyi magyarság számára, aki valamilyen csoda folytán még mindig benne maradt a legfelső párt- és államvezetés struktúráiban, ha marginalizált helyzetben is. Nyilvánvaló volt, hogy napjai ilyen minőségben meg vannak számlálva, s hogy csak alkalomra vagy ürügyre várnak ahhoz, hogy kikészíthessék.” (Szócs Géza: Tizenkét képkocka a nyolcvanas évek elejéről. In: *Ellenpontok*. Pro-Print, Csíkszereda, 2000. /Múltunk könyvek/ 353.)

magyar kulturális folyóiratot és annak német nyelvű párját, 1986–89 között a *Cîntarea României* [*Megéneklünk, Románia*] folyóiratban jelent meg egy 16 oldalas összeállítás *Műhely* címmel. Ennek megfelelően a *Volk und Kultur* folyóirat helyett is csupán egy 16 oldalas (*Für die Laienbühne* című) 'rovatot' fűztek a román nyelvű törzslaphoz. Ilyenformán a *Cîntarea României* három változatban jelent meg: románul (100%), románul és magyarul, valamint románul és németül (utóbbi kettő 3/4–1/4 arányú oldalszámmal).

Az *Ellenpontok* szerkesztői egymás után hagyták el az országot: Ara-Kovács Attila 1983-ban, Tóth Károly 1984-ben, Szócs Géza 1986-ban, majd Molnár Gusztáv, a *Kriterion* egyik korábbi szerkesztője, a *Limes-kör* szervezője is távozott.⁹⁷ A sepsiszentgyörgyi Sylvester Lajost a megye kulturális életét irányító tanácstól tették át a színházhoz, később pedig a megyei hírlaphoz. A nyolcvanas évek közepétől a Hargita megyei tanfelügyelőség élére Nicu Vrabie személyében román nemzetiségű személy került, aki jelentős szerepet játszott az oktatási rendszer átszervezésében. A Hargita Megyei Múzeumi Komplexum élén Szócs János helyét Viorica Şoiom vette át. Huszár Sándor *A Hét* főszerkesztője 1987-ben lemondott írószövetségi tisztségéről, rá egy évre Kányádi Sándor a szövetségből való kilépését kérte.

A cenzúra az ötvenes éveket meghaladó szigorral sújtott le az irodalmi, színházi életre. Az is előfordult, hogy a pártvezetés már a kulturális ügyekkel megbízott cenzor munkájában sem bízott meg, ezért egyes esetekben a helyi párt- és politikai szervek hoztak döntést. Így történt meg, hogy 1983-ban a hatalommal egyre mélyebb konfliktusba kerülő Sütő András *Pompás Gedeon élete, halála és feltámadása* című darabjának már jóváhagyott és meghirdetett sepsiszentgyörgyi bemutatóját a helyi pártbizottság az előadás előtti este tiltotta be, amikor a meghívottak, a kritikusok és a televízió stábja már megérkezett a városba. **(23. sz. dok.)**

1985 után már nem szervezhették meg a sepsiszentgyörgyi nemzetiségi színházi kollokviumot. A tömegrendezvények, fesztiválok egy részét megszüntették, a megmaradtak – amelyek között még mindig a *Megéneklünk, Románia* számított a legfontosabbnak – kimondottan propagandaeszközként működtek. A napilapok tartalmilag elszegényedtek, a pártpropaganda és a diktátor házaspár utazásai és látogatásai voltak a vezető témák, a nemzetiségek gondjai szinte teljesen eltűntek. 1988 tavaszától a médiában a földrajzi megnevezéseknek csak a román nyelvű változatát használhatták és számtalan esetben kellett átvenni a helyi vagy központi román nyelvű napilapok cikkeit – 'nyögvenyelős' fordításban.

A nemzetiségi oktatás már a hetvenes évek végén is több sebből vérzett, aztán néhány év leforgása alatt szinte kilátástalan helyzetbe került. A pártvezetés tudatosan és módszeresen törekedett a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatási

97 Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989* <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1988> (Megnyitva: 2016. márc. 25.)

rendszerének leszűkítésére. Ebben több eszközt és módszert is felhasznált: az intézményes keretek leszűkítése, a tankönyvvel való ellátás akadályozása, a tanári karok létszámának csökkentése, tanár- és diákcserek (román anyanyelvű tanárok kihelyezése tömbmagyar vidékekre és fordítva), amivel kiiktatták az anyanyelven történő tanítás és tanulás lehetőségét.

A magyar nagykövetség munkatársai 1980-ban a következőképpen jellemezték a romániai magyar tannyelvű oktatást. „A nemzetiség hivatalos arányszámához (8%) képest minden fokozaton kisebb arányban jut anyanyelvű tanintézetbe. Így az 1977/78-as tanévben a 3–18 év közötti 5,1 milliós korosztályból 252 ezer (5%), amiből az adott korcsoporton belül az 52.580 óvodás 6%, a 171 ezer általános iskolás 5% és a 29 ezer líceumi tanuló 5,5%, de az utóbbi adaton belül már csak hétezer, vagyis 2,9%-a XI–XII. osztályosok aránya, vagyis a felsőoktatásba kerülhető tanulók. A főiskolákra kerülő magyar hallgatók száma, a romániai magyarság számához viszonyítva aránylag alacsony. Az 1974/75-ös tanévben 108.750 nappali tagozatra járó hallgató közül mindössze 6188 volt magyar nemzetiségű. 1977/78-ban 138.000 hallgatóból 7497 (kb. 5%.) Az anyanyelvű oktatás a hivatalos törekvések tendenciája alapján tehát egy olyan piramis képét mutatja, amely állandó zsugorodásban van, a csúcs felé egyre elvékonyodva.”⁹⁸ Ennél is riasztóbb volt az a tendencia, miszerint az általános iskolák elvégzése után a magyar tanulóknak mintegy 15%-a folytatta tanulmányait magyar és kb. 15%-a román tannyelvű líceumban. A magyar tanulók 70%-a nem tanult tovább.⁹⁹

Az egyetemeken fokozatosan csökkentették a magyar nyelvű képzési lehetőségeket. A magyar tannyelvű szakok, karok keretszáma egyre csökkent. 1986 nyarán pl. Marosvásárhelyen megszűnt a magyar nyelvű gyógyszerészképzés. Az Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemre felvett magyar diákok száma a nyolevanas évek végére több mint negyedére csökkent. Folyamatosan csökkent a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar hallgatóinak a száma. 1959-ben az egyetemnek 1266 magyar nemzetiségű hallgatója volt, számuk 1989-re 661-re csökkent. A román nemzetiségű hallgatók összlétszáma is csökkent, igaz 'mindössze' 2917-ről 2304-re. A magyar nemzetiségű oktatók száma 1959-ben 272 (41%) volt, 1981-ben viszont már csak 139 (18%). A bölcsészkaron pl. az 1968-as 39 fő helyett 1985-ben nappali tagozaton mindössze heten folytattak tanulmányokat. Jelentős mértékben csökkent a jogi kar magyar hallgatóinak száma és aránya is.¹⁰⁰

1987. július 13-án megszűnt a bukaresti Tankönyvkiadó kolozsvári magyar szerkesztősége. A hatvanas évek végén újra magyar tannyelvűvé alakított középiskolákat ismét vegyes tannyelvűvé változtatták, lecserélve az iskolák vezetőségét is. A szakiskolai oktatás már szinte kizárólag román nyelven zajlott. A nyolevanas évek második felében, 1985 és 1989 között több mint 30%-kal csökkent a magyar

98 MNL, KÜM TÜK, Románia, 1980. 115. doboz, 004884

99 Uo.

100 Részletesebben lásd: Vincze: *Illúziók és csalódások...* i.m. 216–222.

nyelven beiskolázott diákok száma. 1985-től még az addig viszonylag védettebb Székelyföldön is sorra szűntek meg a magyar tannyelvű osztályok. A magyar tannyelvű osztályok csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy országos szinten folyamatosan csökkentették a humán profilú képzést, a szakoktatásra fektetve a hangsúlyt, amely viszont az esetek többségében román nyelven zajlott. Az a tendencia is megfigyelhető, hogy mind az egyetemi, mind a szakiskolai képzésben bizonyos szakterületeken (jog, számítástechnika, gazdaság, közlekedés, hírközlés) a magyar nemzetiségű diákok alulreprezentáltak voltak.

A pártvezetés tudatosan építette le a magyar pedagógusképzést, leszűkítve az egyetemi oktatás lehetőségeit, felszámolva több tanítóképzőt. A nyolcvanas évek végén a megmaradt székelyudvarhelyi tanítóképzőben pl. már csak egy magyar tannyelvű kilencedik osztály indulhatott. A magyar nemzetiségű pedagógusokat távoli, román többségű településre (többnyire Moldovába) helyezték ki, helyükbe pedig román nemzetiségű tanárokat neveztek ki, így kényszerítve a magyar tanulókat a román nyelv használatára. Az 1985/86-os tanévben a Hargita megyébe kihelyezett 123 fiatal tanárból csak nyolc volt magyar nemzetiségű, míg Kovászna megyében 109-ből hét. Három év múlva Hargita megyében a további újonnan kinevezett 67 tanár közül már csak egy volt magyar nemzetiségű. Ez a jelenség nagy nehézségeket okozott mind a magyar, mind a román nemzetiségű tanároknak, akik szülőföldjüktől távolra – nyelvi szempontból is –, idegen közegbe kényszerültek. A Securitate 1986-os jelentései alapján pl. a Székelyföldre került román nemzetiségű tanárok zöme elégedetlen volt a helyzetével, sokként élték meg a magyar nyelvi közegbe kerülést, a számukra idegen helyi kulturális szokásokat.¹⁰¹

A magyar többségű Hargita megye agitációs és propagandatitkára, Ecaterina Brisc – az Országos Nevelési Tanács határozataira hivatkozva, 1987-ben – arra utasította a községi és városi propagandatitkárokat, hogy az iskolákban a feliratok csak román nyelvűek lehetnek és az ifjúság politikai nevelése is kizárólag román nyelven folyhat. A hatóságok 1988 nyarán újabb lépést tettek a létező, de erősen megnyirbált magyar nyelvű oktatás felszámolására: Hargita megyéből 1100 tizedik osztályt végzett magyar anyanyelvű diákot kellett a déli, regáti megyékbe beiskolázni, ahonnan 'csereként' 940 diákot kellett fogadni. A magyar tannyelvű osztályok folyamatos csökkentése, a magyarul nem tudó román anyanyelvű tanárok tömeges kinevezése, a magyar iskolákban román osztályok kötelező indítása mellett a magyar oktatási intézmények élére román nemzetiségű igazgatókat neveztek ki. A sepsiszentgyörgyi Textilipari Szakközépiskolába az 1989/90-es tanév elején négy magyar és egy-egy román tannyelvű osztály indítására jelentkeztek tanulók. A tanintézmény igazgatója a román diákokból négyet-ötöt szétosztott a négy magyar osztályba, így egyetlen magyar nyelven működő osztály sem

101 ACNSAS, fond Documentar, dos. 05436. 70. f.

maradt. A Székely Mikó Kollégiumban több román tannyelvű osztály indult, mint magyar.¹⁰²

A túlideologizált és a gazdasági terveknek alárendelt oktatáspolitikai (pl. a középiskolai és egyetemi képzést jelentős mértékben a szakiskolai, gazdasági oktatás irányába tolták el) és az egyre mélyülő politikai válság nehéz helyzetbe sodorta az ország ifjúságát. A politikai életből kiszorult fiatalságot rendkívül sivár közösségi, szellemi életre kárhoztatták. A fiatalság nem szervezhette meg a saját gazdasági, kulturális életét. A falun maradt fiatalok helyzete még ennél is siralmasabb volt. Szellemi gócpontként a középiskolai és egyetemi közeg maradt meg csupán. A hivatalos propagandában ugyan nem jelent meg, de a Securitate jelentései is alátámasztják, hogy a hetvenes évek végétől a fiatalok és kiskorúak körében felerősödtek a különböző társadalmi devianciák, leginkább az alkoholizmus. A pártvezetés, a KISz bevonásával, propagandával, közösségi neveléssel, a titkosszolgálatok bevetésével (a veszélyesnek tartott ifjúsági csoportok szétbomlasztásával) igyekezett elejét venni a jelenségnek. A 129.800 tanulóval rendelkező Kolozs megyében a Securitate az ifjúság szintjén 148 informátorral és 380 támogató személlyel dolgozott és még további 100 olyan informátorral, illetve 150 támogató személlyel, akik a fiatalok által látogatott helyszíneken tevékenykedtek.¹⁰³

Egy, a magyar nagykövetségen készült 1982-es elemzés szerint „Sokan szomorúan vették tudomásul a valóságot, hogy másodrendű állampolgároknak számítanak. Ezeknek a fiataloknak a nemzeti-nemzetiségi önismerete általában igen alacsony színvonalú. A történelemtől csak torz képük van. A humán műveltségük alacsony: ismereteik a magyar irodalomról, néprajzról, folklórról stb. silányak. Nyelvük rohamosan romlik. ... Az ifjúság tömeges nemzetiségi lemorzsolódásával a romániai magyarság tulajdonképpen még nem nézett szembe, a jelenség túl fájdalmas, semhogy tudomásul lehessen venni és el lehessen hinni: inkább az ellenkező jelű szép példákkal való önáltatás és vigasz működik... Van ugyanakkor egy másik réteg is, akik számát nehéz megbecsülni, akiknél épp ellenkezőleg: felerősödött a nemzeti azonosságtudat érzése.” – hangsúlyozzák a jelentésben.¹⁰⁴

A Dej-korszak utolsó felében és a Ceaușescu-rendszer első időszakában tapasztalható politikai nyitás kihatással volt a párt *egyházpolitikájára* is. 1963–1964 között szabadon bocsátották a politikai foglyok többségét, köztük több tucat papot. A párt a későbbiekben nem alkalmazott látványos módon erőszakot az egyházakkal szemben, kevesebb papot zártak börtönbe. Az egyházak feletti kontroll megtartása és megerősítése érdekében a hatalmi szervek újabb módszerhez folyamodtak: a manipulációhoz; a Securitate még nagyobb mértékben épült be a különböző

102 Forró Albert: Az 1989-es rendszerváltás csíkszeredai eseményei. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 237–283. – Nagy Botond: Háromszék központjának viharos fél éve, 1989. december–1990. május. In: *Együtt és külön...* i.m. 323–355.

103 ACNSAS, fond Documentar Cluj, dos. 018316. vol. 1. 60. f.

104 Politikai helyzetkép a romániai ifjúságról. MNL, KÜM TŰK, Románia, 1982. 111 doboz, 005914.

egyházi szervezetekbe. Az együttműködést elutasító papokat – titkosszolgálati eszközöket bevetve – megpróbálták elszigetelni, kompromittálni. A Securitate egyre érezhetőbben volt jelen az egyházak életében. Ennek hatására a közvélemény néhány pap balesetét, elhalálozását (pl. Pálfi Géza) a Securitate beavatkozásával magyarázta. Az állami szervek igyekeztek csökkenteni a teológiai képzés lehetőségeit is, így egyre kisebb létszámú évfolyamok végeztek. A nyolcvanas évek elejétől évfolyamonként hét-nyolc diákot engedélyeztek a Protestáns Teológián. A Római Katolikus Teológián a diktatúra keményebb ellenállásba ütközött, itt valamivel jobb volt a papképzés helyzete, de mindkét egyház jelentősnek mondható lelkészhiánnyal küszködött a nyolcvanas évek végére. Ugyanakkor a katolikus egyház a diktatúra szorítása ellenére is erősíteni tudta tevékenységét, pl. a hittantanításban. Az egyház társadalomszervező ereje, a főleg vidéki közösségek életére való kihatása a diktatúra legkeményebb időszakában sem szűnt meg, ellenkezőleg, számos helyen erősödött. A magyar kulturális intézményhálózat a nyolcvanas években történő látványos leépülése közepette a magyar egyházi szervezet fontos szerepet játszott az anyanyelvhasználatban és az identitás-megőrzésben.¹⁰⁵ „Az egyház képviselői a megyében arra törekcszenek, hogy a magyar nemzetiségű hívőket az egyházak köré csoportosítsák, azt hirdelve, hogy az egyház az egyedüli intézmény, amely képes megvédeni és felkarolni a romániai magyarok érdekeit, hogy megmentse az erdélyi magyarokat a román elnemzetlenítő politikai okozta ún. asszimilációs veszélyektől.” – olvashatjuk a Securitate jelentésében.¹⁰⁶ A társadalomszervezés mellett az egyházak fontos szerepet játszottak a magyarországi és a nemzetközi közvélemény tájékoztatásában. A magyar egyházak számos képviselője tartott fenn legális – vagy az akkori törvénykezés és a titkosszolgálati besorolás szerint illegális – kapcsolatot nyugati egyházi személyekkel, szervezetekkel. A római katolikusok a Szentszékkal, a protestánsok pedig a nyugati (holland, német) vagy amerikai testvéregyházakkal, gyülekezetekkel vagy karitatív szervezetekkel.

A nyolcvanas évek végén a kisebbségi intézményesség módszeres leépítése közepette, a Kriterion Kiadó és vezetője által informálisan összetartott értelmiségi hálózatokon kívül csupán az erdélyi magyar egyházak rendelkeztek nemzetiségi tartalommal is bíró regionális kiterjedésű struktúrákkal. A diplomák által szervezett egyházi és világi jellegű rendezvények komoly közösségépítő és megtartó funkciót töltsöttek be, nem beszélve az anyanyelv használatáról.

105 Denisa Bodeanu – Novák Csaba Zoltán: *Az elnémult harang. Egy megfigyelés története, Pálfi Géza élete a Securitate irataiban*. Pro-Print, Csíkszereda, 2011. 29–31.

106 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409. vol. 14. 312. f.

III. A gazdasági válság kihatásai a nemzetiségpolitikára, a területrendezéstől a falurombolásig

A román gazdaság a nyolcvanas évekre a szerkezetében felhalmozódó feszültségek miatt komoly válságba került. A hetvenes évek végén az előző évek viszonylag jó eredményein felbuzdulva a pártvezetés egyre nagyobb növekedési ütemet irányozott elő. Az 1977-ben kezdődő újabb ötéves terv azonban figyelmen kívül hagyta a földrengés okozta jelentős károkat, valamint a kőolaj árának növekedését, ami komoly hatással volt a világgazdaságra. Az iparban a gépgyártást és a vegyipart helyezték előtérbe. A mezőgazdaság a népgazdasági beruházásokból mindössze 13,8%-ban részesült. A gazdasági növekedés központilag meghatározott üteméhez szükséges energiahordozó-mennyiséget már nem tudták az addigi alacsony áron biztosítani (részben a kőolaj árának emelkedése miatt). A gazdaságfejlesztési stratégia túlhajtottnak bizonyult. Hiába nőtt az iparban dolgozók száma, a munkások többségének szakmai képzésével komoly gondok voltak. A reáلبérek gyorsabban nőttek, mint a fogyasztási cikkek termelése. Az import-export arány jelentősen eltolódott az előbbi irányába.¹⁰⁷

A nyolcvanas évek elején a pártvezetés még elutasította a Nemzetközi Valuta-alap szakértői által kért, a fogyasztást és a beruházásokat korlátozó intézkedések bevezetését, de rövidesen kénytelen volt elfogadni azokat. Ceaușescu 1986-ban döntött arról, hogy végképp kivonja az országot a Valutaalaptól való függőségből és tervbe vette az államadósság 1990-ig történő visszafizetését. Románia kilépett a nemzetközi gazdasági szervezetek egy részéből.¹⁰⁸ Ezt többek között a beruházások visszafogásával igyekeztek megvalósítani, ami viszont visszavetette a gazdaság növekedését. A forráselvonás viszont a belső fogyasztás rovására történt. A pártvezetés a reformok helyett újabb és újabb rendeletekkel igyekezett még erősebb ellenőrzés alá vonni a helyi társadalmat és gazdaságot. Újabb tervmutatók és kötelezettségek jelentek meg és még erősebben korlátozták a háztáji gazdálkodást.

Az ország fizetőképességének fenntartása végett a pártvezetés megszorító intézkedések sorozatát vezette be. 1979-ben rendeletben szabályozták az üzemanyag- valamint a villamos energia- és a gázfogyasztást. 1982-ben, a meglevő tartalékokra alapozva, nagymértékű megtakarítást irányoztak elő a hústermékek és konzervek, a tejtermékek (túró, tej, vaj, sajt), a hal-, zöldség- és gyümölcskészítmények előállításában majd ezt követően bevezették „a lakosság racionális ételmisszerellátását” – ez tulajdonképpen a jeyrendszer ismételt bevezetését készítette elő.

1985-ben a magyar nagykövet Hargita és Kovászna megyébe látogatott. Jelentésében külön hangsúlyozta, hogy a téli szezon beállta előtt mindkét

107 Murgescu: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice ...* i.m. 373–401.

108 Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től a napjainkig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 191–192.

megyében tömeges félelem uralkodott el az embereken. Az áramszünetek egyre hosszabbak és nem jelentik be előre. A falvakban a szén- és fautalványok kiállítását a mezőgazdasági beszolgáltatásoktól tették függővé, ami miatt általános jelenség vált a tüzelőanyag-lopás. Az ellátási zavarok miatt jelentősen megnövekedett a fekete állatvágások száma és megerősödött a feketepiac.

Az egyre mélyülő gazdasági válság közepette az egész román társadalom a túlélésre rendezkedett be. A kölcsönök visszafizetését az ország gazdasága a nyolcvanas évek végén leromlott műszaki állapotban, a világkereskedelmi, pénzügyi és technikai kapcsolatokból kiesve érte meg. Az ipari egységek termelésében komoly zavarok álltak be, a nyersanyagellátás akadozása, a megcsappant munkamorál és a hiányos szakértelem miatt a fokozott központi elvárásoknak egyre kevésbé sikerült megfelelni. A gazdasági termelésre vonatkozó statisztikák, jelentések és adatok a megfelelési kényszer miatt a körkörös hazugságok labirintusába kerültek.¹⁰⁹

A nyolcvanas évekre az előző korszakban kiépített mezőgazdasági szerkezet is a súlyos válság jeleit mutatta. A gépesítés üteme visszaesett, az öntözőrendszerek működésében zavarok mutatkoztak. A mezőgazdasági beruházásokat – az előző évektől eltérően – a nagy állattenyésztő telepek kiépítésére fordították, amelyek azonban nem minden esetben jutottak el a befejezés fázisáig. Csökkentették a belföldre szánt műtrágyamennyiséget, az üzemanyag takarékosági intézkedések pedig jelentős zavart okoztak a mezőgazdasági munkálatokban és a szállításban. Ezeket a hiányosságokat a kézi munkaerő igénybevételével próbálták felszámolni.

A háztáji gazdálkodás keretei beszűkültek. A nyolcvanas évek első felében betiltották, hogy magánszemélyek és szövetkezetek szabadpiaci áron adhassák el a maguk termelte gabonát és az állatokat. Az exportkötelezettségek pedig jelentős mennyiségű gabonát és más típusú terményt vontak el a helyi lakosságtól. A rossz belkereskedelmi viszonyok miatt a szövetkezetek, az állami gazdaságok eladósodtak. A mezőgazdaságban mutatkozó problémák kihatással voltak az élelmiszerellátásra, az egy főre eső élelmiszerfogyasztás látványosan csökkent. A túlélésre berendezkedő lakosság körében egyre általánosabb lett az állami szektorból történő eltulajdonítás. A beruházások politikai kudarcait a pártvezetés képtelen volt kezelni. Az egyre mélyülő válsághelyzetben a vezetők, az iparban is használt módszerekkel, a valós eredmények és helyzet eltussolásával, eltorzításával próbálkoztak. A nyolcvanas években készült megyei és országos jelentések megrövidültek, a valós adatok helyett csak bizonyos növekedési ütemeket közöltek.¹¹⁰

Az üzemekben, gyárakban (magyarlakta vidékeken is) a különböző termelési ágazatok közötti ellentmondások, üzem- és szinkronzavarok álltak be. Ezekről a belügy rendszeresen tájékoztatta a párt megyei és központi vezetőségét. 1987 októberében a marosvásárhelyi kombinátban komoly problémákat okozott például

109 Murgescu: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice ...* i.m. 373.

110 Hunya-Réti-Süle-Tóth: *România...* i.m. 117-149.

az, hogy a külföldi kereskedelmi partner kétmillió lej értékben utasított vissza orvosi mikrofilmeket, az áru rossz minőségére hivatkozva. Ugyanott 60 millió lej értékben gyűlt fel műtrágya, amit a nem megfelelő csomagolás miatt nem tudtak idejében értékesíteni. A selyemgyárban a nem megfelelő tervezés miatt egymillió lej értékben importáltak feleslegessé vált alkatrészeket Csehszlovákiából és a Szovjetunióból. Az Augusztus 23 bútorgyárban ugyanekkor, a külhoni partner visszalépése miatt ötmillió lej értékben állt be terméktúlhalmozás.¹¹¹

1989-ben a marosvásárhelyi Vegyipari Kombinátban az váltott ki neheztelést a munkások körében, hogy a gyár vezetősége képtelen volt biztosítani a beígért védőruházatot. Az igényelt munkavédelmi eszközök esetében 700 darabbal kevesebb védősisakot, ezerral kevesebb védőmaszkot, 10.000-rel kevesebb védőszűrőt kaptak.¹¹² Szintén 1989-ben a nyárádtői tyúkfarmról a hivatalos statisztikai adatokkal homlokegyenest ellentétes információkat közölt a Securitate Maros megyei vezetősége. A 900.000-es állományból naponta 1800 darab szárnyas pusztult el, az átlagsúly a célzott 1,4 kg helyett mindössze 0,9 kg volt. Az év első felére betervezett 270.000 ezer tojás helyett mindössze 103.000-et sikerült begyűjteni. Ebben az időszakban csak 306 tonna húst termeltek exportra, a tervezett 935 tonna helyett. Az üzem az év első hat hónapjában tíz milliós veszteséget termelt. Ennek elsődleges oka a rossz takarmányellátás és az energiatakarékosság volt.¹¹³

A sikerorientált propaganda pedig kendőzni igyekezett a valós helyzetet. A mezőgazdaságban gyakran jelentkező problémák megoldása helyett a pártvezetés politikai eszközökkel reagált. Így történt ez 1987-ben, amikor a párt főtitkára magához rendelte és nyilvánosan elmarasztalta a Hargita megyei pártvezetést, amiért „nem tartották be a központi utasításokat a kukorica és a burgonya begyűjtésében, nem intézkedtek megfelelőképpen más termények betakarításában, a veszteségek és pazarlás kiküszöbölésében, emiatt nem sikerült elérniük a tervezett termésszintet”.¹¹⁴ Bukarest a nyolcvanas évekre jellemző módon figyelmeztetéssel, propagandával és mozgósítással válaszolt a kihívásokra, problémákra. A Hargita megyei pártvezetés – kiemelten Aurel Costea első titkár és Ladó László mezőgazdasági ügyekért felelős titkár – figyelmeztetésben részesült. A helyi lap egyik munkatársát elbocsátották az állásából, amiért nem vett részt a mozgósításban, ugyanis a megye fontosabb településeinek politikai gyűléseket kellett szervezni. **(37. sz. dok.)**

Az ötvenes években a román pártvezetés a szovjet közigazgatási modell (tartományi rendszer) alkalmazása során a már meglévő ipari centrumok és a tartományközpontok megerősítésére, fejlesztésére összpontosított. A központi

111 ACNSAS, fond Documentar, dosar 117. vol 4. 12-14.

112 ACNSAS, fond Documentar, dosar 117. vol 4. 16. f.

113 Uo.

114 ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 74/1987. 11. f.

területrendezési tervezőintézet elsősorban a városok arculatának alakítását határozta meg.¹¹⁵ Hasonló volt a helyzet a szomszédos Magyarországon is, ahol a komplexebb, vidék és város közötti kapcsolatot feltételező Erdei Ferenc-féle urbanizálás csak később, a hatvanas évek második felében jelentkezett.¹¹⁶ A hatvanas évek második felétől kezdődően viszonylag rövid időeltéréssel a szocialista tömb országokban új lendületet kapott a területrendezés, ahol a társadalom-átalakítás ezen módszerét az urbanizáció mellett már kiemelt figyelemben részesítették. A román pártvezetés ismerte és használta a kelet-európai modelleket, esetenként nyugati mintákat is elemeztek a hazai tervek kidolgozásakor. A városok és a vidék arculatának, szerkezeti átalakításának az lett volna célja, hogy összhangba kerüljenek a gazdasági és társadalmi modernizációt feltételező nagy beruházásokkal.¹¹⁷

Az RKP 1965-ös kongresszusán új alapelveket fogalmaztak meg vidéki és városi települések „szisztematizálására” vonatkozóan. 1971 végére elkészültek az első területrendezési (szisztematizálási) projektek és decemberben a VB meg is vitatta ezeket.¹¹⁸ A tervezet alapján az ún. szétszórt falusi települések helyett agrárvárosokat, nagyobb centrumokat szándékoztak létrehozni. Az előkészítő tanulmány lefedte az egész országot. A projekt megvalósítása, közvetlen vagy közvetett módon, több száz falura vonatkozott. Maros megyében a turisztikai kistérségek, a mezőgazdasági centrumok létrehozása, a faluösszevonások a tervek szerint 46 községközpont köré szerveződtek volna, összesen 190 település közigazgatási besorolásának megváltoztatásával. Hargita megyében az arányok 34, illetve 146, Kovászna megyében 25 / 43, Bihar megyében 74 / 109, Szatmár megyében 37 / 207, Kolozs megyében pedig 58 / 287.¹¹⁹

A területrendezés egyrészt modernizációt, megjavult életfeltételeket ígért, ugyanakkor a régi, hagyományos életterek beszűkülését vagy megszűnését, a mentalitás és az életmód megváltoztatását is előrevetítette. Nemzetiségpolitikai szempontból külön kiemelendő, hogy a párt ebben az átalakítási folyamatban sem számolt az országban élő nemzeti kisebbségek sajátos helyzetével. Nem vette figyelembe és nem is biztosította a nemzeti kisebbségi közösségek fizikai fennmaradásának feltételeit.

115 Institutul Central pentru Proiectarea și Sistematizarea Orașelor și Regiunilor. – Az intézet 1955-ben Marosvásárhely esetében a következő szempontokat és város szerkezeti elemeket irányozta elő: kulturális és közigazgatási központ, az állami üzlethálózatnak helyet adó központi városrész, a felsőoktatási intézmények övezete, lakónegyedek, ipari zóna, szabadidő-, sport- és zöldövezet.

116 Feitl István: A magyar városi 'lobby': a hatókör és a befolyás változása a szocialista korszakban. In: *Urbis: magyar várostörténeti évkönyv*. 5. sz. 2010. 179.

117 ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 153/1971. 1-73. f.

118 A területrendezési hullám nem csak Romániát jellemezte. A KB ülésén több, más (nyugati és szocialista) országban (Szovjetunió, Magyarország, Bulgária stb.) lezajlott folyamatot is kiemelték, felmérték azok romániai gyakorlatba ültetésének lehetőségeit. Novák: *Területrendezés a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában...* i.m. 149-168.

119 Novák: *Területrendezés a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában...* i.m. 149-168.

A területrendezés elméleti kérdéseinek megvitatása és az első tervek elkészítése után a munkálatok elkezdéséhez szükséges jogi keretet az 1974-ben megjelent 59. számú törvény teremtette meg.¹²⁰ Habár az előkészítő viták során konszenzus született arról, hogy a város- és falurendezés párhuzamosan zajlik majd, az első konkrét lépéseket a városok esetében tették meg. Ezek az első időszakban a pártvezetés és szakapparátus központi és helyi szervei közötti együttműködésen alapultak. A megadott általános irányelvek alapján a Helyi Gazdálkodás és Közigazgatás Állami Bizottsága (Comitetul de Stat pentru Administrația și Gospodărire Locală), a terület és települések szisztematizálásáért felelős központi bizottság (Comisia Centrală pentru Sistematizarea Teritoriului și a Localităților) és a helyi megyei és municípiumi pártbizottságok elkészítették az első tervezeteket. Ezeket a központi szak- és politikai szervek (Szervezési Osztály, Kancellária, PB) láttamozták és hagyták jóvá (vagy kértek módosításokat).

A hatvanas évek végén lezajlott közigazgatási reformot és a területrendezés első fázisát a pártvezetés a vidéki elitekkel való részleges konszenzussal hajtotta végre. A hetvenes évek közepére nagymértékű hatalom-koncentráció ment végbe a párt első titkára és annak szűkebb családi köre javára. A potenciális politikai ellenfeleit eltávolító diktátor ettől kezdve saját kezűleg avatkozott be, szinte a legapróbb részletkérdésbe is. A területrendezés teljes mértékben függvénye lett a gazdasági, társadalmi, politikai realitásokkal egyre kevésbé számoló Ceaușescu személyes döntéseinek, megingásainak, indulatainak, meg a sokoldalúan fejlett, minden szempontból önellátó, homogenizált és a 'vezetőnek' engedelmes szocialista Románia utópiájának. Az RKP 1977-es országos konferenciáján Uglár József (Szatmár megye első titkára, KB tag) kijelentette, hogy „Országunk elnöke személyesen vizsgálta meg és hagyta jóvá az összes municípium¹²¹, a városok nagy többségének valamint a jelenlegi ötéves tervben városi központtá váló 129 helységnek a szisztematizálási vázlatát.”¹²²

A hetvenes évek elején, a gyakorlati kivitelezésben tapasztalt tapogatózásnak az 1977-es romániai földrengés vetett véget. Az ország több települését és fővárosát sújtó természeti katasztrófa felgyorsította a romániai területrendezést. A földrengés által sújtott falvakra utalva a párt főtitkára kijelentette: „ha a nagy részük lerombolódott, építsük teljesen újjá a területrendezési projektek alapján. Úgy gondolom, hogy miután megkapjuk az eredményeket, válasszunk ki öt-hat falut ezek közül, két éven belül pedig építsük teljesen újjá, hogy aztán ezek egységes modellként szolgálhassanak”.¹²³

120 Mihai Marian Olteanu: *Legislație și sistematizare urbană (1965–1989)*. In: *Politică și societate în epoca Ceaușescu*. Coord. Florin Soare. Polirom, 2013. 17–33. – A törvényt lásd: <http://lege5.ro/Gratuit/he2donrz/legea-nr-58-1974-privind-sistematizarea-teritoriului-si-localitatilor-urbane-si-rurale> (megnyitva: 2016. augusztus 1.)

121 Megyei jogú város.

122 *A Român Komunistă Part Országos Konferenciája 1977. december 7–9.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 354.

123 *Raport final...* i.m. 419.

1973–1980 között elkészült a legtöbb város és városközpont szisztematizálási terve, amelyeket a falusi és városi települések szisztematizálásáért felelős bizottság és Nicolae Ceaușescu láttamozott. Kisebb-nagyobb módosításokkal ekkor fogadták el Hargita, Bihar, Brăila, Brassó, Krassó-Szörény, Kovászna, Dâmbovița, Neamț, Tulcea, Gorj, Argeș, Botoșani, Szeben, Teleorman, Vaslui megyék fontosabb városainak településrendezési tervét.¹²⁴ A Csíkszereda központjára vonatkozó tervezethez pl. a következő kiegészítéseket kérték: a politikai-közigazgatási épületbe kell egy nagyobb gyűlésterem, kimondottan modern építészeti stílusban; a művelődési ház és a szálloda frontját megnövelik, hogy összhangba kerüljön a térrel; a teret szegélyező tömbházlakások kimondottan modern építészeti stílusban készülhetnek.¹²⁵

A megújult erővel folytatódó városrendezés ugyanerre az évre 300.000 új lakrész elkészítését tűzte ki célul, amelyet végül az év végére nem tudtak teljesíteni, októberben csak 146.686 lakást sikerült befejezni és átadni.¹²⁶

Marosvásárhely esetében például a hatvanas évek végig kevés bontással, a már meglévő városszerkezethez és -képhez illeszkedő épületeket irányoztak elő. A Székely Vértanúk utca környéki, a vasútállomás melletti vagy a Tudor Vladimirescu I. lakótelepeket hasonló megfontolások alapján tervezték meg, illetve építették föl. 1973-ban viszont új területrendezési és városfejlesztési tervezetet dolgoztak ki, amely már szigorúbb kritériumok alapján határolta be a beépítendő területeket, a városközpont arculatát, a fő útvonalakat és az új lakónegyedeket. A 13 éves, 1985-ig szóló terv alapján a város lakosságát 100.000-ról 150.000-re kívánták növelni. Ekkor már az új városrendezési terv a város belterületén is számos bontást, átrendezést irányozott elő.¹²⁷

A hetvenes évek végétől, nyolcvanas évek elejétől Romániában beköszöntő gazdasági krízis, és a neosztálinista típusú erőltetett iparosítás kudarca sem állította meg a területrendezés folytatását, amely az idő múlásával egyre inkább a fokozatosan kiteljesedő diktatúra emblemikus programjává vált. A pártvezetés propagandájában is jelentős szerepet játszó *új Románia építésében* Ceaușescu egyre fokozottabb ütemet diktált, ő hagyta jóvá a terveket, személyesen felügyelt és utasított, ugyanakkor a már megkezdett munkálatok menet közbeni megváltoztatását is elérte.

Az RKP 1984-ben megtartott XIII. kongresszusa újabb lendületet adott a romániai településrendezésnek. Miközben javában zajlott a városrendezés (és a vele járó masszív bontások, építkezések) megjelentek az első konkrét utalások a falvakra és községekre vonatkozó területrendezési tervek végrehajtására. A kongresszus határozata előírta, hogy 1990-re Romániában a városi lakosság száma el

124 ANR, fond CC PCR Secția Organizatorică, dos. 18/1979. 32–79. f.

125 Uo. 33. f.

126 Uo. 74–75. f.

127 Ioan Eugen Man: *Târgu Mureș, istorie urbană. Anii 1945–1990*. IV. Editura Nico, 2011. s.l.

kell hogy érje a 13,7–13,9 milliót, ami az össznépeség 57–58%-át jelentette volna.¹²⁸

A falurendezést illető első konkrét intézkedések csak 1986-ban láttak napvilágot, holott az elvi alapokat egy 1974-ben hozott törvény szabályozta.

A KB szervezési osztályának jelentésében az szerepelt, hogy az ország területén létező 13.123 falu közül 9192 marad, 3931 települést pedig felszámolnak, lakosikat a legközelebb található centrumba vagy városba költöztetik. A megyei szintre lebontott tervzet alapján, a lebontandó falvak számát tekintve az első helyen a déli, ún. ókirályságbeli települések álltak. Az erdélyi megyék közül a hegyvidéki, abszolút román többségű Fehér megye volt az élen, itt 264 falut készültek felszámolni. Ezt követte Argeş megye 252, Bákó megye 237, Vâlcea megye 222 és Prahova megye 206 faluval. Kevésbé érintett megyék: Brăila 19, Brassó és Beszterce-Naszód 20–20, Kovászna 23, Szatmár 25 és Szeben 26 településsel. A sor végén Máramaros megye állt 15 faluval. Kovászna megye helységrendezési tanulmánya alapján pl. öt urbanizált községet neveztek meg: Nagyajta, Nagyborosnyó, Bereck, Mikóújfalu, Uzon. Maros megyében kilenc új agrárvárost javasoltak: Bonyha, Déda, Erdőszentgyörgy, Görgényszentimre, Mezőbánd, Mezőrűcs, Nyárádszereda, Radnót, Sármás helységeket. Hargita megyében csak a nyolcvanas évek második felében neveztek meg az ún. városiasodó nagyközségeket: Ditró, Parajd, Salamás, Gyimesközéplak, Gyergyótölgyes, Galócás, Csíkszentsimon, Bögöz, Gyergyócsomafalva és Korond. A tervzet kivitelezése a lerombolandó, elköltöztetendő falvakon túl minden települést érintett, mert ugyanazon törvény drasztikusan lecsökkentette a beépíthető területet és elrendelte a törvény által behatárolt lakóterületen kívül levő házak, családi gazdaságok elköltöztetését is. Ez a rendelet elméletileg országos szinten 1.863.417 családi gazdaságot érintett volna. A városok esetében pedig 275.755 családi házat. Ezzel az intézkedéssel a pártvezetés számításai szerint a mezőgazdasági megművelésre alkalmas terület 339.419 hektárral nőtt volna.¹²⁹

1988-ban Ceauşescu kijelentette, hogy 1990-ig befejezik a városrendezést, ugyanakkor felgyorsítják a falurendezést is, amely három szakaszban (1990–1995–2000) zajlott volna. Ceauşescu ekkor már arról beszélt, hogy a falvak számát közel felére kell csökkenteni. A lakosságot pedig többszintes lakóházakba telepítették volna. A megmaradt falvak közül 558-at jelöltek ki agráripari városi központként. Ez közel kétszerese volt az 1971-ben elfogadott számoknak. Konkrét megvalósításokra a Bukarest környéki és Giurgiu megyei falvak esetében került sor. 1985-től kezdődően több települést is teljesen felszámoltak ezekben a térségekben.¹³⁰ Annak ellenére, hogy az új településeket modell

128 *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român 19–22 noiembrie 1984*. Editura Politică, Bucureşti, 1985. 578–579.

129 Novák: *Területrendezés a hetvenes–nyolcvanas évek Romániájában...* i.m. 149–168. – *Raport final...* i.m. 419.

130 Így tűnt el a térképről pl. Buda, Dimieni, Vlădiceasca, Ordoreanu, Coteni és Podul Ilfovului. *Raport final...* i.m. 420.

értékűnek tekintették, ezek – a legtöbb esetben – még az alapvető kényelmi szinttel sem rendelkeztek: hiányzott a közművesítés, a konyhák és mosdók pedig emeletenként közösek voltak.¹³¹

A nyolcvanas évek második felében masszív település-átszervezésre készült a pártvezetés. A községek számát a létező 2705-ről 2387-re csökkentették. Ez a lépés még nem a megszüntetendő falvak lebontásának kezdetét jelentette, de bizonyos szolgáltatásokat (orvosi ellátás, posta stb.) már ekkor kivontak onnan, óriási tömegpszichózist váltva ki ezzel. Mindez az erdélyi megyékben a nyolcvanas évek végén kezdődött volna el, ekkor jelentek meg a konkrét utasítások a községek, falvak összevonására vonatkozóan. 1988-ban a pártvezetés utasítására elkészült a Kovászna megyére vonatkozó területrendezési tervezet. Az országos követelményekhez hasonlóan előírták, hogy 1990 végére a megye területén négy mintaközséget kell létrehozni. Minden mintaközségnek rendelkeznie kellett: közigazgatási központtal, kultúrházzal, orvosi rendelővel, tíz osztályos általános iskolával, egy szakközépiskolával. A termelőszövetkezeteknek át kellett volna venniük a termelési feladatok mellett az ellátást, a helyi kisipart, a szövetkezeti tevékenységet és a szolgáltatásokat ún. agroindusztriális funkciót töltve be. A megye területén nyolc esetben irányoztak elő faluösszevonást és 11 esetben bontást (dezafectare). A tervezet véglegesítéséig a falvakban betiltották a további építkezéseket.¹³²

1989 januárjában Hargita megyében kijelölték azt a 16 községet, ahol elkezdődtek volna a faluösszevonások. Ilyen körülmények között pl. Homoródalmás Lövétéhez, Székelyderzs Kányádhoz, Csíkpálfalva Szépvízhez került volna.¹³³ Az erőltetett városiasítás meghozta a maga eredményét – legalábbis a statisztikákban.¹³⁴ 1989-re 51 község vált várossá. A városok és municípiumok száma 237-re növekedett.¹³⁵

A hetvenes évek második felétől kezdődően sorra fogadta el a pártvezetés a nagyobb városok területrendezési tervét, amely a homogenizáció jegyében országosan egységes arculatot irányzott elő: közigazgatási, kulturális jellegű épületekkel valamint nyílt terekkel rendelkező városközpont, sűrűn beépített, egységes, szocialista stílusjegyekkel bíró lakónegyedek és azokhoz közel az ipari zóna. Az erdélyi városok többségében nem került sor az óromániaihoz hasonló mértékű épületbontásokra, de az új lakónegyedek megjelenésével és a központi részekbe történő beépítésekkel a városkép így is jelentős mértékben megváltozott. Magyarlakta területen az egyik legdrasztikusabb beavatkozásra Csíkszeredában került sor, ahol 1984-re készült el az 'új arculatú' megyeközpont. A beékelt építkezések

131 Uo.

132 ANRDJCV, fond Comitetul județean al PCR județul Covasna, dos. 23/1989. 1–23. f.

133 Novák: *Területrendezés a hetvenes–nyolcvanas évek Romániájában...* i.m. 149–168.

134 A különböző települések várossá nyilvánítását, a masszív építkezések ütemét nem mindig követte a többi urbanizációs alapfeltétel (közművesítés, utak stb.) megteremtése. Ez az ütemleमारadás már a hetvenes évek elején megmutatkozott. Pl. az 1971-es KB ülésen maga Fazekas János, a Minisztertanács akkori alelnöke veti fel ezt a kérdést. ANR, fond CC PCR Cancelarie, dos. 153/1971. 57–59. f.

135 ANR, fond CC PCR Cancelarie, dos. 23/1989. 76–77. f.

miatt jelentős átalakuláson esett át Szatmárnémeti, Zilah és Sepsiszentgyörgy központja is.¹³⁶ A nagyvárosok perifériáján elhelyezkedő, kisebb lakóházakból álló városrészeket (pl. a Hóstát Kolozsváron) lebontották, helyükbe tömbházakat emeltek. Marosvásárhely régi városközpontja – annak ellenére, hogy a Színház tér környékét teljesen átépítették – kevesebb építészeti módosítást szenvedett el, a központi városmag köré ugyanakkor toronyházakat emeltek. A városrendezés e második szakasza már alig volt tekintettel a települések történelmi arculatára, új, szocialista építészeti stílusjegyeket képviseltek és a korábbi időszakokhoz viszonyítva sokkal többet bontottak.

A vidék világába történő drasztikus beavatkozás mozgósította az értelmiségiek egy részét, akik beadványokkal tiltakoztak a párt vezetésénél és közleményeket juttattak el Nyugatra, felhívva a közvélemény figyelmét a romániai eseményekre. A magyarok lakta falvakból és városokból folyamatosan érkeztek a riasztó hírek Magyarország bukaresti nagykövetségére. A magyar nagykövet 1989-ben a következőket jelentette a székelyudvarhelyi fejleményekről: „160 ház lebontása megkezdődött, erről fényképeket bocsátottak rendelkezésünkre publikálás céljából. Úgy hírlik, hogy a családi házak helyett 300 lakásból álló lakótelepet fognak építeni. Ide várhatóan románokat fognak betelepíteni...”¹³⁷ (lásd még: 48. sz. dok.)

A nyolcvanas évek közepétől megerősödött Magyarország, és némileg a nyugati közvélemény érdeklődése a romániai történések iránt. A legismertebb nyugati reakció az *Operation Villages Roumaines* kezdeményezés volt. A mozgalom során belga, francia és svájci települések létesítettek testvértelepülési viszonyt romániai falvakkal. 1989 végére 231 belga, 95 francia és 42 svájci település rendelkezett romániai testvérfaluval.¹³⁸ Magyarországon elsősorban civil kezdeményezésre került sor különböző, a falurombolást elítélő megmozdulásra. Ezek közül a legnagyobb hatással az 1988. június 27-én, Budapesten megszervezett tömegtüntetés, amelyen 40–50 ezren vettek részt.¹³⁹

A romániai területrendezés – mint említettük – egy általános, kelet-európai folyamat részeként jelentkezett, amely az ország szocialista típusú modernizációját, területi és arculati átrendezését tűzte ki céljául. Az első évtizedekben számos esetben (ha mérsékelt módon is) figyelembe a vette az adott térség, település helyi adottságait, a válság ideje alatt viszont már kimondottan a párt első számú vezetőjének utasításait követte. Az országot teljesen átfogó projekt nem közvetlenül a nemzeti kisebbségek ellen irányult. Városrészek, falvak, műemlékek teljes eltüntetésére, elköltöztetésére elsősorban Románia ókirályságbeli területén került sor. Ugyanakkor a jelenségnek számos nemzetiségpolitikai kihatása is volt: régiók, települések sajátos kulturális jegyeinek, arculatának

136 ANR, fond CC PCR Cancelarie, dos.17 /1987. 200. f.

137 MNL, KÚM TŰK, Románia, XIX-J-1-j, 1989, 76. doboz, 128-72/001891/2.

138 Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. Fundația Academia Civică, București, 1997. 186.

139 Röviddel ezután a román hatóságok elrendelték a kolozsvári magyar főkonzulátus bezárását, Vékás Domokos főkonzult és munkatársait kiutasították az országból. Az új főkonzulátus megnyitására 9 évet kellett várni. *Népszabadság*, 1997. júl. 23.

megváltoztatása vagy eltűnése, nemzetiségek által lakott kisebb települések tervezett felszámolása, a hagyományos életterek leszűkülése vagy megszűnése, a vegyes lakosságú területeken a települések etnikai összetételének drasztikus megváltozása.

*

A homogenizáció, az iparosítás és a területrendezés nagymértékben átrendezte Erdély és az erdélyi nagyvárosok társadalmi és etnikai szerkezetét, arculatát. A hetvenes évek végére az iparban dolgozók többségbe kerültek, a mezőgazdaságban dolgozók aránya – az országos trendekhez hasonlóan – 40% körül alakult. A nagyvárosokba koncentrált iparosítás az eddigieknél sokkal erősebb és látványosabb hatással bíró belső (falú-város irányú) migrációt eredményezett, a városi lakosság száma így ugrásszerűen megnövekedett. A hetvenes évek végére Erdélyben a városi lakosság aránya meghaladta a vidéki lakosságét, igaz, egyes, elmaradottabb régiókban – mint Észak-Erdélyben vagy a Székelyföldön – ez a folyamat néhány évvel később, a nyolcvanas évek első felében közvetkezett be. A városok, elsősorban a megyeközpontok lakossága a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas években nőtt meg ugrásszerűen. A jelentősebb erdélyi városok – mint Kolozsvár, Brassó, Temesvár – többszázézes nagyvárosokká alakultak, de Nagyvárad, Szatmárnémeti, Marosvásárhely, Nagyszeben és Arad lakossága is jóval meghaladta a 150.000-es lélekszámot. Erdély lakossága az 1990-es évek elejére 7.723.000 körül alakult, etnikailag pedig jóval egységesebb lett. A magyarok aránya 20,8%-ra, a németeké 1,4%-ra csökkent, a románok aránya pedig 73,6%-ra emelkedett. A városba költözés civilizációs szempontból előrelépést jelentett, ugyanakkor az új városlakók elszakadtak addigi életközösségeiktől, a hagyományos családi és rokonsági kapcsolatok és azok közösségi funkciói gyengültek. A nőknek a munkaerőpiacra történő belépésével megváltoztak a korábban jellemző patriarchális viszonyok is. A pártvezetés modernizációs politikája ugyanakkor nagyobb fokú állami kontrollt is eredményezett az egyének, családok fölött. Azokban az erdélyi nagyvárosokban, ahol a magyarság kisebbségbe vagy akár szórványhelyzetbe került, az ipari pálya felé irányuló fiataloknál és a gyári munkásoknál fennállt a valós veszélye annak, hogy nemzetiségi szempontból lemorzsolódnak, hiszen gyakorlatilag teljesen kimaradtak az iskolán kívüli népnevelésből.

A masszív népességmozgás következtében megváltozott a nagyobb városok etnikai arculata. Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Arad a hetvenes évek első felére már román többségűvé vált. Szatmárnémetiben a nyolcvanas évek második felében következett ez be. Marosvásárhelyen ekkor a magyarok aránya 52% körül alakult. A román nemzetiségű lakosság száma és aránya a két magyar többségű megyében is megnövekedett. A rendszer elsősorban a románság gazdasági-társadalmi emancipációját tűzte ki célul, de amint látható, a falú-város migráció során igyekezett beáramoltatni a román nemzetiségű lakosokat a német, illetve magyar többségű területekre is. Pl. Erdélyben az 1966-os és az 1977-es népszámlálások

közötti időszakban a városi lakosság 939 ezer fővel növekedett, ebből 819 ezret (az összes növekedés több mint 87%-át) a románság gyarapodása tette ki, míg a magyar városiak száma mindössze 119 ezerrel gyarapodott, a németek valamint az egyéb kisebbségek száma pedig a városokban is fogyott.¹⁴⁰ Így az egyéni mobilitás problémája idővel a növekvő nacionalizmus katalizátora lett. A többségi románság számára a Ceaușescu-korszak nagyfokú társadalmi mobilitást eredményezett, sokkal nagyobb arányban, mint a nemzetiségek esetében.¹⁴¹ Jellemző volt viszont az is, hogy míg az erdélyi nagyvárosokból a magyarság jelentős mértékben kiszorult, addig a Székelyföldön az iparosítás következtében jelentős arányban nőtt a magyar nemzetiségű városiak száma. 1982-re a székelyföldi lakosság fele élt városokban. Természetesen a pártvezetés által irányított etnikai jellegű urbanizáció itt is éreztette hatását.¹⁴²

Néhány erdélyi város etnikai összetételének alakulása¹⁴³

	1948		1956		1977		1992	
	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar
Marosvásárhely	11.007	34.943	22.254	44.491	45.491	82.200	75.851	84.493
Kolozsvár	47.321	67.977	74.033	173.003	86.215	74.155	248.572	74.871
Nagyvárad	-	-	35.581	91.925	75.125	58.424	144.244	74.225
Sepsiszentgyörgy	-	-	2317	16.308	5812	33.975	16.092	51.073
Csikszereda	-	-	702	11.144	4894	25.822	7497	38.359
Szatmárnémeti	-	-	19.599	31.232	33.197	34.504	72.708	54.013

140 Nyárády Károly nyolc erdélyi nagyvárosról (Temesvár, Arad, Brassó, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagybánya, Nagyvárad, Szatmár) készült elemzésében azt is kimutatta, hogy 1948-ban 597 ezer főt kitevő összes lakosságuk 47,2%-a (szám szerint 282 ezer) magyar, 44,7%-a (267 ezer) pedig román volt, 1977-ben a magyarság aránya 28,7%-ra süllyedt. Nyárády Károly: *Erdély népesedéstörténete*. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=466> (letöltve: 2016. augusztus 3.)

141 Trondt Gilberg: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise of Ceausescu's Personal Dictatorship*. Westview Press, Boulder, San Francisco and Oxford. 1990. 157-165.

142 A folyamat a városi térségekre, elsősorban a megyeszékhelyekre összpontosult. 1977-ben Kovászna megye városaiban a románok mindössze 5,5 ezerrel voltak többen, mint 1966-ban, a magyarok száma ez idő alatt 20,5 ezerrel gyarapodott. 1977 és 1992 között ugyanitt a magyar lakosság 25,9 ezer főnyi többletéhez már aránytalanul nagy, 14,8 ezres román növekedés társult. Hargita megyében fordítva történt: 1966 és 1977 között a magyar városiak száma 29,8 ezerrel nőtt, a románoké pedig 13,1 ezerrel. 1977 és 1992 között viszont a magyar városi lakosság 31 ezer fővel szaporodott, a román pedig csak 5,8 ezerrel. Maros megyében a hetvenes években az etnikai arány teljesen felbillent. 1966 és 1977 között a románság városi gyarapodása 34,7 ezer volt, a magyaroké 26,5 ezer, egy évtized múlva azonban a városi magyarság mindössze 5,3 ezer fővel gyarapodott szemben az 50,9 ezres román szaporodással. Novák Csaba Zoltán: *Az átmenet és a szocializmus évei (1944-1989)*. In: *A Székelyföld története III*. Szerk. Bárdi Nándor, Pál Judit. MTA BTK-EME-HRM, Székelyudvarhely, 2016. 767-774.

143 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* http://varga.adatbank.transindex.ro/?tel=*&mege=13&pg=2 (letöltve: 2016. 04. 01.)

IV. Diplomáciai hidegháború Magyarországgal, a nemzetiségi kérdés megjelenése a magyar–román kétoldalú kapcsolatokban

Az RKP magyarságpolitikájának alakulásában a hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől új, közvetlenül befolyásoló tényező jelent meg: a határon túli magyarok ügye iránt egyre intenzívebben érdeklődő Magyarország. Ezzel a romániai magyarság helyzete a magyar–román politikai kapcsolatok egyik meghatározó tényezője lett. A román külpolitikai gondolkodás magyarsággéjét 1956 után (is) rendkívül komplex ok-okozati tényezők határozták meg. A kommunista ideológia valamint a világ- és gazdaságpolitikai folyamatok eltérő értelmezése mellett meghatározó volt továbbá a két ország- és pártvezetés politikai koncepciója közötti különbség, a két nép történelmi öröksége, a Romániában élő magyar kisebbség helyzete, az 1918 utáni utódállamokra jellemző Trianon-félelemből fakadó bizalmatlanság, valamint a román kül- és belpolitika alakulása. 1956 után a defenzívába kényszerült magyar külpolitikától a román pártvezetés azt próbálta meg kicsikarni – sikeresen –, hogy elfogadja az erdélyi magyarságot érintő belpolitikai lépéseket, hogy a határon túli magyarsággal való kapcsolattartást visszaterelje a román fél által ellenőrzött és jóváhagyott keretek közé és mindezt szimbolikusan megjeleníthesse a román és magyar közvélemény, valamint a szocialista tábor előtt.¹⁴⁴

A hatvanas évek közepétől Ceaușescu számára fontos volt bebiztosítani az egyre inkább kiteljesedő neosztálinista típusú rendszer kereteit, folytatni a sikeresen kidolgozott különutas politikát és ebben elnyerni Magyarország támogatását vagy semlegességét. Nemzetiségpolitikai szempontból pedig az élvezett prioritást, hogy a lehető legnagyobb mértékben minimalizálják a mindenkor magyar vezetésnek a romániai magyarsághoz történő közeledését. Magyarország fontosabb stratégiai céljai közé tartozott: a szocialista együttműködés (KGST, Varsói Szerződés) elmélyítése, a kedvező gazdasági kapcsolatok kialakítása, a nemzetiségi kérdés mérsékelt tematizálása (az ezen a téren a társadalom vagy az értelmiségiek részéről érkező kritikák kivédése). A magyar fél mindezt a kádári vezetés jellemzőiből kiindulva a konfrontációmentesség, a jószomszédi viszony fenntartásával képzelte el. Kádár 1966-ban a két ország közötti talán legkényesebb kérdésben, a nemzetiségi problémában a kétoldalú kapcsolatok elmélyülésétől

144 A Kádár János vezette magyar pártküldöttség 1958-as romániai és Kállai Gyula 1959-es bukaresti látogatása híven tükrözi ezt az állapotot. A magyar pártküldöttség 1958 februárjában látogatott Romániába. A magyar küldöttség néhány napot Bukarestben töltött, de több romániai várost is meglátogatott. A magyar kisebbségre való tekintettel a delegáció néhány erdélyi várost (Marosvásárhely, Kolozsvár) is meglátogatott. ANR, fond CC al PCR Secția Externă, dos. 53/1958. 9–13. f. – A látogatásról lásd még: Makfalvi Gábor: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. II.* Mentor, Marosvásárhely, 2001. 360–379. – Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960).* Pro-Print, Csikszereda, 2008. 370–375.

várta a megoldást, ezért a találkozó során még nem tematizálta.¹⁴⁵ A román pártvezetés továbbra is azt tartotta prioritásnak, hogy – akár a titkosszolgálati szervek igénybevételével is – minél hatékonyabban léphessen fel az általa nacionalistának bélyegzett magyarországi és romániai személyek, csoportok ellen, és továbbra is igyekezett minimalizálni minden olyan jellegű magyar közeledést, amely a kétoldalú (tudományos, tömegszervezeti, kulturális stb.) kapcsolatok elmélyítését, kiszélesítését célozta meg.¹⁴⁶

A romániai helyzet változásával párhuzamosan Kádárnak belső kritikákkal is szembesülnie kellett. A hatvanas évek második felében Magyarországon is megerősödött a nemzeti érzés, a Kádár rendszer a látszólagos sikerek közepette a nemzeti múlt egyre több elemével békült össze. A magyarországi kulturális elit több tagja és ennek hatására néhány politikus is érzékelte, hogy a román–magyar viszony nem lépett előre a hatvanas évek tárgyalásain alkalmazott taktika nyomán. 1968-ban a Magyar Írószövetségben az értelmiségiek azt kérték számon, hogy mit tesz az MSzMP a határon túliak kérdésében. Nem sokkal később a romániai Fazekas János panaszai miatt a *Népszabadság* főszerkesztője, Gosztonyi János feljegyzést intézett Kádárhoz és felrótta az MSzMP Romániával szemben tanúsított passzivitását.¹⁴⁷ A megoldatlan problémákat immár nem lehetett megkerülni, a magyar pártvezető nem tekinthetett el a belső kritikáktól.

Az 1972-es kétoldalú találkozón és hangsúlyosabban annak előkészítése során már terítékre került a román–magyar kapcsolatok neuralgikus pontja, az *erdélyi magyarság helyzete*. Kádár hangsúlyozta, hogy belügyi kérdésnek tekinti a nemzetiségi kérdést, ugyanakkor arra hivatkozott, hogy a probléma érdeklí a magyar közvéleményt, ezért nem kerülheti meg. A román vezető az eddig is bevált taktikát alkalmazta, elviekben egyetértett a magyar felvetésekkel, a gyakorlati megvalósításokat viszont időben eltolta. A romániai helyzet felvázolása közben pedig visszaverte a nemzetiségi kérdésben elhangzott magyar utalásokat. Kádár még ekkor se bonyolódott vitába, pedig a magyar pártvezetésnek ekkor már összetett elemzése voltak a romániai helyzetről, a nemzetiségpolitikában felmerülő problémákról. A találkozóról Kádár javaslatára emlékeztető is készült, amely a magyar

145 A magyar párt- és kormányküldöttség 1966. március 10–11. közötti romániai látogatása ennek a 'politikai tapogatózásnak' a jegyében zajlott le. Kádár, okulva az előző évek tapasztalataiból, már a kezdetekben arra kérte a román felet, hogy írjanak egy emlékeztetőt, összegzést mindarról, ami elhangzott, és amiben megegyezik a két fél. A találkozó két fontosabb téma köré szerveződött: a két ország belpolitikai helyzetének kölcsönös bemutatása, illetve a nemzetközi helyzet elemzése. Kádár kifogásolta továbbá azt is, hogy több külpolitikai kérdésben sincs együttműködés a két ország között, hogy a legtöbb területen hiányosak a kétoldalú kapcsolatok: árvízvédelmi együttműködés, orvosi és egészségügyi egyezmények, kulturális és cserekapcsolatok. ANR, fond CC al PCR Secția Relații Externe, dos. 19/1966. 5. f. Kétoldalú párttalálkozóra 1967-ben is adódott alkalom, de az sem hozott áttörést a magyar–román kapcsolatokban.

146 A találkozóról lásd még: Novák Csaba Zoltán: Barátsággra ítélve. Kádár János és Nicolae Ceaușescu. In: *Kádár János és a 20. századi magyar történelem. Tanulmányok*. Szerk. Földes György – Mitrovits Miklós. Napvilág Kiadó, Budapest, 147–167.

147 Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés (1956–1989)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 105–117.

fél számára életben tartotta azt a reményt, hogy ezúttal konkrét megvalósítások is lesznek.¹⁴⁸

Az 1972-es találkozó nem váltotta be a várt magyar reményeket. A román pártvezetés nem nyitott, ellenkezőleg sok területen (elsősorban a kulturális együttműködésben) még inkább visszafogta a kétoldalú kapcsolatokat. Ceaușescu, ekkor már államelnöki funkcióban volt és nagyfokú hatalomkoncentrációt hajtott végre. A magyar külügyminisztérium elemzése szerint a szomszédos ország a „nemzeti érdekeit a szocializmus fölé állította, a szocializmusban bekövetkezett változásokat figyelmen kívül hagyja a szocialista országokkal való kapcsolatában, a KGST-ben a saját érdekeit a közösségi érdekek fölé helyezi”¹⁴⁹. Az elemzés aláhúzta, hogy Magyarország és Románia kapcsolatai formailag rendben vannak, de messze elmaradnak a lehetőségektől. Az 1972-es találkozó emlékeztetőjében felsorolt pontokból a remélnél is kevesebb valósult meg. A hetvenes években nem növekedett a kishatárforgalom, a kulturális termékek cseréje csökkent és végül, de nem utolsósorban, nem javult, sőt látványosan romlott a határon túli magyarság helyzete.

A magyar közvélemény ekkor már tisztában volt a helyzet súlyosságával. Az értelmiségiek részéről egyre több kritika fogalmazódott meg Kádár irányába, hogy magára hagyta az erdélyi magyarokat.¹⁵⁰ A magyarországi közvélemény alakulásában nagy erővel bírt Illyés Gyulának a *Magyar Nemzet* 1977 karácsonyi és 1978 januári számaiban megjelentetett esszéje, a *Válasz Herdernek és Adynak*. Illyés ebben a magyarság össznemzeti felelősségét firtatta és metaforikusán utalt arra, hogy le kell tenni a garast a határon túli magyarság kérdésében. Illyés megnyilatkozása kevesebb volt egy hivatalos nyilatkozatnál, de több volt egy magánvéleménynél. A román válasz természetesen nem késett sokat, a *Lucafărul* folyóiratban Mihnea Gheorghiu úgy jellemezte, hogy Illyés „csökönyös, kicsinyes és mérgezett gondolkodású, gyűlölete más népekkel szemben mély...”¹⁵¹ A magyar értelmiség egy része – Illyéssel az élen – erőteljesebb intervenciót sürgetett a határon túli ügyekben.

1976-ban Magyarország bukaresti nagykövetsége részletes elemzést készített Romániáról, amelyben beszámolt a határon túli magyarok helyzetéről is, amiről négy év múlva már külön átfogó ismertető készült. **(13. sz. dok.)** Valószínűleg a belpolitikai nyomás hatására vállalta Kádár, hogy egy újabb, számára egyre kényelmetlenebbé váló, magyar–román találkozón vegyen részt.¹⁵² Kádár ekkor még mindig hajlott arra, hogy a kényes kérdéseket a kétoldalú kapcsolatok szintjén

148 ANR, CC al PCR Secția Relații Externe. dos. 27/1971. 4–30. f.

149 MNL, KÜM TŰK, Románia, 1975. 118. doboz. 004430/3

150 Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés...* i.m. 191.

151 Vincze: *Láncránjtól Láncránjanig...* i.m. 270.

152 Kádár tartózkodó magatartásáról egy korabeli forrás számol be: a magyar vezető már annyira nem óhajtott a román partnere társaságát, hogy nem volt hajlandó Nicolae Ceaușescuval egy épületben megszállni. Roska István visszaemlékezése az 1977-es Ceaușescu–Kádár találkozóra. Vincze: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák...* i.m. 332–335.

lehet megoldani és nem a nemzetközi fórumok előtt. Végül 1977-ben két fordulóban találkoztak a határ mellett, Nagyváradon, majd Debrecenben. **(4. sz. dok.)**

Kádár ismét a kétoldalú kapcsolatok elmélyítésével próbálkozott. Az ebben a kérdéskörben szokásos problémák (kulturális csere, oktatási együttműködés, kishatárforgalom stb.) mellett két olyan javaslattal is előállt, amelyeknek a gyakorlatba ültetésétől konkrét megoldásokat remélt. A *nemzetiségek híd szerepének* elfogadtatásától az erdélyi magyarság Magyarország irányába is megnyilvánuló, *kettős kötődésének* elismerését remélhette. A konzulátusok felállításával pedig, a remények szerint a kétoldalú kapcsolatokat jogilag és törvényesen szabályozott új szintre lehetett volna emelni. Kádár némi sikerként könyvelhette el, hogy végül is mindkét javaslatát elfogadta a román fél, s a közös nyilatkozatban a nemzetiségek híd szerepének elve is szerepelt, továbbá a konzulátusok felállítására is konkrét ígérek hangzottak el.¹⁵³

A Nagyvárad–Debrecen találkozó utáni reményeket a romániai belpolitikai változások azonban nagyon gyorsan eloszlatták. A nemzetiségek híd szerepének elvi elfogadása nem járt semmiféle konkrét eredménnyel és a kétoldalú kapcsolatok sem fejlődtek egyetlen területen sem. A bukaresti magyar nagykövetség munkatársai ekkor már rendszeresen közölték Budapesttel a romániai magyarság helyzetének fokozódó romlását. **(13., 14., 22., 30., 34. és 35. sz. dok.)**

A romániai magyarság iránti budapesti figyelem növekedését és a romániai helyzet felértékelődését igazolta az a tény is, hogy 1978-tól azt a Rajnai Sándort nevezték ki Magyarország bukaresti nagykövetévé, aki rendkívül jó szovjet diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett. Rajnai 1982-ig volt Bukarestben, hivatása teljesítésében rendkívül aktív volt. Sokat utazott, magyarul a vidékekre is gyakran eljutott, megerősítette az információs kapcsolatokat a romániai magyar értelmiségiekkel. A magyar diplomáciában az elsők között hangsúlyozta, hogy a magyar pártvezetésnek nem szabad túl sok kompromisszumba belemennie.¹⁵⁴ **(14. sz. dok.)**

Mindeközben a nemzetiségi kérdés a magyar belpolitikai élet egyik meghatározó és vitatott kérdésévé vált. A népi-nemzeti értelmiség és az ellenzéki csoportosulások élesen bírálták a pártnak a határon túliak ügyében kifejtett tevékenységét. Csoóri Sándor – a Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvéhez írt bevezetőjében – egyenesen azt állította, hogy a szocializmus nem képes megoldani a nemzetiségi kérdést. A népi-nemzeti értelmiség képviselői pedig azt kérték számon Aczél Györgytől 1984-ben, hogy az MSzMP tisztázza álláspontját a nemzetiségi és a határon túli kérdésben, mert a közvélemény nem látja tisztán.¹⁵⁵

A magyar pártvezetés, ha későre is, de felismerte, hogy a határon túli magyarság kérdésében nem a kétoldalú kapcsolatok elmélyítésével, hanem a

153 A kolozsvári magyar konzulátust végül 1980-ban állították fel, hogy aztán a nyolcvanas évek végén botrányos módon zárják be.

154 MNL, KÜM TÜK, Románia, 1981, 126. doboz, 004219.

155 Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés...* i.m. 328–329.

nemzetközi fórumokra való kilépéssel remélhető előrelépés. A hetvenes évektől kezdődően a hivatalos magyarországi állásfoglalások egyre markánsabban hangsúlyozták a *kollektív nemzetiségi jogok* tiszteletben tartását az integrálódó nemzetközi világban és már határozottan beszéltek az asszimilációról. „A marxizmus figyelembe veszi a természetes asszimilációs folyamatokat, de elveti a közvetett eszközökkel kikényszerített asszimilációt. Ellene van minden olyan nézetnek és gyakorlatnak, amely korlátozza a lenini nemzetiségi politika elveinek érvényesülését.”¹⁵⁶

1978-ban a magyar-szovjet gazdasági tárgyalásokon felmerült a román nemzetiségpolitika problémája is, Kádár emlékeztette a szovjeteket Trianonra, a békeszerződés káros kihatásaira és elvárta, hogy a szovjet fél méltányolja a magyar történelmi helyzetet.¹⁵⁷ A reformokra képtelen, a nemzetközi gazdasági helyzettől is sújtott Ceaușescu-rendszer továbbment a neosztálinista gazdaságpolitika és az egyszemélyes diktatúra fémjelezte úton. A pártfőtitkár felismerte, hogy amíg nem merül fel részéről a szocialista tömb elhagyása, addig Románia 'viselkedése' nem lesz stratégiaileg fontos – a belső politikai és gazdasági problémákkal terhelt – Szovjetunióinak.

A nemzetiségi kérdés tematizálása a szocialista táboron belül nem vezetett konkrét eredményekhez. A hetvenes évek közepétől viszont újabb, ezúttal nemzetközi szintű lehetőség tűnt fel. 1975. augusztus 1-jén aláírták a helsinki záróokmányt, ahol az európai biztonságpolitikai és együttműködési kérdések mellett a harmadik kosárban helyet kapott az emberi jogok kérdése is (humanitárius segítségnyújtás, a szétszakított családtagok találkozásának elősegítése, a kulturális cserekapcsolatok, a szabad véleményalkotás és vallásgyakorlás). Minden résztvevő állam garantálta, hogy ezeket a kérdéseket a szélesebb közvélemény elé fogja tární. Helsinki után mindenki várt valami újat. A szovjetek a gazdasági kapcsolatok kiszélesítését remélték, a Nyugat pedig a vízumgyakorlat könnyítését, a család-egyesítést, a zsidók kivándorlását, az emberi jogok tematizálását, a külföldi újságírók mozgásának megkönnyítését várta az egyezménytől. Nemzetiségpolitikai szempontból a helsinki folyamat azt a reményt keltette a kérdésben érintett szereplőkben, hogy a határon túli magyar közösségek – szocialista táboron belüli és a kétoldalú kapcsolatok szintjén megrekedt – ügyét nemzetközi szintre lehet emelni. Magyarország a nagyváradi-debreceni sikertelen találkozó utáni években kialakított politikájának igyekezett megnyerni a Nyugatot és a magyar emigrációt.¹⁵⁸ Ceaușescu és a román pártvezetés viszont már a kezdetekben átlátta a Helsinki okozta veszélyeket és nem győzte hangsúlyozni, hogy „nekünk más értelmezéseink vannak az emberi jogokról és szabadságról”.¹⁵⁹ A pártvezetés

156 Kalmár: *Galaxisok vonzásában...* i.m. 473–475.

157 Uo. 453–454.

158 Uo. 431–433.

159 Ana-Maria Cătănuș: *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970–1980*. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2014. 88.

Nyugatról érkező elvárásokra, javaslatokra „rendszerellenes, egyes kormányok Románia-ellenes” propagandájaként tekintett.

A helsinki egyezmény aláírása utáni években az emberjogi kérdések tematizálásával a határon túli magyar közösségek ügye is fokozatosan kikerült a nemzetközi közvélemény elé. Az amerikai és nyugat-európai magyar emigráció igyekezett kihasználni a lehetőségeket és egy idő után a magyar diplomácia is kereste a kapcsolatot velük. A változás jeleként értelmezhető, hogy már 1974-ben (egy évvel Helsinki előtt) levél érkezett a párt főtitkárának címezve, amelyben az Európai Nemzetiségek Szövetségi Uniója (FUEN) a romániai magyarság helyzetéről érdeklődött.¹⁶⁰ Fontos közvéleményalakító (főleg a hazai hallgatóság számára) fórumnak számított a Szabad Európa Rádió, amelynek román és magyar nyelvű adásaiban is tematizálni lehetett az emberjogi kérdéseket. A rádióban beolvasták a romániai magyar disszidens szövegeket is.¹⁶¹ A Szabad Európa Rádió ’veszélyes’ voltát igazolja az is, hogy a Securitate és a pártvezetés külön akciótervet dolgozott ki az rádióállomás által sugárzott adások ellensúlyozására. Ellenpropaganda-anyagokat készítettek, kerekasztal megbeszéléseket szerveztek a tanügyi káderek számára, fiatalokat képeztek ki arra, hogy cáfolják a műsorokban elhangzottakat.¹⁶²

Rendkívül aktívnak bizonyultak az Amerikai Egyesült Államokban működő magyar szervezetek. A román pártjelentések szerint 1975-ben az ENSz titkársága három ’rágalmazó’ bejelentést kapott az Amerikai Magyar Szövetségtől, amelyek a romániai magyarok jogfosztásaira vonatkoztak.¹⁶³ **(2. sz. dok.)**

A HHRF (Hungarian Human Rights Foundation; Magyar Emberjogi Alapítvány) a hetvenes évek közepe óta jelentős nemzetközi (elsősorban amerikai) erőket mozgósított romániai magyarok ügyének tematizálására, emberjogi helyzetének javítására. Az akkor Hámos László által vezetett alapítvány igyekezett tájékoztatni és felhívni a fontosabb intézmények, hivatalok és szervek (az AEÁ kormánya, a fontosabb nemzetközi emberjogi, kulturális és társadalmi szervezetek), valamint a sajtó és a közvélemény figyelmét a romániai helyzetre. Meghallgatásukra került sor az amerikai Kongresszus előtt, és több helsinki utókonferencián is részt vettek. Tevékenységükkel jelentősen hozzájárultak a román pártvezető nyugati imázsának fokozatos lerombolásához. A lobbyszás mellett rendkívül hatásosnak bizonyultak a fontosabb amerikai lapokban, az emberjogi kérdéskörben megjelentetett cikkek és nem utolsósorban a nagyvárosokban rendezett tömegtüntetések. Ezek közül rendkívül látványosra sikerült a Ceaușescu 1978-as New York-i látogatása alkalmával szervezett, több ezer résztvevőt mozgósító tüntetés. Április 16-án a román

160 Novák: *Aranykorszak?...* i.m. 427-429. – FUEN = Federal Union of European Nationalities (Európai Nemzetiségek Szövetségi Uniója)

161 A Szabad Európa Rádióban beolvasták Király Károly leveleit és részletesen ismertették az *Ellenpontok c.* szamizdat anyagait.

162 Jelentés a Szabad Európa által sugárzott adások ellensúlyozásáról. Novák: *Aranykorszak?...* i.m. 536.

163 ANR, fond CC al PCR, Secția Externă, dos. 184/1976. 21-24. f.

küldöttségnek otthont adó Hotel Waldorf Astoria előtt összegyűlt tüntetők miatt a pártfőtitkárnak meg kellett változtatnia tervezett programját.¹⁶⁴

1983. január 23-án New Yorkban az Amerikai Magyar Szövetség, az Erdélyi Világszövetség és a CHHR¹⁶⁵ szervezésében a Román Népköztársaság állandó ENSZ-képviselőtársaság épülete előtt szerveztek tüntetést, amelyen több ezren tiltakoztak a romániai politika rendszer ellen.

A párizsi *Irodalmi Újságban* leközölt *Jelentés Erdélyből* című tanulmányra is felfigyelt a nyugati média. A *Le Monde* 1978. május 5-i számában ismertették, majd ennek alapján készült el a Minority Rights Group (MRG) kiadásában Schöpflin György jelentése.¹⁶⁶

1983. május 20-án létrejött az erdélyi magyarság nem hivatalos hírirodája, az Erdélyi Magyar Hírügynökség (Hungarian Press of Transylvania - HPT). A hírirodának az volta célja, hogy kellő hitellel és alapossággal tudósítson *mindenkit* a romániai helyzetről („*mindenkit*, aki illetékes, s akit az erdélyi magyarság sorsával való rokonszenv illetékessé tesz”¹⁶⁷). A nyugati magyar emigráció politikai aktivitásának erősségét igazolja az a tény is, hogy a román pártvezetés már a hetvenes évek végén komoly diplomáciai stratégiát dolgozott ki a nemzetközi politikai szereplők álláspontjának befolyásolására. 1977-ben értelmiségiekből (irodalmárok, történészek) álló küldöttségek utaztak több európai országba és az USA-ba azért, hogy ellensúlyozzák az „ellenséges propagandát”.¹⁶⁸ **(1. sz. dok.)**

A nyolcvanas években már a magyar diplomácia munkatársai is szorgalmazták, hogy a legfelső pártvezetés kezdeményezzen aktívabb külpolitikát a határon túli magyarok kérdésében. Példaértékűek a Vékás Domokos, bukaresti konzul éves jelentésében megfogalmazott gondolatok, ahol a diplomata már össznemzeti ügyről beszélt: „A XX. századi magyar történelem sajátos fejleménye, hogy a magyar ügybe bele kell érteni a határokon kívül maradt magyarság sorsát is. Ezt a felelősséget a magyar külpolitika többé nem kerülheti meg. Az a politika, amelyet Romániában a nemzetiségek és különösen a magyarság sérelmére már huzamosabb ideje folytatnak, túrhetetlen és megengedhetetlen. Az esztelen terror és a homogenizálás embertelensége el akarja tüntetni az ország nemzetiségeit és azok kultúráját. Azok a hibák és mulasztások, amelyeket a magyar politikai vezetés ebben a kérdésben elkövetett, nem csökkentik, hanem fokozzák a mai magyar kormányzat felelősségét. Mindent meg kell tenni a tragikus folyamatok föltartóztatása és visszafordítása érdekében. Történelmünk e nehéz időszakában csak olyan külügyi szolgálat tarthat igényt a nép bizalmára, amely szóban és cselekedeteiben

164 <http://www.hhrf.org/hhrf/index.php?oldal=296> (megnyitva: 2016. augusztus 2.)

165 CHRR = Centre for Human Rights and Rehabilitation (Emberjogi és Rehabilitációs Központ).

166 Vincze: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája...* i.m. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1977> (letöltve: 2016. aug. 2.) - MRG = Minority Rights Group (Kisebbségi Jogok Csoportja)

167 Uo. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1983> (letöltve: 2016. aug. 6.)

168 ANR, fond CC al PCR, Secția Externă, dos. 184/1976. 1-5. f.

mindenütt és mindenkor a magyar nemzet ügyét szolgálja és e küldetését a legjobb tudása szerint teljesíti.”¹⁶⁹

Hasonló állásponton volt Magyarország bukaresti nagykövete is. Rajnai Sándor úgy vélte, nem kell tartani a román pártvezetéssel való vitától, a román fél azon kérését, hogy fogják vissza a magyar sajtó érdeklődését a határon túliak iránt, nem lehet teljesíteni. A magyar pártvezetésnek tehát komoly ellenlépéseket kellett tenni. Kádár ebben már nem kívánt részt venni, a megoldást másokra bízta, azt is mondhatjuk, szabad kezet adott a külügyi apparátusnak.¹⁷⁰

A romániai magyar kisebbség helyzetének, Erdély magyar kulturális és történelmi örökségének magyarországi vagy nemzetközi tematizálása a két ország közötti kapcsolatok neuralgikus pontja lett. Mindezt csak tetézte a két pártvezetés eltérő hatalomgyakorlási módja, a két rendszer (a reformokra hajlamos magyar és az egyre inkább magába forduló és diktatórikusabb román) működési mechanizmusai közötti eltérések.¹⁷¹ Erőteljes lobbyzást folytattak a nyugat-európai és amerikai magyar emigrációs csoportok, értelmiségiek is. Beadványokat juttattak el tekintélyes politikusokhoz, nemzetközi szervezetekhez, igyekeztek folyamatosan tematizálni a romániai magyarság helyzetét.¹⁷² A nyolcvanas évek végén már a magyar külügy is használta a diaszpórák által működtetett kapcsolathálókat.

Románia a belügyeibe történő beavatkozásként, majd később a magyar revizionizmus jeleként értelmezte a magyar törekvéseket. „Ha magyar részről úgy értelmezik, hogy felelősek a romániai magyar nemzetiségű állampolgárokért, akkor ez nem találkozik a román nézőponttal.” – hangsúlyozta 1978-ban Ioan Oancea román külügyminiszter.¹⁷³

1981. szeptember 21-én az RKP PB VB üzenetet küldött az MSzMP PB-hez, miszerint Magyarországon tovább folyik „a történelmi igazsággal ellentétes, tendenciózus megállapítások és kommentárok megjelenése egészen odáig menve, hogy megkérdőjelezi a román lakosság jelenlétét Erdélyben és más területeken.”¹⁷⁴

A magyar diplomáciai jelentések szerint 1983 februárjában – a külügyminiszteri találkozón – Ștefan Andrei kijelentette, hogy a nemzetiségi kérdésben, 1977-ben vallott román álláspont hibás volt, a két párt között kell építeni a kapcsolatokat és nem a nemzetiségek kölcsönös jelenlétére alapozva. A román fél úgy értelmezte, hogy a Magyarországon megjelenő, Romániára vonatkozó hírek, publicisztikai írások elferdítik a valóságot és az Erdély múltjára vonatkozó

169 MNL, KÜM TÜK, XIX J-1-j, Románia, 1988, 84. doboz, 128-113- 003167/88

170 Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés...* i.m. 272–273.

171 Több diplomáciai irat visszatérő témája, hogy a román fél nem értette meg, szándékos provokációként értelmezte azt, ha pl. Magyarországon tömegdemonstrációt szerveztek, vagy ha valamelyik magyarországi értelmiségi a határokon túli magyarokra vonatkozó publicisztikát írt.

172 MNL, KÜM TÜK, XIX J-1-j, Románia, 1985, 125. doboz, 128-135-0049/7

173 Uo.

174 Vincze: *Láncránjantól Láncránjanig...* i.m. 274.

kulturális, történelmi munkák, az erdélyi magyarság helyzetének tematizálása pedig a belügyekbe történő beavatkozásnak tekinthető.¹⁷⁵

Az egymás közötti ideológiai párbajon túl mindkét fél igyekezett kihasználni a külpolitikai, diplomáciai lehetőségeket. A magyar forrásokból az tűnik ki, hogy a magyar diplomaták az összes lehetséges fórumot igyekeztek kihasználni a 'magyar ügy' népszerűsítésére, támogatására. A bukaresti magyar nagykövetség rejtjeles táviratában így fogalmaztak 1988-ban: „a román fél célja a kölcsönös kapcsolatok rontása, kemény hangnemet írnak elő mindenre, ami a román–magyar viszonyt érinti, a szocialista országok előtt igyekeznek befeketíteni, nem zárhatók ki a nagykövetségi diplomaták elleni akciók sem, napirenden kell tartanunk Bécsben és más nemzetközi fórumokon is a nemzetiségi kérdést”.¹⁷⁶ Egy másik diplomáciai jelentésben a magyar fél azt jelentette Budapestnek, hogy: „A görög nagykövet jelezte, hogy Pavel Platona román külügyi tanácsos jó kapcsolatokat tart fenn a NATO-tagállamok diplomatáival, övele is, és ilyenkor olyanokat mond, hogy Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia visszaállításán ügyködik és hogy Magyarország románellenes híreket terjeszt külföldön.”¹⁷⁷

Több román propagandaanyag jelent meg angol, francia, német és más nyelven, a külföldi, főleg amerikai politikusok tájékoztatására pedig külön munkaterveket dolgoztak ki. Eszközként használták az akkor már tartalmilag teljesen kiüresített MNDDT-ét. A Gere Mihály vezette tanács a párt utasítására erőteljes hangnű nyilatkozatokban ítélte el az ország belügyeibe történő beavatkozást, a reakciós és revizionista csoportok tevékenységét. **(39. sz. dok.)**

Az RKP román részről helyesnek vélt nemzetiségpolitikáját hivatott igazolni az is, hogy egyes, a pártvezetés mellett még kitartó magyar nemzetiségű értelmiségieknek, művészeknek külföldi előadásokat, turnékat szerveztek.¹⁷⁸ 1989-ben, amikor a Sütő András, Kányádi Sándor vagy Domokos Géza nevével fémjelzett értelmiségi csoportot ('kegyvesztettek' lévén) nem használhatták, akkor Ádám Erzsébet, marosvásárhelyi színésznőt – a KB-ban és az MNDDT-ben tevékenykedő Hajdú Győző feleségét – küldték angliai turnéra, repertoárjában erdélyi népdalokkal.¹⁷⁹

A Ceaușescu-diktatúra egyre erősödő szorításában átértékelődtek a magyar–magyar kulturális kapcsolatok is. A határon túli magyarok kérdésében egyre aktívabb magyarországi vezetés politikája és az általa támogatott vagy megtűrt magyarországi értelmiségi csoportok tevékenysége találkozott az RKP politikájából kiábrándult romániai magyar értelmiségiek kapcsolatfelvételi szándékával. Hatá-

175 MNL, KÜM TÜK, XIX J-1-j, Románia, 1985, 125. doboz, 128-135-0049/7

176 Uo. 1987, 113. doboz, 128-130-002490, 128-130-002490/2

177 Uo. 1986, 24. doboz, 128-146-001403.

178 A hetvenes évek végéig a magyar közösség által ismert és elismert személyiségek (Kányádi Sándor, Sütő András, Mikó Imre, Domokos Géza stb.) is részt vettek amerikai, európai körutakon, amelyek egyszerre számítottak szakmainak és propagandának. Megismertették az erdélyi kulturális termékeket az amerikai, európai magyar közösségeknek, ugyanakkor legitímálták is a román pártvezetés politikáját. A nyolcvanas évek közepétől már csak a hatalomhoz közel álló személyek vállaltak hasonló turnékat.

179 MNL, KÜM TÜK, XIX J-1-j, Románia, 1989, 174. doboz, 128-1-002490

ron túli és anyaországi értelmiségi csoportok, személyek kölcsönösen keresték egymással a kapcsolatot akkor is, amikor a nyolcvanas években a román hatóságok kimondottan tiltották és büntették ennek legtöbb formáját. Az érintettek a gyakran szükséges anyagi támogatásokon túl, nélkülözhetetlen szellemi, lelki táplálékot merítettek ezekből a kapcsolatokból, amely még erősebbé tette az együvé tartozás érzését. Gálfalvi György megfogalmazásával élve kialakult egy új típusú kapocs, a „haza a mélyben.”¹⁸⁰

Sütő Andrásnak olyan művei jelenhettek meg Magyarországon, melyeket a romániai cenzúra tiltólistára¹⁸¹ tett, hozzájárulva ezzel a román pártvezetés kegyeiből kiesett, az RKP politikájával szemben egyre kritikusabb hangnemet megütő Sütő magyarországi népszerűségének növeléséhez.

Magyarország egyre szélesebb médiafelületet biztosított a romániai magyar ügyeknek. Kezdetben magyarországi kapcsolatok révén jutottak ki tiltakozó anyagok (Király Károly levelei, szamizdat iratok, Romániában tiltólistán levő munkák stb.) az EMH-hoz és a Szabad Európa Rádióhoz, majd a hivatalos magyar média is egyre többet foglalkozott a romániai magyar ügyekkel. Nagy jelentőséggel bírt Tökés László egyházon belüli egyszemélyes ellenálló harcának magyarországi mediatisálása és segítése is.¹⁸²

A nyolcvanas évek második felében, főleg az *Erdély története* megjelenése után (1986) felgyorsultak az események. 1987. február 27-én az RKP KB külpolitikai kérdéseket megvitató ülésén, külön napirendi pontként szerepelt a magyar-román kapcsolatok alakulása. A főtitkár kemény szavakkal ítélte el a magyar pártvezetést. Hangsúlyozta, hogy „Románia általános helyzetéről tesznek befeketítő kijelentéseket, hangoztatva, hogy Romániában romlott a helyzet, hogy Erdély szenved az ország többi részével együtt, a rossz gazdasági állapotok miatt. Különböző kiadványokban, főleg a magyarországi tömegtájékoztató eszközökben és a nemzetközi szervezeteknél, hivatalos személyek olyan anyagokat mutatnak be, amelyek elferdítik az országunk valós helyzetét, népünk megvalósításait a szocializmus építésében, amelyeknek az a célja, hogy félretájékoztassák a magyarországi és a nemzetközi közvéleményt.”¹⁸³ **(36. sz. dok.)**

Mircea Moldovan történész 1986-ban elhangzott szavai jól érzékeltetik a román fél álláspontját, értelmezési paradigmáit: „Romániát, az ország történelmét a múltban már sok támadás érte, de az elmúlt években kibontakozott magyar

180 „Kialakult a magasban lebegő hazával párhuzamosan egy haza a mélyben, ami legalább olyan erős volt és tulajdonképpen ezt nem tudnám másként megfogalmazni, mint hogy jó ügyekre kész és ugrásra kész embereknek a szövetsége, határoktól függetlenül, határok alatt átkúszo gyökerekkel.” Gálfalvi a Duray Miklóssal kötött ismeretsége kapcsán használta ezt a kifejezést. László-Novák: *A szabadság terhe...* i.m. 58.

181 Sylvester Lajos, aki akkoriban a sepsiszentgyörgyi színház igazgatója volt, így magyarázza a jelenséget: Sütő „a '80-as évek második felében 'műveinek visszautasításáért' is hozzánk fordult, kérvén bennünket, hogy hivatalos levélben közöljük az elutasítást. Erre azért volt szüksége, hogy ne legyen 'törvénszegő', s a kézirat külföldre juttatását a hazai elutasítással indokolhassa.” *Hitel*, 2007. febr. 103–104. p.

182 Sáfrán István: *Íme, az ember... Tökés László*. Új Idő kft., s. l., 1990. 56.

183 ANR, fond CC al PCR Cancelarie, 12/1987. 42. f.

támadás a legsúlyosabb az eddigiek közül, bizonyos szempontból meghaladja a bécsi döntés súlyosságát. Arról van szó, hogy az 1944/1945-ben Magyarországot elhagyó horthysta-fasiszta elemek, az 1956-os ellenforradalmi figurák és a mostani magyar vezetés összefogott, szövetkezett egymással Románia ellen.”¹⁸⁴

A nyolcvanas évek második felétől a magyar pártvezetés nyíltan is állást foglalt a romániai nemzetiségpolitika ügyében. 1988-ban Szűrös Mátyás ’megtörte a jeget’ – egy rádióműsorban arról beszélt, hogy a határon túli magyar közösségek a magyar nemzet részét képezik. A pártközpontban és a külügyi vezetésben generációváltás zajlott le, ideologikusan kevésbé elkötelezett, ’nemzetiesített’ szocializációjú káderek jelentek meg (Ősz István, Szokai Imre, Vékás Domokos, Tabajdi Csaba). 1988. február 13-án a *Magyar Nemzetben* megjelent az MSzMP KB Külügyi Osztálya munkatársainak, Szokai Imrének és Tabajdi Csabának a cikke: *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés*. Ebben leszögezték, hogy a mindenkori magyar politikának ’létparancsa’ a kapcsolattartás a határokon túli magyarokkal, a kisebbségi jogegyenlőség kérdése sohasem lehet lezárt, és nem tekinthető egy ország kizárólagos belügyének.

1988. június 27-én Budapesten mintegy 40–50 ezer ember gyűlt össze, tiltakozni a falurombolás ellen. Az 1956 utáni Magyarországon ez volt az első, engedélyezett ellenzéki megmozdulás. Ugyanakkor az Országgyűlés is nyilatkozatot adott ki a falurombolás ellen.¹⁸⁵ A tüntetés utáni napon Ioan Totu külügyminiszter magához kérte a bukaresti magyar nagykövetet, jelezve, hogy súlyosnak tartják a budapesti tüntetést meg a magyarországi történéseket, emiatt rövid időn belül bezárják a kolozsvári főkonzulátust, továbbá azt, hogy a román kormány a jövőben mérlegelni fogja a budapesti nagykövetség működésének szükségességét is.¹⁸⁶

1988 augusztusában egy másik fontos diplomáciai eseményre is sor került. A Kádár Jánost váltó Grósz Károly úgy ítélte meg, hogy egy, a román pártvezetővel való találkozás segíthet kibillenteni a holtpontról a magyar–román viszonyt. A találkozó helyszínét, Aradot a román fél jelölte meg. A tárgyalás nem hozta meg a sikert a magyar fél számára, Nicolae Ceaușescu visszautasította a magyar javaslatokat. Ugyanakkor sikerült kicsikarnia egy kétoldalú találkozót a magyar féltől, jelezve a közvéleménynek, hogy a román fél kész a kompromisszumra. A találkozót a korabeli nyugati diplomácia is kudarcnak tartotta, hangsúlyozva, hogy Magyarország nem következetes a Romániával szembeni politikájában.¹⁸⁷

A nyolcvanas évek végére a két ország között már szinte diplomáciai háborúról beszélhetünk, a kétoldalú kapcsolatok a mélypontra jutottak. A román fél arra panaszkodott, hogy a magyar külügyi testület a diplomáciai szabályok felrúgásával

184 MNL, KÜM TÜK XIX J-1-j, Románia, 1986, 124. doboz, 128-71-001782

185 Vincze: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1945–1989*. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1988> (a letöltés időpontja 2016. márc. 18.) – A magyarországi rendszerváltás és a nemzetiségi kérdés kapcsolatáról lásd még: *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Szerk. Tabajdi Csaba. Budapest, Codex print Kft, 2001.

186 MNL, KÜM TÜK, XIX J-1-j, Románia, 1988, 84. doboz, 128-113-00316/1

187 Uo. 128-14-00906/34.

gyűjt és továbbít kompromittáló információkat az országról. A magyar fél meg azt tapasztalta, hogy az általa jogosnak és szükségszerűnek tartott diplomáciai munkát a román fél a nemzetközi szerződéseket felrúgó módszerekkel akadályozza, ellehetetlenítve azt. 1988-ban már olyan hírek érkeztek Bukarestből, miszerint augusztus 12-én ismeretlen személyek behatoltak Iklódy Gábor sajtóattasé lakásába.¹⁸⁸ Ugyanebben az évben röpcédula terjesztés, államellenes izgatás vádja miatt *persona non grata*nak nyilvánították a magyar nagykövetség egyik munkatársát, Györfi Károlyt.¹⁸⁹ A magyar fél válaszlépésként Pavel Platona nagyköveti tanácsost utasította ki az országból.¹⁹⁰ 1989-ben a Varsói Szerződés tagállamainak bukaresti tanácskozásán Ceaușescu külön felrótta magyar tárgyalópartnereinek, hogy a magyarok „megvásárolták” a világsajtót.¹⁹¹

Az 1988. június 14-én keltezett nagyköveti jelentés aláhúzta, hogy „Hazánk és Románia kapcsolatai a mélypontra vannak, román jobbítási készség nincs. Ennek hátterében a magyar nemzetiség erőszakos asszimilálása folyik. A kapcsolatok további romlásával kell számolnunk.”¹⁹² A magyar pártvezetés és diplomácia ekkor már egy Nicolae Ceaușescu nélküli újrendezésben látta a kétoldalú kapcsolatok rendezésének lehetőségét.

V. A romániai magyar politikai és kulturális elit viszonya a hatalomhoz

V. 1. Metamorfózisok, a 'hatvannyolcasok' útja az integrációtól a biztonságpolitikai kockázatig

Ceaușescu 1965-ben bekövetkezett hatalomra kerülése után látványos elitcsere zajlott le országos szinten. A Gheorghiu-Dejhez szorosabban kötődő szereplők lassan eltűntek a politikai színtérről, helyettük az új pártvezetéshez hű embereket emeltek be a párt második, harmadik vonalából. Az 1956-ban bekövetkezett általános bizalomvesztés után a pártvezetés új integrációs lehetőségeket kínált fel a magyar elitnek.¹⁹³ A nómenklatúra különböző szintjein tevékenykedő, az új vezetés számára megbízható káderek (Fazekas János, Fazakas Lajos, Gere Mihály, Koppándi Sándor, Király Károly, Uglár József, Rab István) fontos pozíciókba kerültek. 1965-ben a KB Végrehajtó Bizottságában magyarként csupán a régi kádernek számító Mogyorós Sándor volt jelen. A VB póttagjai között már ott találjuk viszont azt a Fazekas Jánost és Gere Mihályt, akik a hatvanas évek végére látványosan előreléptek a párthierarchiában. 1969-ben Fazekas tagja volt az RKP KB Végrehajtó Bizottságának, Gere, aki a KB egyik titkári pozícióját is megkapta,

188 Uo. 128-15-003607

189 Uo. 128-15-004487

190 Uo. 128-15-004487/8

191 Horn Gyula: *Cölöpök*. Kossuth, Budapest, 1991, 223.

192 MNL, KÜM TŰK, XIX J-1-j, Románia, 1988, 84. doboz, 128-142-003016

193 Novák: *Aranykorszak?*... i.m. 33–64.

Király Károllyal együtt pedig a KB póttagja lett.¹⁹⁴ Az 1968-ban létrehozott Szocialista Demokrácia és Egység Frontja országos tanácsának vezetőségébe a párthoz közel álló, megbízható magyar káderekből is bekerültek néhányan: Levente Mihály (a szervezet titkára), Fazekas János, Péterfi István (elnökségi tagok).¹⁹⁵ A szigorúan központi irányítással működő káderszelekció elsődleges szempontja az új vezetés iránti lojalitás volt. A magyar nemzetiségű káderek esetében a végrehajtó-képesség mellett a magyar közösségre vonatkozó helyismeret is fontos tényezővé vált.¹⁹⁶

A pártvezetés a magyar kulturális elit számára is felkínált egy intézményes integrációs lehetőséget, amelyben fontos szerepet játszottak a már létező, vagy a hatvanas évek második felében indított, központi és megyei kulturális intézmények (A Hét, a Román Televízió magyar nyelvű adása, a Román Rádió bukaresti és területi szerkesztőségei, a Kriterion Könyvkiadó, folyóiratok, különböző megyei szintű kulturális intézmények, színházak, lapok stb.). Ez az intézményes integráció és a viszonylagosan liberális nemzetiségpolitikai kontextus megerősítette a pártvezetés és a romániai magyar kulturális elit közötti, együttműködésen alapuló viszonyrendszert. Ebben az időszakban az értelmiség több prominens képviselőjét is aktív közéleti-politikai szerepkörökben találjuk, a pártvezetés által újra aktivált nemzetiségi szakbizottságokban és nem utolsósorban az MNDDT központi és megyei szervezeteiben.¹⁹⁷

A korszak meghatározó generációs csoportja volt a 'hatvannyolcasok' csoportja.¹⁹⁸ Ide tartozott pl. Gáll Ernő, Domokos Géza, Hajdu Győző, Sütő András, Bodor Pál, Huszár Sándor, Király Károly, Fazekas János, Gere Mihály. A csoport tagjai 1968 körül élték legaktívabb éveiket, többnyire az ötvenes-hatvanas években szocializálódtak, akkor részesültek felsőfokú (vagy pártegyetemi) képzésben. Ismerték a többségi nyelvet és kultúrát, a kommunista párt működési mechanizmusait és többnyire aktívan részt is vettek annak működtetésében. Mindannyian egzisztenciális függőségben voltak a párttal és az állammal szemben, nem rendelkeztek (vagy csak elenyésző mértékben) 1945 előtti szocializációval, így tapasztalatokkal sem arról, hogy a társadalom miként működött a párt diktatúrájának bevezetése előtt. A párton belül kisebbségi érdekvédő csoportként tartották

194 *Congresul az X-lea al Partidului Comunist Român*. Editura Politică, București, 1969. 757–758.

195 *Vörös Zászló*, 276. sz. 1968.

196 Király Károly esetében, pl. 1968. február 12-én döntöttek el, hogy kinevezik Kovászna megye élére. Kijelölése és személyének elfogadása a Ceaușescu, Patilinet, Fazekas, Trofin, Verdet, Banc csoport megegyezéséből született meg. Fazekas megpróbált a volt sepsiszentgyörgyi első titkár, Uborny mellet érvelni, a pártvezetésben azonban győzött a Király-párti szárny. Király kinevezését a megbízható kádermúltjával, a helyszín (Kovászna megye) megfelelő ismeretével indokolták. ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 20/1968. 6. f. A székelyföldi viszonyok kitűnő ismerete és a több alkalommal kinyilatkoztatott párhűsége fontos tényező volt Fazekas pályájának alakulásában is.

197 Novák: *Aranykorszak?...* i.m. 72–81.

198 A 'hatvannyolcasok' megnevezést Bárdi Nándor használja. Érvelését, miszerint az 1968-as esztendő volt a generációs csoport tevékenységének csúcspontja, elfogadjuk. *Lásd még:* Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 41–69.

magukat számon, ezekből a belső struktúrákból (RKP KB, PB, megyei tanácsok, MNDT, szakértői tanácsok stb.) próbálták meg befolyásolni a párt nemzetiségpolitikáját – vagy pedig helyi szinten megoldani a kisebb-nagyobb gondokat.

Tevékenységüket a népszolgálati ideológia határozta meg.¹⁹⁹ Baloldali szocializációval rendelkeztek, hittek a kommunista ideológiában és ún. kettős identitás jellemezte őket: lojalitás a párt iránt és saját közösségük szolgálatának gondolata. Minden eszközzel támogatták az RKP-t, ugyanakkor szükségesnek tartották az önálló kisebbségi intézményrendszert. A Ceaușescu által felkínált integrációs lehetőségeket maximálisan kihasználták a hatvanas években. Visszafordultak a magyar nemzeti önkép-építéshez, amely alternatívát jelentett a hatvanas években beindult román azonosságépítéssel szemben (néprajz, honismereti mozgalom, baloldali humanista hagyomány felfedezése, kisebbségi sajátosság, kulturális egyenrangúság).²⁰⁰

A káderek és a „közszolgálatot vállaló” értelmiségiek egy, a központ és a periféria (magyar közösség) közötti közvetítő, ún. transzmissziós szíj szerepkörben tevékenykedtek. Az 1940-es évek második felében ezt a szerepet az egyetlen elismert magyar érdekképviseleti szervezet, az MNSz látta el. A Szövetség 1953-as felszámolása után ez a feladat leszűkült a politikai és etnikai identitás kettőssége között „lavírozó” központi és területi aktivisták munkájára, különleges szerepkört töltve be ebben a MAT elitje. A Gheorghiu Dej–korszak utolsó felében háttérbe szorult magyar káderek és kulturális elit számára a hatvanas évek közepétől adódtak ismét új lehetőségek. A Ceaușescu-féle nyitás és integrációs politika kulcsszereplőivé váltak, hisz az erdélyi magyarság irányába történő ideológiai és propaganda-üzenetek közvetítése ismét felértékelődött. Az 1965-ös IX. pártkongresszus utáni új ideológiai alaptételek hatékony megjelenítése és közvetítése volt az elsődleges feladat, de az 1968-as közigazgatási reform során a felbolydult kedélyek csillapítása, a döntések megmagyarázása és elfogadtatása is meghatározó elem volt a párt magyarságpolitikájában. Fazekas, Gere, Koppándi, Király hely- és terepismerete segítette rendezni a székelyföldi helyzetet. Ceaușescu különutas politikája lokális elfogadtatásának és támogató bázisának megteremtése volt az 1968-as év másik kimagasló történése. A magyar származású káderek megmagyarázták és elfogadtatták a párt hivatalos álláspontját.

Az adott politikai helyzetet kihasználva ugyanakkor lehetőség adódott egy mérsékelt hangvételi sérelmi politikálásra is. Fazekas János, Király Károly vagy a kulturális elit számos tagja többször vállaltak fordított irányú közvetítőt

199 Az 1945 utáni időszakban az erdélyi magyar közéletben a 'pragmatikus' szocializmus ideológiája a népszolgálatot mint jelszót és modellt megtartotta. Azzal a különbséggel, hogy megfosztotta annak legfontosabb elemétől, a spiritualitástól, az emberi lét köztességéről szóló tant pedig felváltotta egy gnosztikus utópia. Az elképzelés az volt, hogy a kisebbségnek a szocialista világnézetben belül kell megfogalmaznia a helyét, a feladatait és a jövőképét. A világkép elfogadása tette ugyanis lehetővé a kisebbségi problémák, érdekek, feladatok, értékek tematizálását. Lőrincz D. József: A népszolgálat. In: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Szerkesztette: Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv, Lőrincz D. József. Kalligram, Pozsony, 2015. 305.

200 Bárdi: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere...* i.m.

szerepkört is, átjuttatva egy adott – több esetben sérelmi – kérdést a párthierarchia különböző szintjein. Kitűnő példa erre Sütő András és Hajdu Győző levele Fazekashoz 1968 januárjában, amelyben a sepsiszentgyörgyi értelmiségiek kérését tolmácsolják, vagy a máramarosszigetiek kérésének szintén Fazekas általi tolmácsolása Ceaușescunak. A közvetítés mindkét esetben sikeres volt. Kovászna megye létrehozásában fontos szerepet kapott a helyi lobbyzás és a máramarosszigetiek ügyében is dokumentálható kivizsgálás történt.²⁰¹ Az MNDT 1968-as születésével elvileg egy olyan fórum létesült, amelyen keresztül ezek a kérdések szervezeten, összegezve juthattak el a legfelsőbb pártvezetéshez. A személyes közvetítés, közbenjárás, 'intézkedés' viszont továbbra sem veszített a jelentőségéből.

A román nemzetiségpolitika hetvenes évekbeli fordulata, a szocialista nemzet fogalmának átértelmezése, a párt homogenizációs törekvései, a nemzetiségi intézmények tartalmi kiürülése egyre nehezebb és kínosabb feladatok elé állították a 'hatvannyolcasokat'. Az érdekvégyesítő keretek, a nemzetiségpolitika befolyásolásának lehetőségei leszűkültek. A politikai rendszerhez való lojalitás és az egy nemzeti kisebbségi csoporthoz való tartozás kettőssége egyre szűkebb keretek között működhetett. A homogenizálás útjára lépő pártvezetés megkövetelte a nemzetiségi intézményektől is, hogy a párt ideológiáját és propagandáját, az új nemzetépítés programját közvetítsék, háttérbe szorítva a nemzetiségi kultúrát és sajátosságokat. A magyar nemzetiségű pártkáderekre és értelmiségiekre már nem integrációs tényezőként tekintettek, hanem egyszerű végrehajtókként. Ez a folyamat a többségi román közegben is lezajlott, viszont a román nemzetiségű káderek és értelmiségiek számára mindez maximum ideológiai, a hatalomgyakorlással kapcsolatos kérdésként merült fel és nem a nemzeti létbe vágó problémaként. A hetvenes évek második felétől a nemzetiségi problémákkal foglalkozó szakbizottságokat nem hívták össze, az MNDT-t pedig fokozatosan egyszerű propagandaeszközzé degradálták.

A pártvezetés számára az elsődleges szelekciós szempont a feltétel nélküli lojalitás, a végrehajtó-képesség, a párt hivatalos álláspontjának valamint a bürokratikus hierarchiának a feltétel nélküli elfogadása volt. A külpolitikai (elsősorban a határon túliak ügyében) téren aktivizálódó Magyarország, a határon túli közösségek iránt egyre inkább érdeklődő magyarországi kulturális közeg ellen a román pártvezetés erőteljes ellenkampányba kezdett és erre igyekezett felhasználni a romániai magyar értelmiséget is. A hatvanas-hetvenes években Kányádi Sándor vagy Sütő András nyugati, amerikai turnéjával még igazolni lehetett, hogy a román nemzetiségpolitika megfelelően működik. A nyolcvanas évekre jellemző

201 Fazekas János 1972-ben közvetítette Ceaușescunak a máramarosszigeti magyar közösség panaszát, amelyben tudatták, hogy a helyi párt és állami szervek – szeparatizmusra hivatkozva – nem teszik lehetővé az önálló magyar művelődési élet működtetését. A forrásokból kiderül, hogy a pártvezetés vizsgálatot rendelt el az ügyben, amelynek következtében rövid idő alatt megjavultak és megszorodtak a magyar nyelvű kulturális műsorok. Fazekas János levele Nicolae Ceaușescuhoz a máramarosszigeti magyarok panaszairól. ANR, fond CC PCR Secția Cancelarie, dos. 1972/166. 3–5. f.

állapotok közepette azonban már egyre kínosabb volt egy romániai magyar értelmiségi számára, hogy hasonló küldetést elvállaljon.

Kevésbé volt látványos, de az önéletrajzi jellegű írásokból és a korabeli (elsősorban titkosszolgálati iratokból) az is kiderül, hogy egyes magyar nemzeti-ségű pártkáderekre és értelmiségiekre (Sütő András, Domokos Géza, Fazekas János, Király Károly) egyre erőteljesebb közösségi nyomás nehezedett. Ismerősök, rokonok, barátok keresték meg őket saját²⁰² és környezetük nemzeti-ségi jellegű problémáival. Az ideológiai és a párt iránti lojalitás meg a népszolgálatosság törekeny egyensúlya megbomlott, egyfajta tudathasadásos állapot körvonalazódott. Ugyanakkor az sem elhanyagolható tényező, hogy a 'hatvannyolcas' generáció említett tagjai a saját, magyar közegükben, a hatvanas években ugyanazt a típusú nemzeti legitimációt alkalmazták, mint a román pártvezetés tagjai. Az 1968 utáni Romániában különleges hibridizáció ment végbe az értekeiben mélyen konzervatív népi mozgalom és az új szocialista elit között, amiben a 'hatvannyolcasok' kiemelt szerepet játszottak. Örökségesítő tevékenységével ez a magyar elit gyakorlatilag újratermelte a magyar etnikai közösséget.²⁰³ A hetvenes évek második felétől viszont egyre jobban marginalizálódtak az államépítés megkövetelte román örökségesítés, etnokratikus legitimáció kizárólagos építkezése miatt. Innen kezdve számukra nem volt visszalépési lehetőség, hiszen politikai, közéleti profiljuk, a saját közösségükben megteremtett legitimációjuk ezt lehetetlenné tette. A rendszer működésében a hetvenes években beállt ideológiai fordulat, a nemzeti-ségeket egyre súlyosabban érintő intézkedések új törésvonalat alakítottak ki a magyar káderek és kulturális elit egy része és a párt közötti viszonyban.

A nyolcvanas évek elejére kialakult politikai változások – a 'hatvannyolcasok' és a hatalom közötti viszonyrendszert illetően – különböző, több éves folyamat során kialakuló magatartásformákat váltottak ki. Ebből a szempontból három csoportot különíthetünk el. Egyes pártkáderek és értelmiségiek, a romániai valósággal szembesülve, fokozatosan újraértékelték közéleti szerepüket, a hatalomhoz való viszonyukat. Többen tudatosan leépítették politikai-közéleti szerepköreiket, passzivitásba vonultak, majd esetenként egyre határozottabb kritikát fogalmaztak meg a pártvezetés nemzetiségpolitikájával szemben, eljutva akár a disszidenciáig. Jellemző, hogy „ellenzéki” tevékenységükhöz első lépésként (az esetek nagy többségében végig) az általuk jól ismert, belső pártcsatornákat használták, ezt követte az általuk közvetített problémák magyarországi és esetenként nemzetközi (Szabad Európa Rádió) tematizálása. Jellemző továbbá az is, hogy Király Károly kivételével a nyílt szembefordulást nem, vagy csak nagyon későn, a nyolcvanas évek legvégén (pl. Sütő András) vállalták fel.

A 'hatvannyolcasok' körében a leglátványosabb ellenzéki megnyilvánulás az egykori pártaktivista és megyei első titkár Király Károly nevéhez fűződik. Az ő

202 A közbeszéd szerint Fazekas János annyi Trabant-igénylést hagyatott jóvá a hozzá forduló embereknek, hogy – országos szinten – Hargita megyében mérték a 'legnagyobb Trabant-sűrűséget'.

203 Kovászna megye esetében lásd pl. Novák–Kelemen–Tóth-Bartos: *Újjászületés...* i.m. 109–162.

1972-es „lázadása”, a megyei első titkári funkcióból történő lemondása sajátos keveréke volt a politikai, nemzetiségi és magánéleti tényezők összhatásának. Az 1968–1972 közötti Kovászna megyei első titkár, a helyi pártelit és a helyi értelmiségiek támogatásával intenzív társadalomszervező és politikai tevékenységet fejtett ki. A helyi politikai hatalom első számú birtokosaként Király Károly az egyik legaktívabb megyei elnöknek bizonyult, ami két szempontból is zavarhatta az 1971-től egyre inkább a teljes centralizációt visszaállító pártvezetést. Bukarestben ellenérzést válthatott ki Király Károly helyi politikai erőkoncentrációja és népszerűsége, ugyanakkor a román pártvezetőket zavarhatta a helyi nemzet- és közösségépítő látványos és sikeres tevékenysége is. E belpolitikai tényezők és az azokat tetőző magánéleti, családi problémák hatására mondott le Király Károly 1972. április elsején.²⁰⁴

Sütő András a marosvásárhelyi *Új Élet* főszerkesztőjeként nemcsak ünnepelt prózaíró volt, hanem aktív közéleti-politikai szerepet is betöltött. Az ötvenes években tagja volt a MAT tartományi tanácsának, később az MNDT-központi választmányának, a Maros megyei tanácsnak, a Nagy Nemzetgyűlésnek és politikai karrierje csúcsaként a KB póttagjává választották.

A romániai politikai rendszerbe jó érzékkel integrálódó Sütőnél a változás érzékelhető jelei a hetvenes évektől jelentkeztek, több szakaszban. Ezt az időszakot a helykeresés és az újrapozicionálás jellemezte. Sütő felismerte a politikai keretek leszűkülését, tartalmi kiürülését és eljutott a *részleges önbírálat* fázisáig. A Securitate jelentései alapján magánbeszélgetések során felülbírált a kollektivizáláshoz, az egyházhoz való addigi viszonyulását, irodalmi munkásságában tudatosan használta a kettős beszédmódot.²⁰⁵ Egy 1983-as jelentés szerint Sütő András magánbeszélgetések során politikai, közéleti karrierjéről így vélekedett: „Meguntam, hogy örökösen a különböző intézmények, minisztériumok ajtaján kopogtasak, mert valakit az én környezetemből letartóztattak és szabadon kellene engedni, vagy hogy templomépítéshez kérjek engedélyt. Fáradt vagyok, nem szeretném halmozni a felelőségeket. Én komolyan vettem ezt a politikai küldetést és ez elpusztított.”²⁰⁶

A nyolcvanas évek elején Sütő magatartásában változás állt be, tudatosabb és látványosabb ellenzéki szerepkört kezdett kialakítani. A Securitate jelentése szerint „sajnálátát fejezte ki amiatt, hogy fontos tisztségeket tölt be, így nem vehet részt a Király Károlyéhoz hasonló ellenzéki tevékenységekben, megjegyezte, ha nem lenne KB póttag és nagy nemzetgyűlési képviselő, szabadabban képviselhetné

204 A kérdésről lásd: Novák–Kelemen–Tóth-Bartos: *Újjászületés...* i.m. 103–109.

205 A *Csillag a máglyán*, az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Káin és Ábel* meg *A szuzai menyegző* drámákban Sütő már a hatalom természetrajzát, torzulásait elemzi, szakít a tekintélyelvűséggel. A kettős beszédéről lásd: Jákfalvi Magdolna: A kettős beszéd hatalma: Az *Advent a Hargitán* premierje. In: *(M)ilyen gazdagok vagyunk? Sütő András műhelykonferencia*. Szerk. Lázok János. Polis – UArt Press, Kolozsvár–Marosvásárhely, 2015, 129–140.

206 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 36. 51. f.

a romániai magyarságot.”²⁰⁷ A pártfeladatok alól gyakrabban mentette ki magát, az MNDDT-beli pozícióját sem vette komolyan, valóban úgy tűnt, hogy tudatosan vállalja a(z óvatos) disszidens-státust.²⁰⁸ Újraértékelte a viszonyát Magyarországgal: intenzívebb kapcsolattartásra törekedett a magyar diplomatákkal, értelmiségiekkel, vállalta a médiaszerepléseket. Sütő András ebben az időszakban tudatosan próbálta meg kiépíteni és használni azt a közéleti szerepkört, amit Magyarországon Illyés Gyula töltött be.²⁰⁹ Sütő kritikái megnyilvánulása a nyolcvanas évek végére, az állambiztonsági szervek álláspontja szerint is a fennálló romániai rendszerrel szembeni nyílt szakítássá vált. A Securitate ekkor már komoly ellenlépéseket tervezett.²¹⁰

A 'hatvannyolcasok' köréből kikerülő ellenállók, disszidensek szinte teljes mértékben a nemzetiségi problémák tematizálására fókuszáltak. A párt nemzetiségpolitikai mulasztásait, elenyésző esetben pedig a hatalomgyakorlás módszerét kérték számon. A kommunista ideológia és az erre épülő gazdasági-politikai rendszer létjogosultságát nem kérdőjelezték meg, de a román rendszer nemzeti-

-
- 207 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 35. 233. f. – Sütő András életpályájának ismeretében elmondhatjuk: 1980-ig volt képviselő, az Írószövetségnek 1981-ig volt az alelnöke (utána vezetőségi tag), a KB póttagsága pedig 1984-ig tartott, akkor lépett a helyébe Hajdu Győző. Sütőnek nemcsak a műveiben érhető tetten a kettős beszéd, hanem a magánéletében és a jellemében is. Eklatáns példa erre a kettősségre az 1981-es írószövetségi választások előtt összeállított titkosszolgálati jelentés, amelyben kifejtik, hogy Sütő „1976 óta nacionalista álláspontot foglal el, ... úgy állítva be magát, mint aki a »romániai magyarság szociál-politikai és szabadságjogainak fő védelmezője«. Pártunknak a nemzetiségi kérdésben tanúsított álláspontját »előre megfontoltan megkülönböztetőnek«-nek minősíti. Eltorzítva mutatja országunk realitá-sait, főképpen olyan beszélgetések nyomán, amelyeket némely magyar származású egyénnel folytat. Ismerte Király Károly sérelmeket szóvá tevő leveleinek tartalmát, egyet értett a magatartásával. Nem hivatálos kapcsolatot tart fenn az országunkban akkreditált magyar diplomatákkal, akik előtt az RSZK-ban élő magyar nemzetiség helyzetével kapcsolatos rágalmozó kijelentéseket tesz.” ACNSAS, fond Documentar, dos. 10.965, vol. 6. f. 1–4. Idézi Dávid Gyula in: *(M)ilyen gazdagok vagyunk(?)* ... i.m. 74. – Ilyen véleményezés után nyilvánvaló, hogy nem választották vissza az írószövetség alelnökévé, s az is, hogy lassan kezdték háttérbe szorítani. Bár Sütő érezte a vele szemben megnyilvánuló 'kegyvesztés' jeleit, baráti körben mégis rosszállással emlegette azt, hogy egy idő óta gyakrabban mellőzik. (Vesd össze a 36. oldalon: „Titkosszolgálati jelentések szerint Sütő András [1986-ban] több helyen nyilvánosan is szóvá tette, hogy a pártvezetés az ún. értelmiségiek közül már csak Koppándi Sándorral, Hajdu Győzővel és Létay Lajossal konzultál, akik az MNDDT bukaresti vezetésében és a KB-ban kaptak szerepet.”) A kettősség ebben mutatkozik meg: sérelmezi, hogy – úgymond – nem tehet többet a magyarságért, ugyanakkor a hatalmi háttér elvékonyo-dásait is sajnálja. 1983-ban még 'elengedik' Budapestre, ahol sirbeszédet mondott Illyés Gyula temetésén (amelyet a Securitate szintén a román érdekek ellen valónak tartott), utóbb azonban csak két évenként ment külföldre (1985. febr.–márc., Bp.; 1987. nov.–1988. jan., Bp.; 1989. máj., Bécs, München, Svájc).
- 208 Pl. tudatosan utasította el, hogy részt vegyen Kovács Józsefnek – az Államtanács egykori vezetőjének – a temetésén, mert megalkuvó, a magyar ügyért nem harcoló személynek tartotta. ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 35. 136. f.
- 209 A magyarországi értelmiség és a hatalom viszonyáról lásd: Standeisky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. In: *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Tanulmányok. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 272–318. – Szőnyi Tamás: *Titkos írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*. 1–2. Noran, Budapest, 2012.
- 210 1989 májusában a Securitate Maros megyei szervei a következő feladatokat kapták: elszigetelni Sütőt, megakadályozni, hogy kialakuljon egy Sütő–Király–Kányádi vonal, kompromittálni Magyarországon, megerősíteni az informatori hálózatot, jogi eszközöket találni Sütő ellehetetlenítésére, Maros megyei lakosokkal elitáló levelet íratni, magyar nyelvű levelet íratni Sinkovits Imrénének, amelyben lejáratják Sütőt, a felségére is nyomást gyakorolni, elmélyíteni az ellentétet a Török és a Sütő családok között stb. ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 35. 6–13. f.

ségpolitikán túlmutató (iparosító, homogenizáló) politikáját sem. Ezért esetükben az etnikai disszidens kifejezést használjuk.²¹¹

A 'hatvannyolcas' ellenállói csoport sajátos részét képezték a romániai disszidens mozgalomnak. Az etnikai jellegzetességeken túl az is jellemző, hogy a politikai (vagy az ahhoz szorosan kapcsolódó kulturális) szférából érkező magyar disszidens mozgalom hamarabb és markánsabban jelentkezett, mint a hasonló generációs csoportból érkező román. A tituláris nemzet politikai közegéből csupán a nyolcvanas évek legvégén emelkedett ki markáns ellenállás, amely az ún. hatok levelében csúcsondott ki. Hat, egykor magas rangú pártfunkcionárius látott el kézjeggyel egy, a Ceaușescu-rendszert bíráló nyílt levelet.²¹² A párthoz egykor közel álló, a nyílt ellenállást választó román értelmiségiek közül Victor Frunză, a Ștefan Gheorghiu Pártegyetem egykori tanárának nevét emelhetjük ki, aki nyílt levelet intézett 1979-ben Ceaușescuhoz.²¹³

A második csoportba azok a 'hatvannyolcasok' tartoztak, akik szintén felismerték a helyzet súlyosságát, eljutottak arra a szintre, hogy újraértékeljék a hatalomhoz fűződő viszonyukat, de különböző okokból (személyes okok, habitus, egzisztenciális problémák, minimális közismertség) a csendes háttérbe szorulást vagy szorítást (Fazekas János, Domokos Géza, Demény Lajos, Gálfalvi Zsolt, Huszár Sándor) avagy az ország elhagyását (Bodor Pál) választották. A párttal szembeni nyílt és teljes konfrontációról ugyan nem beszélhetünk, magatartásuk mégsem nevezhető passzívnak. A Kriterion Könyvkiadó igazgatójának, Domokos Gézának az volt a stratégiája, hogy amíg létezik a minimális mozgástér, ki kell használni minden apró lehetőséget. „Gyerekek, addig, amíg én itt a cövek körül jární tudok, még nem szorultam szorosan hozzá, nem vagyok a foglya, hogy már lépést se tudjak tenni se előre, se hátra, én maradok, teszem a dolgomat” – nyilatkozott Domokos Géza közéleti ars poeticájáról.²¹⁴

Jellemző volt, hogy kezdetleges ellenzéki tevékenységüket többnyire szintén a párt belső struktúráiban és belső nyilvánosságában fejtették ki. Kevesen és csak későn, a nyolcvanas évek második felében léptek ki a szélesebb körű nyilvánosság elé. Első lépésként a számukra elérhető fórumokon igyekeztek tematizálni az ún. kényesnek számító nemzetiségi problémákat. A párt vezető szerveiben (KB, VB,

211 Esetükben ezt a kifejezést használja a román nyelvű szakirodalom is. Ana-Maria Cătănuș: *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970–1980*. Institutul național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2014.

212 A levelet Gheorghe Apostol szerkesztette és Alexandru Bărlădeanu, Corneliu Mănescu, Grigore Răceanu, Constantin Pârulescu és Silviu Brucan írták alá. Minden aláíró meghatározó tagja volt a Román Kommunista Pártnak és a rezsim utolsó éveiben kerültek parkolópályára. A levélben nem határolódtak el a kommunista ideológiától, a rendszer önkényuralmi jellegét bírálták, hogy nem tartja tiszteletben a Helsinki Egyezményt, a falurombolást, a sikertelen tervgazdálkodást. A levelet 1989 márciusában ismertette a Szabad Európa Rádió és a BBC. A levelet egyetlen magyar személy sem írta alá. Egyes források szerint följánlották a csatlakozás lehetőségét Fazekas Jánosnak, de ő visszautasította, mivel a romániai magyarság kérdése nem jelent meg a dokumentumban.

213 Ana-Maria Cătănuș: *Vocația libertății...* i.m. 220–235.

214 Domokos a falun, legelni karóhoz kikötött állattal példázta saját helyzetét. Interjú Domokos Gézával. Bányai Éva: *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006. 160.

PB) erre kevés lehetőség volt, a legkézenfekvőbbnek az MNDT számított. Számos példa van arra vonatkozóan, hogy a főtítkári hiányában a KB küldöttjének vázoltak fel problematikusnak számító nemzetiségi témákat és kértek rá megoldást.²¹⁵

Egy idő után a közvetlen környezetükben számos értelmiségi és az említett pártvezetők többször hangot adtak kiábrándultságuknak, elismerve személyes pályájuk kudarcát. Így tett pl. az akkor még tisztségben levő Fazekas János vagy a már említett Sütő András. Tanulságos és példaértékű történet a Demény Lajosé, aki 1987-ben, az *Erdély története* kötet nyilvános bukaresti elítélése után érezte azt, hogy számára, minden személyes és egzisztenciális kockázat ellenére, vállalhatatlan a pártvezetés által megkívánt szerepkör. „Miután hazatértem az MNDT 1987. február 27-én, Bukarestben tartott közös gyűléséről, amelyen és is felolvastam a kezembe nyomott szöveget, úgy éreztem, hogy a nyilvánosság előtt is fel kell tárnom a történeteket, mert különben a teher öngyilkosságba kerget.”²¹⁶ – írta Demény a magyar külügy bukaresti munkatársainak. A levél hátralevő részében Demény elmesélte, hogy (1.) véleménye szerint propagandisztikus céllal hívták össze a nemzetiségi tanácsokat, (2.) személyes véleményét nem tükrözte az általa felolvasott szöveg, (3.) ’szelíden’ megfenyegették, hogy az állása kerül veszélybe és a családja megélhetése. „Undorító lett az élet eltorzult valósága. Megérti ezt a kiáltó szót valaki, a terrortól eltiport, gyávasága áldozatává lett kisember vergődését, aki nem tudott, és nem mert hős lenni? Egy segítségért kiáltó erdélyi magyar.”²¹⁷ – zárta sorait a történész.

A fent megfogalmazott kiábrándulás, fásultság egy idő után abban nyilvánult meg, hogy ezek a személyek elkerülték a párthoz kapcsolódó rendezvényeket, eseményeket, üléseket és értelmiségiként, alkotóként sem tettek eleget a párt propagandisztikus elvárásainak. A már említett, Hajdu-féle, 1984-es összegző feljelentésből kiderül, hogy Domokos Géza, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Sütő András stb. hosszú idő óta elkerülték az MNDT rendezvényeit, de más típusú meghívásoknak, felkéréseknek sem tettek eleget. A nyolcvanas években már több petíció és tiltakozó nyílt levél született e csoport tagjainak aláírásával.²¹⁸

A romániai magyar kulturális elit jelentős többségének, elenyésző esetben a nómenklaturistának, az anyaországgal való kapcsolat mindig is fontos volt. Az 1956-os magyar forradalom során, ha mérsékelt keretek között is, de a lelki közösség megélése fontos generációs élménynek számított. Ez a kapcsolat az 1968-as rövid epizód ellenére is meghatározó maradt és a párt nemzetiségpolitikai kereteinek szűkítése nyomán egyre meghatározóbb lett.²¹⁹ A közeledést az is segítette, hogy a magyarországi értelmiség (nemzeti baloldal, népi írók) egy része

215 Erről lásd az MNDT-re vonatkozó fejezetet.

216 MNL, KÜM TŰK, Románia, 1987. doboz, 128-27-001504/8

217 Uo.

218 Pl. Takács Lajos beadványai, a Lánčranjan-könyv megjelenése utáni tiltakozó beadványok, levelek.

219 A Magyar Írószövetség összmagyar irodalmi életért érzett felelősségéről és a kettős kötődésről szóló nyilatkozatának elutasítása. Részletesebben lásd: Novák: *Aranykorszak?... i.m. 77.* – Domokos Géza: *Esély I.* Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1996.

egyre aktívabban figyelték a határon túli magyar közösségeket és ennek hatására a magyar külpolitika is aktívabbá vált. A hetvenes évektől kezdődően több romániai magyar értelmiségi a határon túli magyarok ügye iránt nyitottabb magyar pártvezetés minél részletesebb és megoldást sürgető tájékoztatásában láttak egyfajta kiutat a rendszer nemzetiségpolitikai szorításából. A bukaresti magyar nagykövetség, a kolozsvári konzulátus munkatársai és nagyon sok romániai magyar értelmiségi és káder között szoros kapcsolat alakult ki. Az utóbbiak az összes lehetséges, a romániai magyarság helyzetére vonatkozó információs forrást megosztották a magyar diplomácia munkatársaival annak reményében, hogy az anyaországi pártvezetés ezek ismeretében hatékonyabb kisebbségvédő politikát folytathat. Információk érkeztek a lakosság hangulatáról, egyes politikai, ideológiai ülések döntéseiről, a könyvnyomtatásról, a kádercserékről, a falurombolás terveiről stb. A mindennapok romániai politikai csatározásaiba, érdekérvényesítő küzdelmeibe befáradt értelmiségiek gyakran a magyar diplomáciai testülettel való érintkezés útján vezethették le a felgyült sérelmeket, engedhették szabadjára panaszaikat érdekes ambivalenciát teremtve ezzel. Egyféleképpen nyilvánultak meg a hivatalos romániai politikai fórumokon és sokkal vehemensebben, erősebb kritikai hangnemben a magyar diplomáciai testület munkatársaival folytatott beszélgetésekben.²²⁰

E viszonyrendszer kialakulása miatt (is) e csoport tagjai az egykori 'társutas' kategóriából az állambiztonsági kockázatúba kerültek. A Securitate rendre a megbízhatatlan, nacionalista, államellenes kategóriába sorolta be őket és (legkésőbb) a hetvenes évek második felétől titkosszolgálati megfigyelés alá kerültek.²²¹

Sajátos 'hatvannyolcas' történet a Ceaușescu-rendszerben a legmagasabb tisztséget elérő magyar nemzetiségű pártaktivista, Fazekas János pályafutásának alakulása.²²² Mint említettük, a nyolcvanas évektől az egyre dogmatikusabb

220 Kitűnő példa erre Takács Lajos tevékenysége. Takács a hatvanas években folyamatosan sérelmi jellegű tájékoztatással látta el a magyar nagykövetség embereit, ugyanakkor a belpolitikai életben sokáig a helyi viszonyok között is mérsékelt hangnemmél volt csak jelen. A magyar nagykövetség jelentései ebből az okból kifolyólag is többnyire sérelmi anyagok.

221 Részletesebben lásd a Domokos Gézára, Sütő Andrásra vagy Fazekas Jánosra vonatkozó megfigyeléseket tartalmazó dokumentumokat és *A kisebbségpolitika, mint állambiztonsági kérdés* című fejezetet.

222 A párhierarchiában betöltött pozíció és az ebből fakadó mozgástér szempontjából mindenképp Fazekas János volt a korszak egyik meghatározó magyar nemzetiségű vezető pártkádere. Fazekas a hatvanas-hetvenes években az állami és párhierarchiában is fontos pozíciókat foglalt el. 1954. ápr. 19. és 1984. nov. 22. között a KB tagja, 1954. ápr. 19. és 1965. márc. 22. között az RMP KB Titkárságának tagja, majd az RKP KB Végrehajtó Bizottságának póttagja, később, 1974. nov. 28. és 1982. máj. 21. között az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja. Fazekas pályája rendkívül látványosan emelkedett. 1944–1947 között a párt területi instruktora volt ifjúsági szervezeti vonalon a Maros tartományi szervezetnél. A jól teljesítő fiatal Fazekas 1948-ban már magasabb beosztású feladatot kapott. 1948-ban a KB instruktora lett, majd 1949-ben beválasztották az IMSz KB-ba is, amely már bukaresti tartózkodást is igényelt. Az ötvenes évek végétől aztán sorra következtek a különböző beosztások, magas rangú pozíciók. A kezdetben az RMP KB keretén belül felelt az Építkezési-, Fogyasztási- és a Pártgazdasági Osztályokért majd 1961. márc. 25. és 1965. aug. 20. között élelmezésügyi miniszter volt. Ceaușescu hatalomra kerülése után a párhierarchiában is emelkedett, 1965. aug. 21. és 1975. márc. 22. között a Minisztertanács alelnöki tisztségét töltötte be. 1974. márc. 22. –1980. márc. 29. között belkereskedelmi miniszter volt, majd 1975. márc. 22. és 1982. máj. 21. között a kormány miniszterelnök-helyettese. 1980-tól folyamatosan romlott a párhierarchián belüli helyzete. 1980. ápr. 28. és 1982. máj. 21. között a használati cikkek gyártását koordináló bizottság tagja

pártvezetés – Ceaușescu és szűkebb családja, valamint néhány kiválasztott – csak a főtitkárhoz és az általa folytatott politikához hű személyeket tűrte meg maga körül. A nemzetiségi kérdés marxi és lenini elvek alapján történő megoldását hangoztató Fazekas és a pártvezetés összetűzése nem váratott magára. 1982-től Fazekas János kikerült a legfelsőbb pártvezetésből.

A hatalommal való személyes összetűzése, pozícióvesztése az eddigi privilegiált állapot fokozatos megszűnését eredményezte. Helyzetének romlását bizonyítja az 1981 telén Ceaușescuhoz írt levél, amelyben arról panaszkodott, hogy tíz napja nincs fűtés a lakásában és hogy el szeretne költözni egy kisebbbe, ugyanis nem tudja fizetni a lakás költségeit.²²³

A személyes kudarc és a küldetésként megélt kisebbségi ügy egyre reménytelenebb helyzete még radikálisabbá tették Fazekast, aki a Ceaușescu-rezsim nyílt bírálójává lépett elő. Több sérelmi beadvánnyal ostromolta a pártvezér irodáját, ahová az erdélyi magyarság lekülönbözőbb panaszait próbálta meg közvetíteni: az oktatásra, a kultúrára, a nyelvhasználatra vonatkozókat és a közelet egyéb területein megnyilvánuló nyílt diszkriminációt tette szóvá. A román államhoz és a párthoz kötődő lojalitását mindeddig nyíltan valló Fazekas elkezdte keresni a kapcsolatot a magyarországi politikai vezetés egyes tagjaihoz. 1987 nyarán személyes sorsának alakulásáról panaszkodott a Berecz Jánoshoz (az MSzMP KB tagjához) küldött levélben: „Igyekeznek teljesen elszigetelni, ami csaknem egészében sikerült is, nem közölnek írásaimból, tanulmányaimból semmit, munkám elé minden vonalon nehézségeket gördítenek. Mit tehetek? Megpróbálok ember maradni ebben a nagy embertelenségben. Csak a kemény munka éltet. Igyekszem minél többet leírni a tapasztalatomból, mert csak lesz elég szocializmus és demokrácia, amikor nyomdafestéket láthatnak az én írásaim is.”

1986 decemberében magától Kádár Jánostól kért segítséget az erdélyi magyarság számára: „Kérjük önöket, tegyenek valamivel többet érdekünkben, hogy minél kevesebb magyar elvtárs kerüljön börtönbe, hogy minél kevesebb magyar haljon meg Romániában csupán azért, mert nem hajlandó megtagadni nemzetiségét, mert a magyar nemzet részének érzi magát. Az az érzésem, hogy az utóbbi években elküldött anyagaink (egyesek a kétszáz oldalt is túlhaladták), jankiáltásaink nem jutottak el teljes egészében Önhöz, vagy talán egyes elvtársak úgy értékelték talán, hogy nacionalista sérelmek lennének? Kérem a csaknem kétmilliónyi erdélyi magyarság nevében, vegye Önhöz teljes terjedelmükben ezeket az anyagokat és szánjon tanulmányukra pár hetet, megérdemli az erdélyi magyarság ezt a pár hetet. Biztos vagyok, megtalálja majd a megfelelő megoldási módot...”²²⁴

volt, majd 1982-től elveszítette Ceaușescu bizalmát. 1984-ben kikerült a KB-ból. Pályafutása során a legmagasabb állami kitüntetések is megkapta. 1948-ban a Munka Érdemrendet, 1958-ban a Honvédelmi Érdemrend II. fokozatát, 1959-ben az Augusztus 23. Érdemrend IV., II. majd I. fokozatát. 1966-ban a Tudor Vladimirescu Érdemrend II. fokozatát és 1971-ben a Szocialista Munka Hőse Érdemrend és a Sarló és Kalapács Arany Érmet kapta meg.

223 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PTSzL), 917 fond. 4 doboz

224 PTSzL, 917 fond, 4. doboz

Az ellenzéki megnyilvánulásokra a román pártvezetés Fazekas teljes elszigetelésével válaszolt, de a megfélemlítés módszereitől sem riadt vissza. A magyar nagykövetség jelentése alapján 1989. március 22-én Fazekas fenyegető levelet kapott, amely formailag ugyan Franciaországból érkezett, de nem volt rajta francia postabélyegző. A levélben az ún. románellenes cselekedeteinek befejezését követelte a névtelen levélíró. „Szervezetem és a légió nevében követelem, hogy haladéktalanul hagyj fel a Románia és a románok ellen irányuló akciókkal. Jól tudjuk, hogy eladtad magad Magyarországnak és a romániai magyarok vezetője akarsz lenni, de lehetetlen nem rájönnöd, hogy egyszerű eszközként mozgatnak téged, hiszen már annyira lecsúsztál. Akkor is, ha megvéd a román Securitate, azt kérem, hogy teljes mértékben alkalmazkodj a felhíváshoz. Ellenkező esetben rád és családodra nézve a legkellemetlenebb következmények várnak.”²²⁵

A nyolcvanas évek végén a pártvezetés még egyszer fel akarta használni a nevét a magyar politikai lépések elítélésére, de Fazekas visszautasította. A magyar külüggyel közölt információi szerint Fazekas a hatok levelének aláírását is visszautasította, mivel az nem foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel.²²⁶

A harmadik csoport tagjai (Koppándi Sándor, Gere Mihály, Fazakas Lajos, Rab István, Hajdu Győző, különböző megyei szintű káderek) a pártvezetéssel való további, a nyilvánosság előtt felvállalt együttműködést választották. Az ebbe a kategóriába tartozó személyek politikai opciója egyéni szinten is differenciált volt: a hátrországtól (a magyar közösségtől) való részleges vagy teljes elszakadás, erősebb pártszocializáció, egzisztenciális problémák, titkosszolgálati együttműködés és zsarolhatóság, egyéni ambíciók, a másik két csoport tagjaival szembeni ellenérzés a magyarországi háttértámogatás hiánya miatt.

Hajdu Győzöt már az ötvenes évektől erőteljes kettősség jellemezte. Az ún. magyar ügyekben folyamatosan aktív volt, számtalan esetben közbenjáró, felhasználva kapcsolatrendszerét, ugyanakkor az átlagnál dogmatikusabb lojalitás jellemezte a pártvezetés iránt. 1956-ban, amikor a MAT vezető értelmiségei kívártak vagy a magyarországi forradalom mellett foglaltak állást, ő kezdetől fogva elítélte azt és ellenforradalomnak minősítette. Határtalan egyéni ambícióinak az sem tett jót, hogy az ötvenes évek közepétől a nála elismertebb és tehetségesebb Sütő András szélárnyékában kellett tevékenykednie. Húsz évig 'egy csónakban eveztek', de ez nem akadályozta meg Hajdut, hogy gyakorta jelentgesen róla (és az írói testület jelentősebb alakjairól).

A fontosabb írószövetségi- és párt-szakértői tisztségeket (KB póttagság, MNDT-büro) Sütő András töltötte be. Az ő magyarországi népszerűsége eleve lehetetlenné tette a fokozottan rendszerhű Hajdu számára, hogy az anyaországi közvélemény előtt körözze le a vetélytársát. Igyekezett kihasználni Sütő és a román pártvezetés közötti lassú eltávolodást, ahol pedig tehetett, ott befolyásolta és gyorsította. Ha

225 MNL, KÜM TÜK, XIX. J-1-j. 174. doboz, 128-2-001772.

226 Uo. 128-10-00122/9.

fontos érdekekről volt szó, akkor régi fegyveréhez, a feljelentéshez nyúlt. 1984-ben két ízben is aprólékos, több oldalas feljelentő szöveget küldött a KB-nak, majd személyesen Nicolae Ceaușescunak. **(24. és 29. sz. dok.)**

Hajdu, önéletrajzi kötetében a párt nemzetiségpolitikája és a kommunista ideológia iránti lojalitásával magyarozza életpályája alakulását, és a 'magasztos eszméket' megtagadó pályatársait vádolja pálfordulással. A saját nemzeti közöségéhez való kötődést nem a kollektív nemzeti jogok betartásában és szolgálatában látta, hanem a mindenkori bukaresti hatalommal való lojális kapcsolatból fakadó bizalmi tőke kamatoztatásában.²²⁷

A kevésbé 'nemzeti' környezetben (temesvári, etnikailag vegyes környezet, szakiskola, szovjetunióbeli továbbképzés) szocializálódó *Gere Mihály*ról ugyanakkor eltérőek a vélemények. Ő a 'magyar ügynek' számító kérdésekben kevésbé volt aktív (de nem mindig passzív), ugyanakkor, amikor a helyzet élesedett, semmiféle konfliktust nem vállalt fel a pártvezetéssel, annak tagja maradt egészen 1989-ig.²²⁸ Hasonló utat járt be *Rab István*, Kovászna megye egykori első titkára is.²²⁹

A 'hatvannyolcasok' közötti belső törésvonalak egyértelmű szétválását a nyolcvanas évek közepén, második felében tapasztalható pártpolitika hozta felszínre. Ide sorolhatók a XIII. pártkongresszus határozatai, a pártstruktúrákban, a kulturális intézményekben és az MNDT-ben kikényszerített kádercserék, a magyarországi politikai aktivitás erősödése (elsősorban az *Erdély történetének* megjelenését követően, majd annak nyilvános romániai elítélése után, 1987-től).

Amint említettük, 1984-ben a marosvásárhelyi Hajdu Győző egy több oldalas levelet írt a KB titkárságának, amelyben feljelentette azokat a magyar értelmiségieket, akik véleménye szerint a párt aktuális politikai irányvonala ellenében tevékenykedtek. „Párttagként úgy érzem, feladatom, hogy értesítsem a párt vezetőségét néhány olyan problémáról és jelenségről, amelyeket a dolgozók tanácsának tagjaként és az *Igaz Szó* irodalmi folyóirat főszerkesztőjeként az utóbbi időben tapasztaltam.” – kezdte Hajdu.²³⁰

A levél első felében Hajdu megnevezte azokat a személyeket, akik ugyan MNDT-tagok, de vagy passzivitásba vonultak, vagy már elhagyták az országot, vagy nyíltan pártellenes magatartást tanúsítanak. Bodor Pált passzivitással vádolta, valamint azzal, hogy elhagyta az országot és magyarországi íróként tetszeleg. Gálfalvi Zsolt „azzal dicsekszik, hogy az írásaiban egyáltalán nem említi a pártfőtítkár nevét.” „A Kriterion Kiadó súlyos politikai és ideológiai hibái a Domokos Géza számlájára írhatóak, akiről már több alkalommal is meggyőződ-

227 Hajdu Győző: *Itt élned, halnod kell... Aici este dat să trăiești și să mori*. Editura Semne, 2014.

228 Novák Csaba Zoltán: *Magyarok a Román Kommunista Pártban 1944-1948. Pro Minoritate*, 2006/Tél. Gere Mihályhoz hasonlóan – különböző okokból kifolyólag – további néhány magyar származású káder és értelmiségi vállalta a pártvezetés melletti lojalitást.

229 Nagy Botond: Háromszék központjának viharos fél éve, 1989. december–1990. május. In: *Együtt és külön...* i.m. 323–338.

230 ANR, CC al PCR Secția Organizatorică, dos. 19/1984. 34–46. f.

hettem, hogy kétszínű ember, aki egyféleképpen viselkedik a pártorgánumokkal szemben és másképpen a magyar nemzetiségű körökkel, akikkel kapcsolatba lép.” – ’jelentette’ Domokos Gézáról.²³¹ Megemlítette még Beke György, Balogh Edgár, Dávid Gyula, Kántor Lajos nevét, valamint a fiatalabb generációból Molnár Gusztávot, Egyed Pétert, Szabó Zsoltot és H. Szabó Gyulát mint veszélyes, nacionalista elemeket.

A legerjedelmesebb vádözönt a konkurensnek számító Sütő Andrásra zúdította a levélíró. Szerinte Sütő már rég eltávolodott a párttól, szándékosan kerülte a párt melletti kiállást, becsmérelte a párt politikáját, továbbá: „Ismeretes, hogy Sütő egyes nyugati irredenta körök oszlopos tagja lett, és hogy egyes, Magyar Népköztársaság-beli nacionalista írók idéznek a műveiből, de ő ezt nem kifogásolta soha, pedig elvárták volna tőle. Ellenkezőleg, igyekezett a kedvükben járni...”²³²

1984. szeptember 20-i keltezéssel Hajdu személyesen Nicolae Ceaușescunak küldött tájékoztató levelet, ahol a fent említett, „ellenséges magatartású személyeket” ismételten megnevezte és kérte azok állami és párttiszségekből történő eltávolítását. „A fent említett személyek a párt politikájával ellentétes tevékenységet folytatnak, megtagadják szóban és írásban pártunk forradalmi nemzetiségi politikáját, nem értenek egyet a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának utolsó plenáris ülésének határozataival. Ilyen körülmények között meg vagyok győződve arról, hogy ezekből a szerkesztőségekből el kell távolítani azokat a szerkesztőket, akik nem értenek egyet pártunk kül- és belpolitikájával, az ideológiánkkal, akik nem hajlandóak azonosulni az Ön által hirdetett forradalmi eszmékkel.

Mélyen tisztelt és szeretett Nicolae Ceaușescu elvtárs. A bizalom és a szeretet, amit a szívemben táplálok Ön iránt, késztetett arra, hogy informáljam a fentiekről. Engedje meg, hogy biztosítsam Önt arról, hogy a jövőben is mindent megteszek annak érdekében, hogy az Ön forradalmi elvei, valamint a pártunk politikája győzedelmeskedjen.” – írta Hajdu.²³³

Jellemző, hogy 1984 után a Hajdu által említett személyek közül (néhány ’ottfeljejtett’ nevet leszámítva) már senkit sem találunk a párt vagy az MNDT vezető szerveiben. Az 1986-ban megjelent *Erdély története* utáni ellenpropaganda hadjárat és az 1982-ben, az RKP hallgatóságos beleegyezésével megjelenő Lăncrănjan-könyv már egyértelművé tette a szakítást azok számára is, akik eddig nem vállaltak fel semmiféle konfliktust. Az MTA kiadásában, a magyar pártvezetés jóváhagyásával megjelenő korszakalkotó munka hatalmas méretű ellenkampányt váltott ki a román pártvezetésből. Sorra születtek meg az elítélő, leleplező nyilatkozatok, amelyet az eddig esetleges passzivitást mutató erdélyi magyar értelmiségiek, vezető káderek sem vállalhattak fel. A Lăncrănjan-könyv, amint azt

231 Uo.

232 Uo.

233 ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 85/1984. 20–23. f.

már említettük valóságos panaszáradatot indított el a romániai magyar vezető értelmiség részéről.²³⁴ (22., 31., 58., 61., 78. sz. dok.)

Az *Erdély története* megjelenése után Hajdu Győző vált az egyik, politikai szempontból legbefolyásosabb magyar nemzetiségű értelmiségivé. Lojalitása jeléül vehemensen támadta a könyvet, elítélve Magyarországot, az MTA munkatársait és a kötettel szimpatizáló romániai magyar értelmiségieket. 1987. február 27-én, a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók tanácsainak közös plenáris ülésén ezeket mondta: „Miként lehetséges, hogy az *Erdély történetében*, amely épp a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt – magának a művelődési miniszternek a koordinálásával – jelent meg, bemocskolják, meggyalázzák olyan román személyiségek, országvezetők és hadvezérek emlékét, mint Hunyadi János, Mihai Viteazul, Avram Iancu és mások? Kinek használ e személyek emlékének meggyalázása, akik hősieken, a legfőbb áldozathozatallal harcoltak a román nép felszabadulásáért és ugyanakkor közülük egyesek a magyar nép létének megmentéséért?

Tisztelt elvtársak! Nem nehéz megértenünk, hogy egyes revansista, irredenta és revizionista körök, amelyek földrajzilag távolabb vagy közelebb vannak tőlünk, az ilyen kihívó munkákkal kétségbe vonják a második világháború után kijelölt határok történelmi jogosultságát, a valóságban a múltbeli uralkodó osztályok álláspontjára helyezkednek, a horthyzmus álláspontjára, amely a gyűlölködést és a más népek értékei iránti megvetést táplálta.

Milyen alapon avatkoznak be az életünkbe azok az emberek, akik elszöktek a szülőföldjükről, a meggazdagodás érdekében elhagyták a hazájukat, akik nem akarnak osztozni a szülőföldön élő honfitársaik sorsával, nem akarnak részt vállalni a boldog szocialista jövőért folyó közös munkában...”²³⁵ (43. sz. dok.)

V. 2. A párton kívül, a hetvenes–nyolcvanas évek generációja

A Ceaușescu-rendszerben a 'hatvannyolcasok' mellett a hetvenes–nyolcvanas években szocializálódott, fiatalabb csoport játszott fontos szerepet. Amint említettük, a hetvenes évek végétől a román pártvezetés folyamatosan szűkítette a kisebbségi intézményrendszert és a nemzetiségek jelenlétét a pártstruktúrákban. Emiatt a fenti csoport tagjai nehézkesen integrálódtak a kulturális intézményrendszerbe, vezető politikai pozíciókban pedig magyar vonatkozásban szinte egyáltalán nem jelentek meg új arcok. Az 1984-es pártkongresszus után a KB rendes és póttagjai között csak a régi generáció azon tagjait találjuk, akik kitarítottak Ceaușescu mellett. A pártszervezetek vezetőségét ún. munkáskáderekkel töltötték fel, akik jelenléte azonban csak a statisztika szempontjából bírt jelentőséggel.²³⁶ Hasonló volt a helyzet az MNDT-ben, ahová új értelmiségi vezető tagokat már a hetvenes évek végétől alig vettek fel.

234 Vincze: *Lăncrănjantól Lăncrănjaniig...* i.m. 292.

235 ANR, CC al PCR Cancelarie, dos 13/1987. 78–81. f.

236 *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român*. Editura Politică, București, 1984.

A különböző kulturális intézményekben (sokan az oktatásban) munkát találó fiatal generációs értelmiségiek többsége – intézményi integrációját tekintve – már pártonkívülinek számított. A főként *Kolozsváron* szocializálódott fiatal generáció tagjai (pl. Egyed Péter, Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos, Tamás Gáspár Miklós, Szilágyi N. Sándor, Ara-Kovács Attila, Szócs Géza) már nem tápláltak illúziókat a rendszer megreformálhatóságáról. A magyar kisebbséget sújtó diszkriminatív intézkedések, az emberi jogok be nem tartása által kiváltott bírálataikat – a 'hatvannyolcasoktól' ellentétben – már nem a párton belül fogalmazták meg, hanem külső fórumokat kerestek ehhez.

Azok az értelmiségiek, akik tagjai voltak valamely hivatalos szervezetnek – az idősebb korosztály néhány tagjához hasonlóan – kiléptek onnan. Pl. a nyolcvanas évek első felében hagyta el az MNDT *Arad* megyei szervezetét Csiszter Kálmán és Matekovits Mihály.²³⁷

A fiatalabbak aktivitására a nemzetiségi intézményrendszer hiányában, jellemző volt az önszerveződési keretek kialakítása. Tanszékek, szerkesztőségek, színházi tagozatok, oktatási intézmények körül alakítottak ki találkozási pontokat, kezdetben hivatalosan, a titkosszolgálat zaklatásai után pedig akár illegalitásban is.²³⁸ A legtöbb, magyarok által is lakott városban megalakultak az új generáció tagjainak hasonló csoportjai, amelyek esetenként egy-egy, korábban hivatalosan is elismert szakmai kör, csoportosulás köré szerveződtek, majd a hivatalos szervek ellenállása miatt a legtöbb esetben informális, hálózatként kezdtek el működni.

Meghatározó csoportosulásnak számított *Csikszeredában* (a rendszerváltás után is), a kezdetben hivatalosan elismert, szabad kutatócsoportként 1979-ben megalakuló Kommunikációs Antropológia Munkacsoport (KAM). Tagjai egy ideig a Hargita megyei pártkabinet keretében működő Etnológiai Kör keretében dolgoztak. Az állambiztonságiak 1985-től Romániában szigorú ellenőrzés és megfigyelés alá vontak minden szerveződést, a kör tagjai többé nem találkozhattak nyilvánosan egymással. Ennek ellenére a KAM tagjai a nem nyilvános, esti tanácskozásokon tudományos és módszertani kérdéseket vitattak meg heti rendszerességgel. A munkacsoport *Néphagyományok új környezetben* címmel 1987-ben első közös kiadványát is megjelentette, majd két évvel később elkészült – a politikai viszonyok miatt csak belső használatra – *Hát idefigyelj, édes fiam...* című második kötetük.²³⁹

A nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör az ötvenes években kezdte el tevékenységét, hivatalos engedéllyel. A kör nagy szerepet játszott a város és környéke irodalmi életének megszervezésében. 1972-től a Szakszervezetek Művelődési Házának keretében működött. Vezetői között megtaláljuk többek között Nagy

237 Lehoczky Attila: A kisebbségek szerepe az 1989-es forradalomban és az azt követő önszerveződésekben. *Arad* példája. In: *Együtt és külön...* i.m. 53–71.

238 Bárdi: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere...* i.m. 41–69.

239 *Romániai magyar irodalmi lexikon*. 3. kötet, Kriterion, Bukarest, 1994. 96–97. A KAM tagjai voltak: Bíró A. Zoltán, Bodó Julianna, Csiki Irén, Gagyí József, Lukács Borbála, Oláh Sándor, Turós Endre, Balázs Lajos, Magyarai Nándor László és Magyarai Vincze Enikő.

Bélát, Tőke Csabát, Tóth Károlyt, Varga Gábort, Kőrössi P. Józsefet.²⁴⁰ A hetvenes évektől kezdődően a kör formális működése mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapott a fiatal nemzedék kritikus szemlélete. A Tőke Csaba, Nagy Béla, Török Miklós, Varga Gábor vonal helyett később a Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila képviselte vonal került előtérbe, majd Zudor János, mint az új költőnemzedék tagja, aki szorosabb kapcsolatot jelentett a kolozsváriak felé (Egyed Péter, Balla Zsófia, Cs. Gyimesi Éva, Szócs Géza, Bréda Ferenc). A generációs másságot jól példázza a körre ráállított egyik ügynök jelentése 1981-ből, amikor Balogh Edgár előadást tartott az irodalmi körben, amelyen a nemzetiségek híd szerepét emelte ki, Tóth Károly Antal (és mások is) élesen bírálta. Kijelentették, hogy szerintük az értelmiségi elit elszakadt a tömegektől és nem érzi a valóságot, hogy a román többség és a pártvezetés nem fogékony a híd szerep elismerésére és hogy a magyar kulturális intézmények működtetése több sebből vérzik.²⁴¹

Sepsiszentgyörgyön a nyolcvanas években a Megyei Könyvtár falai között menedéket kapott Tudományelméleti Műhely elnevezésű kör a helyi magyar tudományos köröknek nem hivatalos keretek közötti megszervezésére tett kísérletet. Összejöveteleiken a hivatalos társadalomelméleti megközelítésekkel szembeni álláspontokat is tematizáltak. A művészeti szférában ugyanitt hasonló szellemű kezdeményezés volt a Baász Imre körüli csoportosulás (Ütő Gusztáv, Damokos Csaba). A hivatalos kultúrpolitika direktíváitól merőben eltérő akcióművészetük méltán ébresztette föl a hivatalos szervek gyanakvását.²⁴²

Szatmárnémetiben is kialakult egy magyar értelmiségi kör a városban, akik a decemberi eseményeket megelőzően egymás lakásán találkoztak, ahol megosztották a birtokukban lévő információkat, olvasmányélményeiket és a romániai helyzetről beszélgettek (Visky András, Parászka Miklós, Nagy Gyula, Bura László, Formanek Ferenc, Kereskényi Sándor, Láng Zsolt és Veress István).²⁴³

Temesváron a közösségi kulturális és oktatási élet szempontjából több olyan önképzőkör működött, amely találkozási lehetőséget biztosított a magyar fiatalok és az értelmiségiek számára. Ilyen volt a Látóhatár Kör, a Thália Színházi Kör, az M-Stúdió diákrádió, a Franyó Zoltán irodalmi kör. Míg az első három a fiatalok és egyetemi hallgatók számára szervezett kulturális műhely volt, addig az utolsó a helyi magyar értelmiség találkozási pontjaként működött.²⁴⁴ A Franyó Zoltán

240 *Romániai magyar irodalmi lexikon.* 1–4. kötet. (A-R) <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/a.htm#AdyEndreIrodalmiKor> (Megnyitva: 2016. 04. 15.)

241 CNSAS, fond Informativ, dos. 210560, vol. 2. 112. f. Stănculeț ügynök beszámolója

242 Nagy Botond: Háromszék központjának viharos fél éve, 1989. december–1990. In: *Együtt és külön...* i.m. 323–355.

243 Sárándi Tamás: „... itt nem politikáról van szó, hanem nacionalizmusról”. Az 1989–1990-es események Szatmárnémetiben. In: *Együtt és külön...* i.m. 95–139.

244 Mind a Látóhatár, mind pedig a Thália a hetvenes években alakult és kiemelten fontos önképzőkörnek számított, hiszen itt több olyan diák megfordult, aki később, 1989 után, az erdélyi magyar kulturális és politikai élet meghatározó személyisége lett. A Látóhatár tevékenysége főleg a diákok számára szervezett közérdekű előadásokból, irodalmi felolvasásokból és vitakörökből állt. A kör rendszeresen szervezett ismeretterjesztő előadásokat, melyekre neves erdélyi lapszerkesztőket, tudósokat, művészeket, kutatókat, írókat, költőket hívott meg. A találkozók – a kor által megengedett határokon belül – a résztvevők

kör az irodalom művelésén túl az értelmiségi hálózatok szempontjából is fontos volt. Az idősebb generáció tagjai rendszeresen megfordultak itt, ez alapozta meg a rendszerváltás utáni kapcsolataikat is. Hasonló funkciója volt a Bárányi Ferenc orvos által rendezett összejövetelnek, ahol az akkori temesvári magyar elit legtöbb tagja megfordult.²⁴⁵

A *Bukarest–Brassó tengely* mentén, de a kolozsváriak hangsúlyos részvételével alakult meg a Limes-kör, amely első összejövetelét 1985. szeptember 20-án tartotta Bukarestben, Molnár Gusztáv szervezésében. A kör önmeghatározása szerint: „Szabálytalan időközökben ismétlődő viták sorozata, melynek nem állandók a résztvevői. Célja: kideríteni, hogyan vált lehetségessé a nyolcvanas évek közepére a romániai magyarság helyzetének illetően átalakulása, e helyzet pozitív megoldásainak keresése, és ezzel összefüggésben a magyarországi közvélemény, továbbá a világ közvéleményének tájékoztatása.”²⁴⁶ A kör vitáinak állandó résztvevői voltak: Molnár Gusztáv, Balázs Sándor, Bíró Béla, Bíró Gáspár, Fábíán Ernő, Gyimesi Éva, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor, Vekov Károly, Visky András, Visky Ferenc. Találkozóikat elsősorban Bukarestben és Brassóban tartották, 1987 februárjáig. Az utolsó Limes-kör vita 1986 novemberében zajlott le Bukarestben. 1987. február 7-én a Securitate házkutatást tartott Bukarestben Molnár Gusztáv lakásán, aki ezután Budapestre kényszerült kitelepülni.²⁴⁷

Marosvásárhelyen a különböző oktatási és kulturális intézményekben tevékenykedő értelmiségiek (Gálfalvi György, Markó Béla, Béres András, Lázok János stb.) személyes és csoportos találkozások, megbeszélések, viták során keresték a lehetséges kiutat, az önkifejezés eszközeit, megpróbálták felkészülni a diktatúra esetleges bukása utáni időszakra.²⁴⁸

A *székelyudvarhelyi* helyi értelmiségi csoportok közösségi tevékenysége szorosan kapcsolódott a Művelődési Ház keretében működő szervezetekhez, a Népszínházhoz valamint a Székely Dalegylethez és a Vegyes Kórusához.²⁴⁹

Szászrégenben, Medgyesen szintén a népiskola és az ún. szabadegyetem jelentett közösségi találkozási pontot a helyi értelmiségieknek. Az intézményes keretektől és megnyilvánulási formáktól nagymértékben megfosztott *kolozsvári*

szabadon beszélgettek, vitázták. A Thália főiskolások számára létrehozott amatőr színjátszó csoportként működött, amely a diákok színház iránti érdeklődését elégítette ki. A Látóhatárt 1984-ben az országos politikai-ideológiai korlátozások hatására magyarázat nélkül szüntették meg, azonban a Thalia tovább működött. Toró Tibor – Toró Tamás-Zoltán: A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után. In: *Együtt és külön...* i.m. 15–53.

245 Bárányi hagyományosan minden évben, december második szombatján rendezte meg névnap ünnepségét, ahol átlagban 70-80 ember jelent meg, köztük a szűk baráti körébe tartozó Albert Ferenc szociológus, Sinka Károly színházigazgató, Bodó Barna újságíró és Sándor István egyetemi tanár, illetve az idősebb Toró Tibor fizikus, Bálintfi Ottó filozófus és egyéb meghatározó temesvári személyiségek, színészek. Uo.

246 Molnár Gusztáv: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004. 232. – Lásd még Molnár Gusztáv megfigyelési dossziéját: ACNSAS, fond Informativ, dos. 236.674.

247 Uo. 119.

248 Novák Csaba Zoltán: Forradalom és rendszerváltás Marosvásárhelyen. In: *Együtt és külön...* i.m. 195–196.

249 Gidó Csaba: A változás pillanatai. Rendszerváltás Székelyudvarhelyen: 1989. december 16.–1990. május 10. In: *Együtt és külön...* i.m. 285.

tudósok (Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Kiss András) kirándulócsoport szervezését használták ki kapcsolattartási formaként. Az intézményes tevékenységi keretektől megfosztott értelmiségiek számára nagy fontossággal bírtak az egyes, vonatkoztatási pontnak számító személyek (Bretter György, Aradi József, Rostás Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, Tóth Sándor, Domokos Géza, Balogh Edgár, Vetési László, Darvas Kozma József, Visky Ferenc, Péntek János, Dávid Gyula, Jakó Zsigmond) körül kiépült szakmai, értelmiségi hálózatok.

A nyolcvanas évek végén, az intézményi leépülés időszakában rendkívül fontos szerepet töltött be a Domokos Géza által vezetett Kriterion Könyvkiadó. Kiadványai révén szellemi, erkölcsi és nem utolsósorban kulturális üzenetet közvetített több ezer romániai magyar számára, szakmai igényességével, szellemi pezsgésével ugyanakkor komoly belső szellemi műhelyként is működött a romániai magyar kulturális elit számára. Domokos igyekezett kihasználni a kiadó intézményi keretei által adott lehetőségeket arra, hogy találkozási pontokat teremtsen különböző értelmiségi csoportok számára. A kiadó kulturális, közösség-szervező súlyát érekelletetik a cenzúra által leállított kéziratok, de az is, hogy 1984-ben átfogó pártellenőrzést tartottak az intézményben.

Az értelmiségi lét és aktivitás kereteinek beszűkülése, az RKP magyarságpolitikájának drasztikus megváltozása eredményezték az egyes, fiatal értelmiségiekből álló csoportok határozottabb rendszerellenes fellépését. Ebben a kontextusban született meg a Nagyvárad–Kolozsvár tengely mentén a romániai szamizdat-mozgalom legjelentősebb terméke az *Ellenpontok*.²⁵⁰

A Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila és Szócs Géza szerkesztésében, Tóth Ilona és Keszthelyi András közreműködésével megjelenő sokszorosított kiadványnak 9 száma jelent meg 1981. dec. [tkp. 1982. márc.] és 1983. jan. között. A lapban több, a rendszer működését, nemzetiségpolitikáját bíráló írás jelent meg. Az első számban az emberi jogok képezték a fő témát, majd ezt követően jelentek meg a Lăncrănján-könyvet, a vallás és egyházak kérdését, az emberi jogokat, a kisebbségi elnyomást, a román állampolitika hagyományait taglaló, majd a szerkesztőség Memorandumát és programjavaslatát megfogalmazó számai. A kelet-európai rezsimek, köztük hangsúlyosan Románia, ember- és kisebbségjogi visszaéléseit tematizáló Memorandum és programajánlat eljutott a Helsink-i értekezlet megálapodásainak betartását vizsgáló madridi konferenciára is.²⁵¹

Az *Ellenpontok* csak néhány példányban, kézről kézre adva került az olvasók elé, a Szabad Európa Rádió révén viszont elég nagy ismertségre tett szert. Az *Ellenpontok* a román titkosszolgálat fokozott figyelme ellenére is egy évig működött. Jellemző, hogy a Securitate csupán 1982 októberében szerezte meg az

250 Bővebben lásd: *Ellenpontok*. Pro-Print, Csíkszereda, 2000. /Múltunk könyvek/ – a lap szerkesztésének története és a megjelent anyagok reprintje. – Nota bene: „Az első szám 1982 márciusában jelenhetett meg, noha a címlapon 1981. december szerepel.” (Tóth Károly-Antal közlése az *Ellenpontok* könyv 7. oldalán.)

251 Részletesebben lásd: Tóth Károly Antal: *Ellenpontok 1982*. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=480> (Megnyitva: 2016. 04. 12.)

első négy szám egy-egy példányát.²⁵² Az *Ellenpontok* végül Ara, Tóth és Szócs lebukásával és meghurcolásával szűnt meg. A lebukást a szerkesztőket ismerő titkosszolgálati ügynök feljelentése siettette. A szamizdat szerkesztői a lebukásukat követő években elhagyták az országot. A nemzetközi figyelemnek köszönhetően a szerkesztőket nem állították bíróság elé.

A Limes-kör megszűntével, Kolozsváron Balázs Sándor kezdeményezte a *Kiáltó Szó* című szamizdat létrehozását. Balázs, aki megúsza a Limes-kör lebukását követő állambiztonsági nyomozást, kolozsvári értelmiségieket próbált meg beszerezni a mozgalomba. Elsőként Cs. Gyimesi Évát kereste fel, aki már ekkor nyíltan vállalta ellenzéki nézeteit, tiltakozva a magyar nyelv és irodalom szakon végzett diákok kihelyezése ellen a regáti eldugott falvakba, valamint rendszerellenes röpcédulákat írt és terjesztett.²⁵³ A kéziratok nyomtatását, az elkészült példányok behozatalát magyarországi kapcsolataik révén oldották meg.²⁵⁴ Bár a szamizdat csupán két számot ért meg, további hét szám kézirata volt előkészítve, amelyek már nem jelentek meg nyomtatásban.

A *Kiáltó Szó*t kordokumentumnak szánták, amelyből kiderül, hogy a nyolcvanas évek végén Romániában milyen körülmények között él a magyar kisebbség. A szervezők odafigyeltek, hogy a román disszidenseket is megszólaltassák, így Marius Tabacu által Doina Cornea írásai is megjelentek. A sokszínűséget Pillich László bevonásával erősítették, aki szász kapcsolatai révén tudta biztosítani a német vonal megjelenítését.²⁵⁵

A nagyobb városok szervezettebb értelmiségi körein túl, esetenként vidéki értelmiségiek is nyílt kritikát fogalmaztak meg a rendszerrel szemben. A bukaresti pártvezetésnek a magyar kisebbséggel szembeni diszkriminatív politikája ellen számos levélben tiltakozó Páll Béla ditrói matematikatanárt 1983. május 19-én hurcolták el otthonából az államhatalmi szervek. Két hónap múlva Borbély Ernő csikszeredai történelem-filozófia szakos tanárt két társával, Bíró Katalinnal és Búzás László műszaki rajzolóval együtt államrend elleni összeesküvés vádjával hét évi börtönbüntetésre ítélték.²⁵⁶

A romániai magyarság részéről tapasztalható rendszerellenes megmozdulás legismertebb epizódja a Tőkés László-ügy volt. Tőkés László 1986-ban került Temesvárra segédlelkésként Peuker Leó, akkori református lelkész mellé. A fiatal lelkész az Erdélyi Református Egyházkerületből érkezett és gyorsan népszerűvé lett a városban, az akkori magyar elitből többen keresték a társaságát. Az új egyházkerületben megpróbálták akadályozni a munkáját – pl. nem engedték prédikálni – azonban Peuker 1987-es halála után Tőkés egyedül maradt a parókián.

252 CNSAS, fond Informativ, dos. 210560, vol. 6. 95. f

253 Fodor János: Az 1989–1990-es fordulat eseményei Kolozsváron. In: *Együtt és külön...* i.m. 15–53.

254 A *Kiáltó Szó* kapcsolati körében a köv. személyek tevékenykedtek: Cseke Péter, Nagy György, Páll Árpád, Kántor Lajos, Kántor László, Beke György, Tóth Sándor, Sipos Gábor, Csép Sándor, Horváth Tibor. – Bővebben lásd: Balázs Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szamizdat*. Kriterion, Kolozsvár, 2005.

255 Uo. 14–93.

256 Forró Albert: Az 1989-es rendszerváltás csikszeredai eseményei. In: *Együtt és külön...* i.m. 237–283.

A presbitérium meg is választotta lelkésznek, Papp László akkori nagyváradi püspök azonban nem véglegesítette.²⁵⁷

A politikai üldöztetés 1988-ban erősödött fel, a reformáció emléknapján rendezett Dsida-est és a falurombolás ellen kezdeményezett tiltakozási akció után. Megszüntették telefonvonalát, a mellette kitartó személyek életét ellehetetlenítették a Securitate emberei. 1989. augusztus 28-án a bukaresti Vallásügyi Hivatal (Departamentul Cultelor) visszavonta Tőkés László működési engedélyét, erről Papp László püspök értesítette a segédlelkészt, három nappal később²⁵⁸, ebből kerekedett ki aztán a kiköltöztetési per (majd a 'temesvári forradalom').

1989 nyarától a Tőkés László körüli eseményekről már rendszeresen tudósított a magyarországi média, a nagy áttörést a Panoráma című tévéműsorban megjelent interjú jelentette.²⁵⁹ Ezzel egyidőben a magyar külügy is egyre többet foglalkozott a konfliktussal. Elemzések készültek a Tőkés-ügy hátteréről, a magyarországi média emberi igyekeztek minél közelebbi és hitelesebb anyagot szerezni. Az év második felében már a nyugati média képviselőivel is tárgyaltak az ügryről.²⁶⁰ 1989. november 2-án a magyar kormány bekérette a budapesti román nagykövetet, jelezte, hogy drámainak tartják a Tőkés László körül kialakult helyzetet és hivatalos tájékoztatást kértek a román féltől.²⁶¹ A bukaresti magyar nagykövetség igyekezett naprakész információkkal ellátni a budapesti vezetést, amelynek figyelmét többször is felhívta az ügy mediatiszálására.²⁶² **(50. sz. dok.)** A Tőkés környezetéből konspiratív módon érkező üzenetek továbbításában is szerepet vállaltak a magyar nagykövetség munkatársai. Ezek közül nagyon fontosnak számítottak a George Bushnak és Mihail Gorbacsovna szánt üzenetek.²⁶³ A temesvári magyar közösség jelentős része a magyarországi médiából értesült az eseményekről. Ezeknek az információknak fontos szerepe volt a december 15-i és 16-i eseményekben is, hiszen a tévé és rádió híreinek köszönhetően a magyar közösség mellett több, a templom előtt megjelenő és később a forradalomban részt vevő román nemzetiségű személy is tisztában volt az eseményekkel.

257 Tőkés László és a református egyház között kialakult konfliktusnak kettős alapja volt. Egyrészt az Erdélyi Református Egyházkerület akkori erdélyi püspöke, Nagy Gyula már a hetvenes évekből konfliktusban állt Tőkés László édesapjával, dr. Tőkés Istvánnal, aki püspökhelyettes volt. Másrészt, a fiatal Tőkés segédlelkészként aktív szerepet töltött be a dési magyar élet fellendítésében, főleg a fiatalok közösségi életbe való bekapcsolásával. Tevékenységével felhívta magára a Securitate figyelmét is, azonban az állami szervek nem tudtak eljárást indítani az ügyben, tehát az „egyházán belül kellett indokokat keresni ellene”. Fegyelmi eljárás, majd lelkési jogaitól való megfosztása után 1986-ban került Temesvárra. Fontos adalék, hogy Tőkés nem volt felhőtlen viszonyban Papp Lászlóval, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspökével sem, akihez levelet intézett, amikor a püspök „élesen, súlyosan kifogásolta, bírálta” Illyés Gyula erdélyi magyarokkal kapcsolatos állásfoglalását. Toró Tibor–Toró Tamás-Zoltán: *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése...* i.m. 15–53.

258 Tőkés László: *Temesvár ostroma '89*. Hungamer kft., Budapest, 1990. 146.

259 Az interjút két kanadai riporter Michel Clair és Rejan Ray készítette 1989 márciusában; a Magyar Televízió Panoráma c. adása 1989. július 24-én közvetítette. Az interjú szövegét lásd: Tőkés László: *Temesvár ostroma '89...* i.m. 94–103.

260 MNL, KÜM TÜK, Románia 1989, 76. doboz 002730.

261 Uo. 002730/7.

262 Uo. 002730/16.

263 Uo. 002730/17.

A hatalom a fiatal értelmiségi generáció próbálkozásait a nyolcvanas években kivétel nélkül állam- és rendszerellenes, nacionalista tevékenységként értelmezte és állambiztonsági problémaként kezelte. A különböző önszerveződő értelmiségi körök tagjait megfigyelték, a szervezőkre, vezetőkre igyekeztek egyrészt intézményes (munkahelyi), másrészt állambiztonsági nyomást gyakorolni, elszigetelni, kompromittálni őket. A nyolcvanas években a korábban legálisan elismert köröket is beszüntették (KAM, Ady-kör). Az „államellenes” tevékenységen rajtakapott, veszélyesnek ítélt személyek közül (pl. az *Ellenpont* munkatársai) többeknek, hosszas bürokratikus intézkedések után engedélyezték a Magyarországra való távozást. A nyolcvanas években a romániai magyarság életében az egyházi intézményrendszer mellett, a hetvenes–nyolcvanas évek fiatal értelmiségi generációjának, többnyire atomizált, néhány kulturális intézmény (folyóiratok, szerkesztőségek, Kriterion Könyvkiadó) által informálisan összefogott csoportjai jelentették a ’nemzetiségi hálózatot’.

VI. A kisebbségpolitika mint állambiztonsági kérdés

VI. 1. Előzmények és értelmezési keretek

A magyarságpolitika, mint biztonságpolitikai kérdés vizsgálata meghatározó szempont, ugyanis a Securitate a szocializmus éveiben (a Ceaușescu-korszak második felében még hangsúlyosabb) meghatározó szerepet játszott az ország politikai-gazdasági életében. A titkosszolgálat Romániában például olyan politikai-igazgatási feladatokat is ellátott, amelyek a szomszédos Magyarországon például a KB egyes osztályaihoz tartoztak. A diktatúra utolsó évtizedében a Securitate országos szinten egyre nagyobb szerepet játszott, nemcsak a társadalom feletti kontrollban, hanem annak irányításában is. A titkosszolgálat mélyen behálózta a román társadalmat a központtól a legeldugottabb vidéki településig. Az egyetlen olyan szervezet volt, amely a maga teljességében ismerte a valós gazdasági-társadalmi állapotokat, a lakosság hangulatát. Ezekről heti kimutatások készültek minden megyében. A tervgazdálkodás és az ellátás hiányosságai, meg az ideológiai szigor okozta lakossági elégedetlenséget, a gazdasági és állami intézményekben lezajlott megfélemlítő ellenőrzésekkel, figyelmeztetésekkel és büntetésekkel igyekeztek mérsékelni, amelyekben a titkosszolgálat vezető szerepet játszott.²⁶⁴

A pártot, az állami gépezet maradéktalanul ellenőrzése alatt tartó és esetenként működtető, a román nemzetépítési projekt megvalósításában élen járó Securitate tevékenysége különös szerepet játszott nemzetiségi szempontból is, hisz a helyi közösségek képviselői szinte teljesen kiszorultak a különböző gazdasági, közigazgatási pozíciókból. Helyüket a titkosszolgálat által is erőteljesen támogatott, segített személyek, csoportok vették át. A magyarságpolitikai szempontból különlegesen megbízhatatlannak tartott (amúgy ugyanazon politikai tömbhöz tartozó)

264 ACNSAS, fond Documentar, dos. 005436, vol. 1. 15. f.

Magyarországgal szemben is korán, a hatvanas évek közepétől kiépült a Securitate kémelhárító és információszerző tevékenysége.²⁶⁵

Az állambiztonságinak tekintett kérdések felderítésében, megoldásban a Securitate hivatásos állománya, tisztikara mellett elsődleges szerepet játszott az információszerzés, amelynek többféle módja létezett: lehallgatás, a személyes és hivatali levelezés ellenőrzése, nyilatkozatok kérése, követés és végül, de nem utolsósorban a használható információk zömét szolgáltató ügynökhálózat. A kutatások jelenlegi stádiuma miatt nehéz megállapítani az ügynökök tényleges számát, tevékenységük dimenzióit és tipológiáját. Jelen esetben csupán töredékinformációk alapján nyújthatunk betekintést a hálózati munkába és összetételbe. Egyes források szerint 1989 december 22-én a Securitaténak 15.312 alkalmazottja volt: 10.114 tiszt, 791 műszaki altiszt, 3179 altiszt és 1228 civil. További 23.370 tiszt, altiszt és sorkatona szolgált a Belügyminisztérium alakulataiban. Ez a hálózat 400.000 informátorral, ügynökkel egészült ki.²⁶⁶

A Securitate a nemzetbiztonsági (nacionalista, irredenta) kérdéskörben is elsősorban az informátorok hálózatát használta. A hetvenes évek első felében egy átlagos megye információszerző hálózata ezer és kétezer személy között mozgott, ez a szám a nyolcvanas években folyamatosan növekedett.²⁶⁷ 1975-ben Hargita megyében az információszerző hálózat 1031 személyből állt: 428 ügynök (87 falun, 341 városon), 528 támogató személy, 6 rezidens, 69 konspiratív lakás. Két év alatt a hálózat több mint 200 személlyel bővült. Az ügynökök száma elérte az 528-at, az rezidenseké hétre emelkedett, a támogató személyek száma 664 lett és 73 konspiratív lakást működtettek. A hálózati számok folyamatos növekedő tendenciát mutattak. A belföldi hírszerzéssel (a nemzetiségi kérdéssel is) foglalkozó I. Igazgatóság Hargita megyei osztályán ekkor 17 tiszt működtette a hálózatot, amely még kiegészült a II. és III. ügyosztály 9, illetve 10 tisztjével.²⁶⁸ Kolozs megyében 1983-ban az információs hálózat 1506 személyből állt.²⁶⁹ Ebben az időszakban egy-egy nagyobb (2-3 ezres községben) általában 5 és 10 között alakult a beszervezett ügynökök száma. Ez a szám nem tartalmazta a nyilatkozattételre

265 Az akkori román belügyminiszter, Alexandru Drăghici már 1964-ben kijelentette, hogy a titkosszolgálat ügynököket küld Magyarországra. Novák: *Aranykorszak? ...* i.m. 111-113.

266 Marius Oprea: *Moștenitori Securității*. Humanitas, București, 2004. 48.

267 Ebbe a hálózatba tartozott: az ügynök vagy más néven az informátor (informator), a támogató személy (persoana de sprijin), a rezidens (rezident) és a konspiratív lakások tulajdonosai (gazda) meg a forrás (sursa). A forrás egy gyűjtőfogalom volt az információszerzésre, lehetett egy (be nem szervezett) személy vagy ügynök, egy kivizsgálás eredménye, egy lehallgató készülék, tehát minden, ami információszerző értékkel bírt. A támogató személy a Securitate tisztjének utasításai alapján végzett megfigyelő, információszerző munkát több területről, nem kimondottan célirányos ügynöki megbízással. Az informátor vagy ügynök személyes adottságok, tulajdonságok és információszerzési lehetőségek alapján kiválasztott, célirányos tevékenységre (egy személy, csoport vagy témakör megfigyelése, elemzése) használt személy volt. A rezidens a legmagasabb civil beosztás volt, a tartótiszt felügyelete alatt működtethetett egy, maximum tíz személyből álló ügynökhálózatot. A konspiratív házak tulajdonosai a lakásukban vagy a munkahelyükön biztosítottak helyiséget ahhoz, hogy a tartótiszt találkozhaszon az ügynökkel. Mihai Albu: *Informatorul. Studiu asupra colaborării cu Securitatea*. Polirom, București, 2008. 13-26.

268 ACNSAS, fond Documentar, dos. 3379. 1-100. f.

269 ACNSAS, fond Documentar, dos. 013636. vol. 2. 62. f.

vagy más típusú információközlésre kényszerített személyeket. A Kovászna megyei másfél ezer lakosú Barátoson a nyolcvanas években 10 helyi informátorról van tudomásunk, a Maros megyei, kétezer fős Csíkfalva községben néhány évvel korábban 7 ügynököt tartottak nyilván.²⁷⁰

A diktatúra elmélyülésével párhuzamosan folyamatosan bővítették az információs hálózatot. A nemzetiségi szempontból majdnem fele-fele arányban lakott Maros megye információs hálózatának fejlődése és tevékenysége talán komplexebb betekintést mutathat ebbe a folyamatba. A Belügyminisztérium Maros megyei Felügyelősége azt jelentette 1976-ban, hogy az elmúlt három évben szinte megduplázták az információszerző hálózatot, 1211-ről 2407-re. Ebből 972-en dolgoztak belbiztonsági kérdéskörben, ahová a nacionalizmus problémakör is tartozott. A jelentésben hangsúlyozták, hogy a 115 megfigyelési dosszié 75%-át a nemzeti kisebbségekhez köthető ügyek adják. A megfigyelés alatt álló személyek 52%-a (782 személy) volt magyar nemzetiségű.²⁷¹ 1983 végére a hálózat elérte a 2817-es számot (1298 ügynök, 1424 támogató személy, 20 rezidens, 75 konspiratív lakás), 1985-ben pedig a 2886-ot. A kimondottan a magyar nacionalisták ügyében létrehozott 1/B ügyosztály ekkor 811 hálózati személlyel rendelkezett (538 ügynök, 259 támogató, egy rezidens, 13 konspiratív ház) és a témakörben 87 megfigyelési dossziét (a megnyitott dossziék 35%-a) nyitottak. 1988-ban 3680-ra nőtt a hálózati szám, amelyből 1072 (35%) a 'magyar nacionalizmus' kérdéskörben tevékenykedett. 1989-ben a hálózati személyzet száma 3924 volt, és ebből 1173-an dolgoztak magyar nacionalizmus témakörben.²⁷²

Románia 1945 utáni történetében az állam, a többségi nemzet és a kisebbségek közötti viszony többször átértékelődött. A második világháború utáni közvetlen időszakban, főként a párizsi békekonferenciáig, a Romániához visszakerült magyar kisebbség helyzete nemzetbiztonsági szempontból is kiemelt kérdésnek számított. Az MNSz vezetősége a román állam keretein belül gondolkodott (és ezt nyilatkozatban is nyomatékosította 1945-ben Marosvásárhelyen), de nem volt titok az sem, hogy a békekonferencia lezárulásáig jelentős magyar tömegek reménykedtek, ha a teljes revízióban nem is, de egy esetleges határkorrekcióban mindenképpen. Ilyen körülmények között a magyar kérdés állambiztonsági problémaként jelent meg a román politikai életben.²⁷³ 1949–1952 között a politikai tisztogatások során több magyar értelmiségi, köztük az MNSz néhány prominens képviselője ellen is

270 ACNSAS, fond Documentar, dos. 7083.

271 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19110. vol. 1–12.

272 Uo. 65–99. f.

273 Nagy Mihály Zoltán: Válságos idők. *A dél-erdélyi magyarok internálása és annak hatása a magyarság politikai önszerveződésére (1944. szeptember–1945. szeptember)*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság – Atlantis, Újvidék, 2004. 51–74. Ebbe a gondolatmenetbe illeszthető be az MNSz számos vezetőjének 1948 utáni perbefogása és elítélése, ahol a legfőbb vádpont a hazaárulás volt. Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Demeter Jánost és másokat azzal is vádolták, hogy adatokat, statisztikákat szolgáltatnak ki az országról Magyarországnak a párizsi békekonferencia előtt. Részletesebben lásd: Novák Csaba Zoltán: *Intelectuali maghiari de stanga în conflict cu noile autorități comuniste*. *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Târgu Mureș, 2006. 372–382.

hazaárulás miatt emeltek vádat (Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos, Méliusz József, Szász Pál, Kurkó Gyárfás stb.) A vádpontok között kiemelt helyen állt a Magyarország javára történő kémkedés, illetve a nacionalizmus.²⁷⁴ A sztálinista integráció időszakában (1952–1956) az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a magyar kérdés nem szerepelt különösen kiemeltként a Belügyminisztérium és a Securitate nemzetbiztonsági munkájában.²⁷⁵ Az 1956-os magyarországi szabadságharc és forradalom – és annak kihatásai – más megvilágításba helyezték a romániai magyarság helyzetét. A magyarországi események több vonatkozását a román pártvezetés nacionalistának és revizionistának találta. Románia budapesti nagykövete Ion Popescu-Puțuri, valamint a tájékozódás végett Budapesten tartózkodó Valter Roman jelentéseikben a magyar nacionalizmus feleledéséről számoltak be.²⁷⁶ A magyarországi eseményeknek az erdélyi magyarokra gyakorolt közvetlen vagy akár közvetett hatása is hasonló besorolás alá került. A magyar forradalmárok iránt, az erdélyi magyar társadalom nagy többsége által érzett szimpátia, a forradalmi események és az azt megelőző folyamatok hatására aktiválódott erdélyi magyar értelmiségiek hozzáállása számos esetben kivívta magának a nemzetbiztonság szempontjából is veszélyes, nacionalista vagy akár revizionista jelzót. A Securitate által 1957-ben kijelölt potenciális ellenségek listájára felkerült az ún. magyar nacionalisták csoportja, és a tömbmagyar területek is speciális megfigyelés alá kerültek. Ugyancsak 1956 után került sor a magyar többségű települések informátorokkal való behálózására, a Securitate ottani működésnek tökéletesítésére.²⁷⁷

1956 után a román titkosrendőrség és általában a politikai vezetés érzékenyebben reagált az ún. magyar nacionalizmushoz kapcsolódó kérdésekre. Annak ellenére, hogy a romániai magyarságot is átfogó osztályharc során az „ellenséges elemek” többsége teljesen eltűnt a döntéshozó vagy végrehajtó pozíciókból, a magyar nacionalizmus állandó témája lett, nemcsak a belügyi munkának, hanem a politikai életnek is. A Securitate szerkezeti felépítésében folyamatosan helyet kaptak a kisebbségek tevékenységét követő, ellenőrző osztályok, részlegek.

1951–1956 között központi szinten a Politikai és Felforgató Ügyek Osztálya (Secția Politice-Subversive) foglalkozott a kisebbségek megfigyelésével. A Securitate tartományi igazgatóságainak (Direcții regionale) szerkezeti felépítésében is helyet kapott ez az osztály, amely az illető tartomány sajátos helyzetétől függően jelölte ki azokat az ügyosztályokat (birou), amelyek a kisebbségeknél tapasztalható nacionalista megnyilvánulásokat vizsgálta. A Maros tartományi Igazgatóság ese-

274 A Csögör–Demeter–Jordáky–Balogh Edgár elleni perről részletesen lásd: ACNSAS, fond Penal, dos. 217. vol. 1–4.

275 A Securitate a magyarok által tömbben lakott területeken sok településen nem rendelkezett az akkori hatalmi szempontoknak megfelelően kiépített és hatékonyan működő hálózattal. A titkosrendőrség akkori legfontosabb feladata az 'osztályharc' (az ellenséges elemek felkutatása és ártalmatlanná tétele, a kollektivizálási folyamat felügyelete stb.) segítése volt.

276 Bottoni: *Az 1956-os forradalom...* i.m. 35–36.

277 *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*. Vol. I. (1948–1967) Coord. Florica Dobre. Editura Enciclopedică, București, 2006. 4–49.

tében, pl. az 5. Ügyosztály hatáskörébe tartozott „az együtt élő magyar nemzetiség körében tapasztalható sovíniszta-nacionalista megnyilvánulások” vizsgálata. Ugyanakkor nagy valószínűséggel a Követési és Vizsgálati Osztály (Secția Filaj și Investigații), amely a célszemélyek követéséért felelt, követte a magyar nemzetiségű célszemélyeket is.

Az 1956-os átszervezéstől kezdve a Belföldi Hírszerzési Igazgatóság (Direcția a III-a Informații interne) foglalkozott a kisebbségekkel, ezen belül a II. Főosztály III. Ügyosztálya a 'nacionalista felforgató tevékenység' ügyében intézkedett. 1967-től nagy valószínűséggel az Általános Belföldi Hírszerzési Igazgatóság (Direcția Generală de Informații Interne) foglalkozott a kisebbségi ügyekkel. 1973-tól 1989-ig az I. (Belföldi hírszerzés) Igazgatóság látta el a nemzetiségiek körében tapasztalható jelenségek feltérképezésével, megfigyelésével, elemzésével járó feladatokat.²⁷⁸ 1983-ban létrehoztak egy külön ügyosztályt (1/B), amely kimondottan a magyar nacionalisták kérdésével foglalkozott.

Annak ellenére, hogy 1956 után az új magyar kormány teljesen antinacionalista szemléletre rendezkedett be és az ország defenzív külpolitizálásra szorult, a román pártvezetés a Magyarországról átszüremlő hatásokban látta az ún. nacionalista probléma egyik fő okát. A magyar nacionalizmus kérdése nem került háttérbe a hatvanas években sem, amikor a pártvezetés kereste a kiegyezést a romániai magyar elittel. A szocialista táboron belül különutasnak számító Romániában egyrészt megerősödött a hazafias érzés (és annak propagálása), de ezzel párhuzamosan az attól való félelem is megnőtt, hogy az ország pozícióit, lehetőségeit – sőt akár területi integritását is – veszélyeztetheti a szovjetek által is bátorított magyar revizionizmus. A Securitate központi és tartományi vezetőinek 1964-es megbeszeléséről készült jegyzőkönyvből kiderül, hogy az állambiztonsági szervek komolyan számoltak az ún. magyar nacionalizmus és irredentizmus országhatárokon belüli tevékenységén túl, annak külföldön folytatott propaganda-tevékenységével is. A jegyzőkönyvből azt is megtudjuk, hogy a román titkosszolgálat már ekkor küldött ügynököket a szomszédos, szintén szocialista országba. A Securitate 1963–1964-es tevékenységének országos kiértékelésekor Alexandru Drăghici a szervezet feladataiból a kémelhárítást és a kisebbségek körében megnyilvánuló nacionalista propaganda megfékezését emelte ki. A belügyminiszter meglátása szerint a színpalak mögött különböző értelmiségi személyek, csoportosulások (pl. hazaárulás vádjával elítélt, de a börtönből kiengedett, visszailleszkedni nem tudó és nem akaró csoportok), valamint a klérus állt.²⁷⁹ A hatvanas évek második felében, a hetvenes évek első felében, a már meglevő, 'klasszikusnak' számító állambiztonsági kockázatú kategóriák (nacionalizmus, vallás-szekták stb.) kiegészültek a kémelhárítás kérdésével.²⁸⁰

278 Uo. 4–45.

279 Novák: *Aranykorszak?*... i.m. 81–85.

280 A körülbelül 55%-os román többségű Maros megyében 1968 nyarán a *nacionalista* és a *kémelhárítás* vonalon figyelték meg és vették nyilvántartásba a legtöbb embert. A kémelhárítás területén 18 magyart, 16 németet, 9 román, 7 zsidót, valamint 1–1 angolt, és olaszt vettek nyilvántartásba. Nacionalista-sovíniszta vonalon pedig 41 magyar, egy német és egy zsidó került a belügyi szervek látókörébe. A szintén vegyes lakosságú

A Securitate ugyanakkor továbbra is kitüntetett figyelemben részesítette a magyar nacionalizmus kérdéskörét.²⁸¹

A titkosszolgálat az erdélyi magyarságra leggyakrabban a nacionalizmus, irredentizmus és sovinizmus vádját aggatta. Az, hogy kit soroltak be a nacionalista kategóriába, rendkívül képlékeny és változó értelmezés alapján történt. A nemzeti érzés, a nemzeti büszkeség fogalmához való viszonyulás az 1945 utáni román közgondolkodásban sem volt egységes. A második világháború során a bel- és külpolitikai tényezők által, a térség több országához hasonlóan, felszínre hozott nemzeti érzésre, túlfűtöttségre viszonylag hirtelen és erőteljesen gyakorolt fékező hatást az ötvenes években gyakorlatba ültetett szovjet modell, amely az internacionalizmust állította előtérbe.²⁸² A *szocialista nemzet* fogalmának megjelenésével és annak hatvanas évekbeli újraértelmezésével a nemzeti érzés a szocialista hazafiság formájában új dimenziókat öltött. A korszak propagandagépezete tudatosan használta mobilizációs eszközként a nemzeti történelmet, a dicső nemzeti múltat. Az ötvenes évek szocialista nemzetfelfogásában a nemzeti kisebbségek más (társadalmi) csoportokkal együtt kollektív entitásként tagolódtak be a politikai nemzetként definiált román szocialista nemzetbe. Ebben a kontextusban bizonyos keretek között hangsúlyozni lehetett a nemzeti sajátosságot, a hivatalosan elfogadott progresszív nemzeti kultúrát.²⁸³ A szocialista nemzet etnikai szempontú újraértelmezése viszont eleve kizárta, pl. a magyarok esetében az egységes, kárpát-medencei magyar (kultúr)nemzethez való szorosabb kötődés lehetőségét. E tétel alapján a szocialista nemzethez való tartozásból fakadó nemzeti büszkeség, szocialista hazafiság egyáltalán nem számított rossz értelemben vett elítélendő nacionalizmusnak, ellenkezőleg: fontos mobilizációs pillére volt a rendszernek. A hivatalos ideológiai dogmáktól való minimális eltérés viszont könnyen a nacionalizmus vádját vonta maga után.

Pontos meghatározást adni rendkívül nehéz, de a korabeli dokumentumok tanulmányozásából kiderül, hogy nacionalizmussal vádolhattak minden olyan

Temes megyében a legionáriusok mellett a nemzetiségek köréből kikerülő magyar, szerb és német nacionalisták képezték a megfigyelt személyek jelentős hányadát. Novák: *Aranykorszak?*... i.m. 87.

281 Egy 1968-ból származó jelentés arról számolt be, hogy a magyar nemzetiségű volt elítéltek, főleg Marosvásárhelyen, szabadulásuk után nem illeszkedtek vissza megfelelő módon a társadalomba és a környezetüket továbbra is irredenta és nacionalista befolyás alatt tartják, hangoztatva, hogy Erdély mindig is a magyaroké volt és hogy a románok idegenek ezen a földön. A vádak közé tartozott az is, hogy ezek a személyek tévesen értelmezik Románia függetlenségi törekvéseit. Olyan híreszteléseket terjesztenek, miszerint Románia függetlenségi törekvéseinek az lesz a végkimenetele, hogy Magyarország külföldi segítséggel visszakapja Erdélyt. Uo. 88.

282 Ezt a korszakot a Mihai Roller által írt történeti munkák jellemzik. Roller a Párt Történettudományi Intézetének volt az igazgatója, hosszú ideig közeli kapcsolatban állt a pártvezetés két meghatározó figurájával Iosif Chişinevschivel és Leonte Răutuval. 1945-1960 között több tanulmány, forráskötet és könyv jelent meg a neve alatt, illetve a szerkesztésében, pl. *Istoria RPR (Az RNK története), Documente din istoria muncitorească* (Források a munkásmozgalom történetéből), *Documente privind istoria României* (Források Románia történetéhez). Mihai Rollernek a román történetírásban gyakorolt hatásáról részletesebben lásd: Pavel Ţugui: *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost Șef de Secție a CC al PMR*. Editura Ion Cristoiu, București. 10-54.

283 Pl. magyar vonatkozásban megjelenhettek az osztályharcos szempontoknak megfelelő történelmi események és szereplők: Dózsa György, Petőfi Sándor, Budai Nagy Antal.

megnyilvánulást, amely:²⁸⁴ nem ismerte el a trianoni, majd a későbbi párizsi békeszerződés 'igazságos' voltát; amely a fenti békeszerződések előtti állapotokra utal és Erdélyt az 1918 előtti Magyarország részeként ábrázolja bármilyen formában (ez egyaránt vonatkozott térképekre, irodalmi, társadalomtudományi, földrajzi művekre);²⁸⁵ a két világháború közötti időszak nem baloldali pártjaihoz való bármilyen kötődés; a hivatalos propagandában megjelenő nemzetiségpolitika bírálata; a kisebbségi-nemzeti különérdek hangoztatása; a kultúrnemzet fogalmának hangoztatása (a kulturális, társadalmi lét ehhez köthető értelmezése); az egyházak tevékenysége; minden olyan, magyarországi vagy külföldi állampolgárral való érintkezés (tudományos, baráti stb.), amely magában hordozta a fenti kitételek gyanúját. A magyar és román történelemszemlélet közötti markáns szemléleti eltérésből fakadó különbségek is gyakran eredményeztek nacionalista típusú megbélyegzést. A nyolcvanas évektől Magyarország állambiztonsági kockázatú tényezőként jelent meg, ez pedig kihatott a romániai magyarok magyarországi kapcsolatainak megítélésre is.

A hetvenes évek közepétől a rendszer működésének logikájában beállt változások (a reformok elutasítása, a merev dogmatikus irányvonal térhódítása, a személyi kultusz erősödése) újabb bizalmatlansági krízist eredményeztek a pártvezetésben. A belügyi szervek a politikai fordulatokat nyíltan vagy burkoltan, esetleg potenciálisan ellenző személyek, csoportok, közösségek személyében újabb célpontokat találtak. Felerősödött a kémkedés (egyre hangsúlyosabban az ipari), a különböző, főként nyugati kapcsolatokkal rendelkező vallási csoportosulások (neoprotestáns irányzatok), a párt dogmatikus politikáját elutasító ifjúsági vagy szubkulturális csoportok iránti figyelem. A titkosszolgálat megkülönböztetett figyelmet szentelt azoknak az elitcsoportoknak és személyeknek, akik burkoltan (vagy nyíltan) szembefordultak a Ceaușescu-féle irányvonallal. Ekkor már nem számítottak kivételnek a megfigyelték között azok sem, akik a párthoz vagy annak kulturális intézményrendszeréhez tartoztak.

A pártvezetés által kidolgozott új, nemzeti irányvonalat intézményes szinten elsőként a Securitate ültette gyakorlatba. A titkosszolgálatnál egy új generációs kádercsoport dolgozott, akiket már a nemzeti elkötelezettség jegyében képeztek ki, és ennek hangsúlyos része volt a szocialista hazafiság. Egykori visszaemlékezők szerint a belügyi alkalmazottaknak rendszeresen szerveztek hazafias jellegű rendezvényeket, amelyeken a családtagok is részt vettek. A családok bevonásával koherens kisközösségeket hoztak létre a belügyminisztériumi alkalmazottak köré-

284 Lázok Klára az ötvenes-hatvanas évek cenzúrájára vonatkozó kutatásai során négy olyan kérdéscsoportot különböztetett meg, amelyet a korszak cenzúrája nacionalista jelzővel illetett: az Erdély-probléma, politikai nemzet és kultúrnemzet határainak az összemosása, a nyelv tisztaságának kérdése, valamint a hagyományokra és a vallásra való utalás. Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950–1960-as évek Romániájában. *Regio*, 2007. 3. sz. 117–147.

285 Az 1918 utáni mindenkori román politikai vezetést, de magát a társadalmat is nagyfokú 'Trianon-fóbia' jellemezte. Mindennemű, az 1918 előtti állapotokra való utalásból a békeszerződés el nem ismerését vélték kihallani, amely az irredentizmus vádját eredményezte.

ben, akiket a szakmai, bajtársi kapcsolatokon túl a hazafias, érzelmi szálak is összekötöttek. A magyar nemzetiségű káderek száma és aránya drasztikusan csökkent ugyan, de nem tűntek el teljesen a rendszerből. Munkájukat viszont a már említett szellemiségben, értelmezési keretek között kellett végezniük.²⁸⁶ Például 1982-ben a Securitate Kolozs megyei igazgatóságán 250 tiszt dolgozott, akik közül 14-en voltak magyar nemzetiségűként nyilvántartva.²⁸⁷

A pártvezetés és személyesen a Ceaușescu részéről megnyilvánuló bizalmatlanság új dimenzióba helyezte a magyar kérdés kezelését is. A romániai magyarsággal szemben tanúsított, egyre erősödő diszkriminatív politika kettős mozgást váltott ki. Egyrészt világossá tette az integrációban eddig hívó romániai magyar elit számára is, hogy mindennél nagyobb szüksége van Magyarországra közbenjárására. Másrészt pedig a magyar pártvezetés is belátta, hogy a kétoldalú kapcsolatok elmélyítését erőtető politikája nem eredményes és – amint említettük –, egyre fokozódó aktivitást mutatott a határon túli közösség helyzete iránt. E folyamat hatására radikálisan bővült a romániai magyar közösség soraiból állambiztonsági veszélyforrásként kezelt személyek, csoportok száma és változott a Magyarországhoz kapcsolódó tevékenységek (politikai, kulturális) megítélése. A nyolcvanas évekre Magyarországot biztonságpolitikai veszélyként, a romániai magyarságot (szinte kollektíve) pedig biztonságpolitikai problémaként kezelték.

VI. 2. Biztonságpolitikai célcsoportok

A Helsinki Egyezmény aláírása (1975) után Románia számos politikai és gazdasági kérdésben kilépett a nemzetközi nyilvánosság elé és ott bizonyos garanciákat vállalt. Ettől a ponttól kezdődően elkerülhetetlenné vált az emberjogi és nemzetiségi kérdések napirendre kerülése. Az emberjogi kérdések nemzetközi szintű tematizálása szempontjából a romániai disszidensek jelentettek problémát a román pártvezetésnek és titkosszolgálatnak. A nemzetiségi jogok szempontjából viszont két kiemelt külpolitikai szereplővel kellett számolnia a román külügynek és a Securitaténak. Az első szakaszban a magyar (elsősorban az amerikai) emigráció, a nyolcvanas évektől pedig Magyarország, amely egyre hangsúlyosabban tematizálta a kérdést és az évtized végére már kereste az utat a magyar emigrációhoz.²⁸⁸

Az 1965 utáni időszakra vonatkozóan a titkosszolgálati iratokban többnyire Helga (Hilda)²⁸⁹ fedőnévvel ellátott magyar állammal szemben négy fő pontban fogalmazódtak meg vádak: a történelmi tények tudatos meghamisítása, az egyház és az írók nacionalista propagandára való felhasználása, a nyugati magyar emigráció revizionista szellemben történő megszervezése, államilag irányított

286 Stefano Bottoni: Integration, collaboration, resistance. The Hungarian Minority in Transylvania and the Romanian State Security. In: *Die Securitate in Siebenbürgen*. Joachim von Puttkamer, Stefan Sienert, Ulrich A. Wien. Böhlau Verlag Köln-Weimar-Wien, 2014. 187–211.

287 ACNSAS, Fond Documentar-județul Cluj, 013636, vol. 1. 14. f.

288 ANR, fond CC al PCR, Secția Externă, dos. 184/1976. 21–24. f.

289 A fedőnév többször változott.

propaganda megszervezése az USA-ban és Nyugaton, burkolt, majd nyílt revizionista célokkal.²⁹⁰ A Securitate a rendelkezésére álló eszközökkel Magyarországon figyelemmel követte a történetírás eredményeit, az erdélyi magyarok iránti civil és politikai érdeklődést, a kulturális elit ismertebb személyiségeinek (például kiemelt figyelmet kapott a nemzetiségi kérdésben aktívan megnyilvánuló Illyés Gyula) magatartását, a hivatalos állami rendezvények tartalmi összetevőit, a magyarországi sajtót, tévét, rádiót; a Romániába látogató magyar állampolgárokat és a nyolcvanas években már a közhangulatot is.

Az első, Romániára vonatkozó magyar hírszerzési adatok a hetvenes évek második feléből származnak. Ezek általában nem konkrét ügyekből álltak, hanem összefoglalások, átiratok voltak. A helyzet a nyolcvanas évek első felétől látványosan megváltozott. 1982-től Magyarországon elrendelték a román részről érkező 'sértő tevékenységek' operatív elhárítását. A magyar felderítés a nyolcvanas évek második felétől lett aktívabb Románia vonatkozásában a szocialista táboron belüli viszonyok alakulása és a romániai magyarok egyre romló helyzete miatt.²⁹¹

A hetvenes évektől kezdődően a román pártvezetés utasítására a Securitate egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a magyarországi közhangulat felderítésére és az ellenségesnek tartott tevékenységek megakadályozására.

A magyarországi média tartalmáról és tevékenységéről aprólékos bemutatók, elemzések készültek. Ugyanakkor újabb ügynököket küldtek a szomszédos országba, akiknek nemcsak a felső (politikai, értelmiségi) körök hangulatáról kellett információkat szállítaniuk, hanem a közhangulatról, a magyar állampolgárok Romániával, az erdélyi magyarsággal szembeni véleményéről is. Ebben fontos szerepet kaptak a magyarul is beszélők, de az elsődleges információkat a magyarországi kapcsolatokkal is rendelkező romániai magyar nemzetiségű informátorok, ügynökök szállították. „Neagu” ügynök például 1983-ban látogatott Magyarországra, ahol, tájékoztatása szerint augusztus folyamán néhány ismert személyiséggel beszélgetett a romániai szociális és politikai viszonyokról. Felkereste többek között a csángó-kérdésben aktív Domokos Pál Péter néprajzkutatót, Farkas Ferencet és Murányi Róbertet, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár zenei részlegének vezetőjét.²⁹² **(58. sz. dok.)**

Amint említettük, a nyolcvanas évek második felétől a román pártvezetés komoly veszélyeket generáló ellenségként tekintett Magyarországra. A Securitate vezetősége által a megyei igazgatóságokhoz kiküldött elemzés szerint: „A magyarországi politikai élet fejlődésének kontextusában az ottani és emigráns nacionalista-irredenta körök fokozták az Erdélyt érintő revizionista tevékenységeiket. Különböző módokon és körülmények között – hivatkozva a romániai magyarok

290 Traian-Valentin Poncea – Aurel Rogojan: *Spionajul ungar în România*. Editura Elion, București, 2007. 147.

291 Részletesebben lásd: Stefano Bottoni: Vonakodó kémek. A magyar állambiztonság és Románia 1975–1989. *Történelmi Szemle*, 2013/1. http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2013_1/079-117_bottoni.pdf (letöltve 2016. nov. 06.)

292 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 6. p. 10–12. f.

ún. erőltetett asszimilációjára – hangoztatják a trianoni békeszerződés revíziójának gondolatát. Anélkül, hogy lemondtak volna Erdély Magyarországhoz való csatolásának igényéről, ezzel párhuzamosan hangoztatják egy magyar autonóm tartomány létrehozásának gondolatát is hazánkban. További elképzelések: az 1918-ban egyesült területek szétválasztása és egy független erdélyi állam létrehozása, amelyben – állításuk szerint – minden nemzetiség egyenlő jogokkal rendelkezne.”²⁹³

1982-ben Ovidiu Diaconescu tábornok a Securitate Kolozs megyei Igazgatóságának éves kiértékelő ülésén arra figyelmeztette a hallgatóságot, hogy az elemzések szerint a nacionalista jellegű cselekmények száma ugrásszerűen megnövekedett az országban és egyre veszélyesebbé válnak, mivel azokat külföldről irányítják. Az ellenséges propaganda is jelentősen megváltozott, már nem riadnak vissza a durva provokációktól és az országot befeketítő dezinformálástól sem. Külföldön több tervet is kidolgoztak arra vonatkozóan, hogy megbontsák a román nép politikai-lelki egységét, hogy veszélybe sodorják az ország területi integritását és szuverenitását, hogy kihasználják az országban tapasztalható átmeneti nehézséget, hiányokat, hogy egyes, egzisztencia nélküli, az élőködő életmódra hajlamos, hazafiasságtól mentes román állampolgárokat rendbontó, ún. ellenzéki tevékenységre ösztönözzenek.²⁹⁴

A Securitate egyik, 1988-ban tartott továbbképző tanfolyamán, a marosvásárhelyi Ioan Bârsan őrnagy így fogalmazta meg a probléma Maros megyei vonatkozásait: „Románia számára a legnagyobb biztonsági kockázatot az imperialista, reakciós körökkel összefogó magyar diaszpóra és kormányzat jelenti. Egyre több olyan személy érkezik Maros megye területére, aki tudományos munkának álcázva adatokat gyűjt az itteni magyar nemzetiségű lakosságról, amelyeket ellenséges propagandacélokkal használnak fel.”²⁹⁵

Rá egy évre, 1989 első felében külön képzést tartottak a Securitate szerveinek az erdélyi megyékben, ahol kontextualizálták az elhárítási munka fontosságát a magyarok körében. Az irat kitért arra, hogy a hetvenes években kibontakozó gazdasági válság különösen mélyen érintette a gazdaságilag és társadalmilag fejlődésben levő Romániát. Ezt a nyugati, kommunistaellenes politikusok és értelmiségiek kihasználják arra, hogy bomlasszák az ország egységét, csökkentsék annak szuverenitását. Egyes kommunista országokban a reformok ürügye alatt olyan változások mentek végbe, amelyek kiüresítik a kommunizmus–szocializmus fogalmát, megalkusznak a kapitalista rendszerrel. A romániai gazdasági nehézségeket eltúlozzák, belső ellenzéki csoportosulásokat próbálnak meg kialakítani.²⁹⁶ Az elemzés külön kitért arra, hogy Magyarországon az MSzMP a nyolcvanas évek második felétől jelentősen veszített hatalmi pozíciójából, kiengedte kezéből az ellenőrzést. Meg-

293 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 8. p. 2–6. f.

294 ACNSAS, fond Documentar Cluj, 13.636, vol. 4. 34–37. f.

295 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.145/1988. 4. f.

296 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.149, vol. 3. 69–78.

erősödött az ellenzék és az értelmiségiek befolyása. Ilyen körülmények között egyre vehemensebben érdeklődnek a romániai magyarok iránt. A magyarországi média valóságos hadjáratot folytat Románia ellen. Az erdélyi magyarság többsége passzív ebben a kérdésben, de egyre aggasztóbb folyamatok jelentkeznek. A Romániából Magyarországra kitelepedett értelmiségieket propaganda célokra használják fel. Magyarország hivatalosan nem fogalmaz meg revizionista törekvéseket, az irredentizmust a határon túli magyarok iránti gondoskodással álcázza.²⁹⁷

A Securitate 1989 nyarán nagyszabású akcióttervet dolgozott ki *Erdély* fedőnévvel, amelynek az volt a célja, hogy a magyarországi hatást ellensúlyozzák, a lehetőségek szerint megfékezzék, hatástalanítsák. A terv szerint a Romániába látogató, magyar nacionalista propagandaanyagokat szállító személyeket fokozottabb megfigyelés alá helyezték és már a határon igyekeztek kiszűrni őket. A potenciális célszemélyekről és a hatóságok számára nem elfogadható tartalommal bíró magyarországi kiadványokról listák, feljegyzések készültek.²⁹⁸

A nyolcvanas évek végén az összes, a témakörben a titkosszolgálat rendelkezésére álló információt újraelemzték. Kiadták az utasítást a külföldi (magyarországi és nyugati) magyarok összes romániai rokoni, baráti kapcsolatának feltérképezésére, egyes magyar személyek megfigyelésének fokozására, a határátkelő hírszerzési potenciáljának növelésére, a Magyarországról és Jugoszláviából visszatoncolt személyek fokozottabb ellenőrzésére. A magyar nacionalizmus kérdése belső bizalmatlansági problémát is gerjeszthetett, hisz arra vonatkozó utasítás is elhangzott, hogy a problémakörben nem megbízható tiszteket távolítsák el. Végül, de nem utolsósorban a Securitate fokozta a külföldi hírszerzést is: „A belső hírszerző apparátus eszközeivel kitartóan tevékenykedünk azon, hogy hírszerzés céljából beférkőzhessünk a külső ellenséges körökbe, beleértve a hírszerző szolgálatokat is, azzal a céllal, hogy előzetesen szerezhessünk adatokat a kilátásban levő, románellenes akciókról.”²⁹⁹

Egy másik, a Securitate által biztonságpolitikai kockázatúnak tartott kérdés az ún. csángó-probléma tematizálása volt. Az asszimilációnak leginkább kitett romániai magyar népcsoport iránti magyarországi érdeklődést a magyar nacionalista és irredenta propaganda részeként értelmezték. Az ügyben készült elemzés hangsúlyozta, hogy: „A többségében csángók lakta településekre érkező magyar turisták érdeklődése azt bizonyítja, hogy létezik egy összehangolt tevékenység, amelynek célja megfelelő légkört teremteni a magyar nacionalista megnyilvánulásokhoz hazánkban. E tevékenység formái: az irredenta gondolatok támogatása azáltal, hogy ilyen tartalmú műveket hoznak be és terjesztenek; nyílt bujtogatás, ami által jogokat 'követelnek' a magyar együtt élő nemzetiség számára; adatgyűjtés a csángók magyar származását valló irredenta tézis alátámasztására, miközben az elrománosításuk miatt vádaskodnak; olyan, Romániával szembeni ellenséges

297 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.149, vol. 3. 69–78.

298 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 1. 15–18. f.

299 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 8. 2–6. f.

tartalmú anyagok népszerűsítése, melyeket a nyugati magyar reakciós emigráció adott ki diverziós céllal; a román állam gazdasági és nemzetiségi politikájának nyilvánvalóan tendenciózus jellegű tárgyalása.”³⁰⁰ (57. sz. dok.)

A magyarországi és a nyugati magyar nyelvű média, a magyarországi vagy erdélyi emigránsok érdeklődését a romániai magyarság helyzete iránt és annak kritikai megítélését szintén nacionalista és államellenes megnyilvánulásként értékelte a román államvédelmi hatóság. „Az utóbbi években néhány magyar újságíró és szökevény a horthysta propagandát teljesen újjáélesztve sajtókampányba kezdett országunk ellen a magyar kisebbség állítólagos üldözése ürügyén. De mindez valójában Erdélyre vonatkozó revizionista kampánycélokat szolgál. Jelentjük, hogy a rendelkezésünkre álló adatokból kiderült, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a magyar emigrációnak több olyan szervezete is működik, melyek fokozott ellenséges, nacionalista tevékenységet folytatnak államunk ellen. Az erdélyi és Magyar Népköztársaság-beli szökevényekből álló szervezetek, melyek saját sajtóorgániummal rendelkeznek, amelyben nacionalista-sovinizta-ellenséges eszméket hirdetnek az RSzK ellen.”³⁰¹

A hetvenes–nyolcvanas évektől a nyugati (főleg amerikai) magyar emigráció egyre aktívabb lett. A Securitate jelezte is az ebben rejlő veszélyt: „Erős az amerikai magyar emigrációs mozgalom és ezért az Amerikai Egyesült Államok egyre nagyobb érdeklődést fejt ki a magyar ügyek iránt.”³⁰² Egy másik jelentés azt hangsúlyozta, hogy: „Az előző, valamint ez év első felében szerzett információk alapján kitűnik, hogy az amerikaiak növekvő érdeklődését az váltotta ki, hogy a magyar emigránsok az Amerikai Egyesült Államokban levő emberjogi bizottság égisze alatt nyíltan románellenes rendezvényeket tartottak, ahol közszájon forgott a hazánkban élő magyar nemzetiségűek állítólagos elnyomásának témája.”³⁰³

Az emigráció tagjainak a nemzetközi közvélemény és politikai fórumok előtt kifejtett tevékenysége mellett külön állambiztonsági kockázatú jelzővel bírt a Romániában, a román állampolgárok körében kifejtett „nacionalista, revizionista kampánytevékenység”. A titkosszolgálat megítélése szerint a történelmi magyar pártok soraiból kikerülő és az Amerikai Egyesült Államokba kitelepedett személyek a nyolcvanas években intenzíven keresték a kapcsolatot az Erdélyben maradt egykori párttársaikkal. Ezen kapcsolatok révén igyekeztek hálózatokat kiépíteni az ország több településén.³⁰⁴

A Securitate jelentései alapján a külföldi személyek romániai jelenléte és ellenséges megnyilvánulása a nyolcvanas évek közepétől érezhetően hangsúlyosabb lett. A Securitate Kolozs megyei Igazgatóság úgy vélte 1989 tavaszán, hogy

300 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 6. 4–7. f.

301 Jelentés az Amerikai Egyesült Államokban létező magyar nacionalista szervezetekről. ACNSAS, fond Documentar, dos. 117/4. 1. f.

302 ACNSAS, fond Documentar Cluj, dos. 18.291, vol. 5. 14. f.

303 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 4. 20–23. f. Lásd például a már említett, Hámos László vezette Magyar Emberjogi Alapítvány (HHRF) által szervezett Ceaușescu-ellenes tüntetéseket.

304 ACNSAS, fond Documentar Mureș, dos. 629, vol. 2. 97. f.

a húsvéti ünnepeket kihasználva veszélyes elemek érkeztek a városba és a megyébe. A jelentés szerint az év első felében összesen 35 külföldi (nyugati) ügynök jött a megyébe, turistának álcázva magát, akik közül 21-en magyar nemzetiségűek voltak.³⁰⁵ Maros megyében 1980-ban külön tervet dolgoztak ki arra vonatkozóan, hogy a különböző kulturális intézményekbe látogató külföldiekre megfelelően képzett és megbízható helyi informátort állíthassanak. A jelentés szerint, Marosvásárhelyen a Securitate az összes fontosabb kulturális intézményben rendelkezett olyan informátorokkal, akiknek az volt a feladata, hogy külföldi személyektől és személyekről gyűjtsenek információkat.³⁰⁶ 1984-ben egy Hargita megyei jelentésben 268 olyan külföldi személyről tettek említést, akik a megyébe látogattak és a belügyi szervek figyelmébe kerültek. Zömében amerikai, kanadai, olasz, nyugat-német, ausztrál, osztrák és spanyol állampolgárságú, többségében magyar nemzetiségű személyekről volt szó.³⁰⁷

Amint említettük, az ötvenes évek közepétől a nacionalistának, revizionistának tekintett magyar személyek, körök, intézmények (egyházak, 1956 kapcsán vizsgált értelmiségiek) képezték a belügyi szervek megfigyelő munkájának fő célcsoportjait. A hatvanas években egyfajta kettősség jellemezte a párt biztonságpolitikáját, továbbra is figyelemmel követték a fent megnevezett csoportokat, ugyanakkor a pártvezetés, ha taktikai okokból is, de kereste a kiegyezést a romániai magyar kulturális elittel. A rendszer autoriter jellegének kiteljesedésével és a gazdasági-külpolitikai elszigetelődéssel párhuzamosan egyre bővült a biztonságpolitikai problémaként kezelt, nacionalistának, revizionistának és államellenesnek tartott magyar nemzetiségű személyek, csoportok listája.

Egyházpolitikai vonatkozásban a román pártvezetés – a Kádár rendszerhez hasonlóan – egy olyan egyházi elit kitermelésére törekedett, amely vállalta volna a hatalommal való együttműködés bizonyos formáit. Ebből a célból kétirányú tevékenységet folytatott: megpróbálta kiszűrni és elszigetelni a nemkívánatos személyeket, csoportokat, valamint pozícióba hozni a hatalom számára elfogadható, azzal együttműködő embereket. Ezért a Securitate fokozta az egyházakkal szembeni megfigyelő, felderítő tevékenységét. A CNSAS irattárából előkerült dokumentumokból az derül ki, hogy a hetvenes–nyolcvanas években a katolikus papokat még intenzívebben követték, figyelték meg, mint az előző időszakokban. Az indokok között szerepelt, hogy „gyanús kapcsolatokat ápolnak a Vatikánnal”³⁰⁸

305 ACNSAS, fond Documentar Cluj, dos. 18.291. vol. 2. 2–59. f.

306 ACNSAS, fond Documentar Mureș, dos. 629. vol. 2. 128. f. *Igaz Szó* és az Írószövetség helyi fiókja („Gyorgy”, „Victor”), *Új Élet* („Katona”, „Szabo” és „Laszlo”), *Vörös Zászló* („Istvan”, „Zoltan”, „Peter”), MOGYE („Radu”, „Kolozsvari”, „Pista”, „Marinescu”, „Szilagyi”), Nemzeti Színház („Andrei”, „Kocsis”, „Sorescu”), Színművészeti Egyetem („Popescu”, „Oprea”), Főiskola („Sfiri”, „Vlaicu”, „Emil”), Tanfelügyelőség („Corina”), Bolyai iskola („Caliman”), Teleki Téka („Sabau”, „Maria”, „Dumitrescu”), Megyei Múzeum („Fabian”, „Tudoran”, „Bogdan”).

307 ACNSAS, fond Documentar Harghita, dos. 5606. vol. 1.

308 A román kormány tárgyalásokat folytatott ugyan a Vatikánnal, de mindezeket folyamatosan taktikázva tette. Igyekezett állandó ellenőrzés alatt tartani a pápai megbízottak romániai útjait és a tárgyalások menetét.

és más „reakciós vallásos szervezetekkel”, „nacionalista és irredenta tevékenységet” fejtenek ki, valamint erkölcsileg és anyagilag segítik a görög katolikusokat.³⁰⁹ Az egyházak feletti kontroll megtartása és megerősítése érdekében az Vallásügyi Hivatal adminisztratív jellegű tevékenysége mellett a Securitate még nagyobb mértékben épült be a különböző felső egyházi fórumokba. Erre a sorsa jutottak a püspökségek is. A veszélyesnek tartott egyházi emberek köré informátor-hálózatot vontak, majd a róluk szerzett információk alapján különböző módszerekkel próbálták meg befolyásolni, kompromittálni, megakadályozni tevékenységüket, esetenként eltávolítani az adott tisztségből, szerepkörből vagy éppenséggel pozícióba hozni.³¹⁰

Jól érzékelteti az egyházi struktúrák behálózását az a jelentés is, amely 1986-ban készült Maros megyében, ahol a protestáns egyházak keretén belül 185 személy szolgál, ezek közül 55 került felügyelet alá, nyolc esetben nyitottak megfigyelési dossziét, és 69-en szerepelnek az általános információk adatbázisban. Az ellenőrzési munkát 33 informátor és kollaboráns látja el, ebből 27-en közvetlenül a református témakörben tevékenykednek, 23-an közvetlen kapcsolatban állnak az ügyel megbízott tiszttel, tizen pedig más tisztekkel. A protestáns egyházaknál az esperességek szintjén is rendelkezünk ügynökökkel, írták a jelentésben.³¹¹

A magyar kulturális intézményes keretek fokozatos leszűkítése és az erősödő ideológiai kontroll miatt megromlott a pártvezetés és a 'hatvannyolcasok' generációjához tartozó értelmiségiek viszonya, akik egyre több szinten fejezték ki nemtetszésüket, és ezzel bekerültek a nacionalista és megbízhatatlan személyek célcsoportjába.³¹² A pártpolitika e fordulata, a biztonságpolitikai aktivitás ilyen méretű kiterjesztése törést eredményezett a romániai baloldali elit integrációs stratégiájában, felerősítve annak magyarországi kapcsolatait, amely a bizalmatlanság újabb hullámát váltotta ki a belügyi szervezetekben.

Egy, az erdélyi magyar kulturális elitről 1980-ban készült titkosszolgálati elemzésben, „Vasilescu” ügynök (aki nagyon jól tájékozott volt e kérdéskörben) információira hagyatkozva megállapították: hogy az utóbbi időszakban egyes magyar értelmiségiek magatartásában változás következett be, főleg a magyarok esetében, változások, amelyek egyre erősödnek, főleg egyes, megszervezett és irányzott tevékenységek hatására. „Az erdélyi magyar értelmiség eltávolodott a

309 Denisa Florentina Budeancă: Supravegherea informativă a preoților catolici maghiari în anii '70 - '80. In: *Partide politice și minoritățile naționale din România în secolul XX*. Techno Media, Sibiu, 2009. 344. p.

310 Az egyház és a titkosszolgálat viszonyáról részletesebben lásd: Bodeanu-Novák: *Az elnemtelt harang... i. m.* - Olti Ágoston: *Meghurcolt - ügynök - tartótiszt. A Securitate Irattárának egyháztörténeti forrásai*. In: *Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései*. Szerk. Varga Szabolcs - Vértesi Lázár. PHF, 2007. - Denisa Bodeanu: Márton Áron dossziéi a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács archívumában. In: *Az idők mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről*. Szerk. Bodó Márta, Lázár Csilla, Lövetei Lázár László. Szent István Társulat - Verbum, Budapest-Kolozsvár, 2013. 116-127. - Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium 1-2*. Partium, Nagyvárad, 2009-2010.

311 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.149. vol 1. 66-67. f.

312 ACNSAS, fond Informativ, dos. 203.541/1. 20. f.

párttól, azokat, akik együttműködnek árulónak, gyengének, rossz magyarnak tartják. Gere egy báb, aki még a nemzetiségét is elfelejtette, mondta pl. Domokos Géza, Vincze János egy sötét alak, Fazakas Lajos egy szervilis, gerinctlen ember. Néhány öreg kommunista is eltávolodott a párttól. Gáll Ernő, Huszár Sándor a kommunizmus csődjéről beszél. Lenézik a román államszervezést, a magyarországi sikerről beszélnek, meg arról, hogy a románok képtelenek megszervezni az államot, önmagukat. Olyan embereket rehabilitáltak, mint Kós Károly, Mikó Imre. A Kriterion is közbejátszik abban, hogy a polgári, arisztokrata és egyházi hagyományokat életben tartsák a magyarok között. Egyre többet beszélnek a magyarok szellemi, spirituális egységéről.”³¹³

A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek első felében több olyan értelmiségiről és nómenklaturistáról nyitottak megfigyelési dossziét, akik a hatvanas években a szűkebb pártvezetés vagy az ahhoz közel álló kulturális intézmények meghatározó szereplői voltak (Domokos Géza, Sütő András, Bodor Pál, Huszár Sándor, Gálfalvi Zsolt, Fazakas János, Blénesi Ernő, Gáll Ernő stb.).

Domokos Gézáról, a kulturális életben kimagasló fontossággal bíró Kriterion Könyvkiadó vezetőjéről a hetvenes évek utolsó felében nyitottak megfigyelési dossziét.³¹⁴ A fő indok az volt, hogy a pártvezetés által meghatározott ideológiai, nemzetiségpolitikai elveknek nem megfelelő magatartást tanúsít. „Az utóbbi időben egyre többször használja ki a tisztsége által nyújtott lehetőségeket arra, hogy olyan kulturális rendezvényeket szervezzon, amelyeken lehetőség adódik, hogy ellenséges magatartású, nacionalista-irredenta beállítottságú értelmiségiek találkozzanak egymással.”³¹⁵ Az elemzésekből kiderült, hogy Domokos komoly hatással bír a romániai magyar kulturális életre, olyan személyiség, aki arra is képes, hogy szervezeti keretet biztosítson a romániai magyar értelmiségieknek. „Néhány magyar értelmiségi, többek között Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és Szilágyi István, dicsérik Gheorghiu³¹⁶, mondván, hogy intelligens ember, bátor, jó diplomata, akinek sikerült a pártvezetésen is átvinni az írótalálkozó kérdését.”³¹⁷

Sütő Andrásnak szintén ebben az időszakban romlott meg a kapcsolata a pártvezetéssel és az ő esetében is ekkor nyitottak megfigyelési dossziét. Az első elemzésekből a Securitate azt a következtetést vont le, hogy az elégedetlenkedő író olyan szimbolikus figurává nőheti ki magát, aki köré idővel felsorakoznak majd az emberek.³¹⁸ Egy 1989-ben készült összegző elemzés a következőképpen állapította meg Sütővel kapcsolatos, állambiztonsági szempontból kockázatosnak nevezhető problémákat: nem hivatalos kapcsolatokat ápol magyarországi politikusokkal

313 ACNSAS, fond Informativ, dos. 203.541. Vol. 2. 196–212. f.

314 Eddigi ismereteink szerint Domokos Gézáról készült néhány feljegyzés a hatvanas évek végéről, 1973-ban, a megfigyelési dossziéját viszont 1977-ben nyitották meg. ACNSAS, fond Informativ, dos. 203.541. vol. 1–34.

315 Uo. vol 23. 55–57. f.

316 Domokos Géza megfigyelési fedőneve.

317 ACNSAS, fond Informativ, dos. 203.541. vol. 2. 46–47. f.

318 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 35. 233. f.

és értelmiségiekkel; Romániában betiltott műveket publikál Magyarországon; politikai-társadalmi vonatkozású híreket közöl idegen diplomatáknak, személyeknek; rossz színben tünteti fel országát külföldi interjúkban; az *Új Élet* szerkesztőjeként nem szolgálja a párt érdekeit; szoros kapcsolatot ápol a vele egy állásponton levő Király Károllyal és Kányádi Sándorral.³¹⁹ (77., 79–82. sz. dok.)

A pártvezetéssel már 1972-ben szakító és nyílt ellenzéki szerepet vállaló Király Károly is egyre kitüntetettebb helyet foglalt el a Securitate biztonságpolitikai munkájában. Az ő esetében továbbra is a disszidens megnyilvánulások megelőzése és semlegesítése volt a legfontosabb állambiztonsági feladat. „1. Király Károly magatartásának és elfoglaltságainak, valamint ellenséges jellegű kapcsolatainak (Marosvásárhelyen és a szomszédos megyékben) részletes megismerése a továbbiakban is. 2. A bel- és külföldi intézkedések folytatása Király Károlynak az ellenséges kapcsolataitól való elbátortalanítása, kompromittálása és izolálása érdekében, hogy megsemmisítsük az ellenséges tevékenységekre buzdító tényezőket. 3. Rávenni Királyt – megfélemlítés és pszichikai nyomásgyakorlás útján –, hogy a jövőben hagyjon fel az ellenséges és nacionalista tevékenységekkel. 4. A Király Károly-féle akciók hatásának a megállapítása a magyar etnikumúak sorában, és minden olyan tett szigorú megelőzése, melyeket az ő befolyása alatt az állambiztonság ellen követnének el ellenséges, nacionalista–irredenta elemek, főképpen ún. csúcsértelmiségiek.” – összegezték egy 1989-ben készült munkatervben.³²⁰ (85. sz. dok.)

A pártfunkciókat elveszítő Fazekas Jánost is megfigyelés alá helyezte a Securitate. Az ő esetében szintén az elszigetelés számított az elsődleges feladatnak, hogy az egykori tisztségeiből fakadó kapcsolathálózatból ne tudjon elégedetlenkedő embereket állítani maga köré. A személyes karrierében és az általa képviselt eszmékben és rendszerben egyaránt csalódott, „Florescunál” (Fazekas fedőneve) külön figyelték a magyarországi kapcsolatkeresési próbálkozásait, amit szintén igyekeztek elszigetelni, kompromittálni.³²¹ (61. dok.)

Mint említettük: a pártvezetés a hetvenes évek második felétől a politikai integráció kérdésében már szinte egyáltalán nem számolt a romániai magyar értelmiségiek fiatal (hetvenes–nyolcvanas években színre lépő) generációjával. Az egyre szűkülő kulturális intézményi keretek és a nemzetiségpolitikai változások közepette a fiatal generáció tagjai, elődjeiktől eltérően nem a pártcsatornákat használták, hanem különböző önszerveződési és kifejezési kereteket teremtettek maguknak. A pártvezetés és a titkosszolgálat már eleve bizalmatlanul kezelte a magyar kulturális életben jelentkező új generációt, mert állambiztonsági szempontból veszélyesnek tartotta.³²² Az intézményes, csoportos vagy egyéni megfi-

319 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 35. 1–3. f.

320 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 38. 10–19. p.

321 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 8. 91–97. p.

322 Ágoston Vilmos a saját maga, Apáthy Géza, Király László, Farkas Árpád vagy Bréda Ferenc elleni belügyi eljárásokat említi.

gyelési dossziék anyagaiban e generáció képviselői különlegesen veszélyes célcsoportként szerepeltek és kitüntetett figyelemben részesültek.

A Securitate első lépésként azt térképezte fel, hogy az illető személyek miként nyilvánulnak meg munkaközösségükben és alkotói tevékenységükben. Elemzések, jelentések tucatjai készültek a marosvásárhelyi és a kolozsvári rádió, a Kriterion Könyvkiadó, az *Igaz Szó*, a *Korunk*, *A Hét*, a különböző megyei lapok és szerkesztőségek, színházak és más intézmények egyes, fiatal munkatársairól (Ágoston Vilmos, Egyed Péter, Markó Béla, Molnár Gusztáv, Király László, Gyimesi Éva stb.). Szócs Gézáról egy elemzésben azt emelték ki, hogy a költő „az új generáció egyik képviselője, azé a generációé, amelyről úgy beszélnek egymás között, hogy felemelte a fejét, felhagyott azzal a struccpolitikával, ami az elmúlt húsz évben jellemezte a magyar írókat”³²³ és hogy mindezt az idősebb generáció tagjai is érzékelik, belátják.

Fontos szempontnak számított, hogy ezek a személyek milyen egyéni (pl. Cs. Gyimesi Éva tiltakozása), illetve csoportos (a KAM Csíkszeredában, a Limes-kör, a Lăncrănján-könyv utáni aláírásgyűjtés Marosvásárhelyen stb.) ellenzéki vagy annak tartott tevékenységet fejtenek ki. A Securitate a szervezett, csoportos, a külföldi és a hazai közvéleményre nagyobb hatással bíró próbálkozásokat tekintette a legveszélyesebbnek. A titkosszolgálat megyei szervei a nyolcvanas években többször is jelentették, hogy sikerült megakadályozni bizonyos értelmiségi személyeket abban, hogy ún. nacionalista jellegű csoportosulássá szerveződjenek. Mindezek ellenére a két leghatásosabb romániai szamizdat-akció megszervezését és elindítását nemcsak, hogy nem sikerült megakadályozni, hanem a leleplezésük is hosszabb időt vett igénybe. A Nagyváradon, 1982 tavaszán megszületett *Ellenpontok* majdnem egy évig működött, kilenc száma jelent meg. A szervezők kitűnő konspiratív képességeit igazolja, hogy a rendkívül erősnek és hatékonynak hitt Securitatét hónapokon keresztül sikerült kijátszani. A hazai, a magyarországi és a nemzetközi véleményformáló értelmiségi közeg előtt részben ismert (megismert) és emiatt valamely védettséget élvező szervezőkkel a Securitate a megfélemlítéssel, a visszakozó nyilatkozatok kipróbálásával, az országból történő eltávolítás engedélyezésével, az otthonmaradók elszigetelésével válaszolt.³²⁴

Az *Ellenpontok* bukása után öt évvel indított *Kiáltó Szó* megjelenését szintén nem sikerült megakadályozni a titkosszolgálatnak, amelyet meglepetésszerűen ért az újabb szamizdat megjelenése. „Figyelembe véve az illető cselekedet rendkívüli súlyosságát, s hogy milyen felbujtó hatással lehet a nacionalista-irredenta elemek körében, azonnal hozzák meg a következő intézkedéseket: a meglévő adatok ellenőrzése és elmélyítése, az esetlegesen belekeveredett hazai személyek azonosítása és semlegesítése, valamint ezen tartalmak terjesztésének megakadályozása a hazai magyar etnikumúak körében.” – sürgette munkatársait a Securitate I.

323 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 2., 156. f.

324 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 23., 1-210. f.

Igazgatósága 1988 decemberében.³²⁵ A lehetséges romániai elkövetőket az *Ellenpontok* és a Limes kör tagjainak kapcsolatai között keresték. **(60. sz. dok.)**

A történelmi magyar pártok erdélyi hálózatának feltérképezése és az osztály-ellenségnek tartott egykori vezetők, tagok elszigetelése, kiiktatása a társadalmi életből a titkosszolgálat prioritásai közé tartozott már a negyvenes évek végétől. Az 1956-os magyar forradalom után felerősödött tisztogatási hullámban azok is célkeresztbe kerültek, akik megúszták a sztálini osztályharc tisztogatásait. Az 1964-es amnesztia utáni időszakban a titkosszolgálat megelégedett azzal, hogy a börtönből szabadult személyek visszailleszkedését kövesse nyomon. A Romániára nehezedő magyarországi és nemzetközi külpolitikai nyomás hatására a nyolcvanas években újra napirendre kerültek az egykori magyar történelmi pártok. A titkosszolgálat úgy vélte, hogy a magyar emigráció tagjai a Romániában maradt egykori párttársaik révén próbálnak meg hatékonyabb propagandát kifejteni. Az észak-erdélyi megyékben újra elővették az ötvenes években készült jegyzékeket. A Securitate Bihar megyei Felügyelőségének I/B Ügyosztálya (amelyet kimondottan a magyar nacionalisták kérdéskör vizsgálatára hoztak létre) megalakulásakor, 1983-ban a következő utasítást küldték: „A megye területének jelentős része horthysta megszállás alatt volt, ami lehetővé tette a magyar nacionalista-fasiszta és irredenta pártok és szervezetek intenzív működését (Nyilaskeresztes Párt, Erdélyi Párt, Magyar Újjászületés Pártja, Rongyos Gárda stb.). Jelenleg is számos olyan személy létezik még közülük, akik a biztonsági munka terén problémát jelentenek.”³²⁶ **(73. sz. dok.)** Maros megyében 1980-ban újra elővették az 1952-es jegyzékeket, amelyek még a MAT létrehozása előtt készültek.³²⁷

A nyolcvanas években a belügyi munkában a romániai magyar nacionalisták kérdéskörben, habár sokszor létezett egybeesés és specifikus munkaterület (erdélyi értelmiségi hálózatok, egyházi kérdések stb.), három egymástól elkülöníthető területet és módszertant figyelhetünk meg: a határmenti régiók, a belső erdélyi szórvány és a tömbmagyar területek.

A *határmenti régiók* és települések esetében a belügyi munkatársak elsősorban a kishatárforgalomra, a magyarországi turistákra, rokonokra és sajtó-tévé-rádió, azok közvetett vagy közvetlen kihatására összpontosítottak. Erősítették az ellenőrzést a határállomásokon, újjászervezték a régióban tevékenykedő informátorhálózatot. „Három határátkelőhely (Bors, Biharkeresztes és Érmihályfalva), valamint a kishatárforgalom (több mint 30.000 engedély) működése olyan helyzetet teremt, ami megkönnyíti az ellenséges, propagandisztikus jellegű anyagok behozatalát és kivitelét az országból.” – írták egy Bihar megyei jelentésben.³²⁸ Problematikusnak

325 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 8., 85–86. f.

326 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 22. 12–14. f.

327 1952-ben Maros megye területén az egykori magyar pártok hálózatából összeírták a vezetőket és a veszélyesebbnek tartott párttagokat. Nyilaskeresztes Párt (33 helyi vezető, 279 tag), Magyar Újjászületés Pártja (31 vezető, 234 tag), Erdélyi Párt (30 vezető, 238 tag). ACNSAS, fond Documentar Mureș, dos. 629. vol. 1. 10. f.

és nehezen ellenőrizhetőnek számított a magyarországi televízió- és rádióadások hatása a régióban élőkre. A nyolcvanas évek második felétől hangsúlyosabban jelentkezett a tiltott határátlépések kérdése. A titkosszolgálat igyekezett felgöngyöltetni a határátlépéseket segítő helyi hálózatokat, útvonalakat.

A *belső erdélyi és szórványközösségek* (Hunyad, Fehér, Beszterce-Naszód, Szilágy) esetében úgy vélték, hogy a magyarországi befolyás alatt álló célszemélyekre kell fókuszálni, ún. tömeghatástól nem kell tartani. Ezekben a megyékben, településeken, de akár a román többségűvé vált Kolozsváron is, a veszélyesnek tartott személyek, csoportok álltak a titkosszolgálat célkeresztjében. A közvéleményt alakítani képes hangadókat, értelmiségieket (papok, tanárok, írók) próbálták meg különböző eszközökkel „hatástalanítani.” 1981-ben Kolozs megyéből, a nacionalista-irredenta problémakörrel kapcsolatosan azt jelentették, hogy az elmúlt évben bővült az informátorhálózat, 600 megelőző akciót hajtottak végre, arra koncentrálván, hogy az irredenta elemek ne tudjanak csoporttá alakulni. A jelentés szerint 25 olyan csoportosulási kísérletről volt szó, amely összesen 250 személyt érintett volna.³²⁹ Fehér megyéből 1983-ban azt jelentették, hogy a megyében 27.000 magyar nemzetiségű román állampolgár él (majdnem fele-fele arányban városban, illetve vidéken), számosabb többségi közösséget viszont csak négy településen alkotnak így „a biztonsági apparátus a vonatkozó időszakban nem került szembe különösebb eseményekkel vagy nagyszabású zavaró akciókkal a problémakörben. A meglévő adatok és információk viszont az egyéni vagy szűk körű megnyilvánulások kiújulásáról tanúskodnak. Ezeket elsősorban az együtt élő magyar nemzetiség soraiból származó helyi elemek szervezik, vagy néhány helyi értelmiségi befolyására, akik maguk köré gyűjtik az alkalmas személyeket, vagy főleg a nyugaton és 'Helgá'-ban zajló nacionalista-irredenta propaganda hatására.”³³⁰

A fent említett állambiztonsági problémák zöme a *többségszlovák vidékeket* is jellemezte, ugyanakkor a Securitate elemzői úgy vélték, hogy bizonyos, ellenséges magatartásformák tömegessé is válhatnak. A „nacionalista elemek”, a magyarországi propaganda, a nemzetiségi sérelmek, a rossz közellátás okozta frusztráció olyan általános, nagyobb embertömegeket érintő közhangulatot válthatnak ki, amelyek megfelelő irányítással nagyobb állambiztonsági veszélyt jelenthettek volna. 1987-ben Hargita megyéből azt jelentették, hogy több olyan jelenség is észlelhető, amely esetenként tömeghatással bírhat. A jelentés szerint a tanügyben egyre nagyobb az elégedetlenség és ez tetten érhető a gyerekek és a szülők szintjén is. A magyar nemzetiségű tanárok egyre több, a hivatalos szervek által jóvá nem hagyott közösségi, nemzeti jellegű tevékenységet szerveznek, szoros kapcsolatban vannak az egyházakkal, az 1–4. osztályos gyerekek 95%-a, az 5–8. osztályosoknak pedig 75%-a jár vallásórára, többször jelennek meg népviseletben, az ünnepélyeken

328 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 22. p. 12–14.

329 ACNSAS, fond Documentar Cluj, dos. 13.636, vol. 4. 15. f.

330 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 22., 4–6. f.

magyar nemzeti verseket szavalnak. A különböző felekezetek között egyre erősebb az együttműködés, közös imaheteket szerveznek. A jelentés a tanügyben a következő problémákat nevesítette: nem a hazai tananyagot tanítják, nem a hazai módszerek alapján; nem fektetnek hangsúlyt a politikai nevelésre, főleg a magyar tagozatokon; túlhangsúlyozzák a magyar kultúrát, nacionalista nevelést adnak; a tanárok jelentős része ócsárolja a szocialista eredményeket, vívmányokat; kapcsolatot tartanak fenn Magyarországgal; a beiskolázási problémákat negatívan kommentálják; erősödik a kapcsolat az egyházakkal; erősödik az egyház; magánórákat tartanak.³³¹

Egy 1980-ban készített belügyi elemzés már egyértelműen arról beszélt, hogy a magyar közösségen belül bizonyos, biztonságpolitikai szempontból is veszélyesnek tartott magatartásformák tömegessé válhatnak és ezek mögött egyértelműen Magyarország áll. „A két világháború között volt egyfajta ideológiai tagoltság az erdélyi magyarok között, napjainkban ez megváltozott. Magyarországgal szemben semmiféle visszakozás nem létezik, a magyarság már nem tagolt ideológiai szempontból, nem megosztott. ... ebben a helyzetben a magyar nemzet most összehasonlíthatatlanul homogénebb, mint bármikor Erdély története során, annak a küszöbén állva, hogy képes legyen irányított és szervezett cselekedetre.”³³²

A diktatúra kiteljesedése, a gazdasági-társadalmi krízis elmélyülése, a magyarországi és nemzetközi nyomás, az egyházak és a romániai magyar értelmiség többségének magatartása csak fokozta a rendszer nacionalizmus és irredentizmus-fóbiáját. Magyar ügyben (is) a Securitaténak egyre szélesebb pászmát lefödve kellett tájékoztatnia a pártvezetést. A titkosszolgálat megfigyelő tevékenysége lassan tömegméreteket öltött. A falvakban a milíciára egyre több állambiztonsági feladat hárult. A magyarok által is lakott vidéki településeken a gazdasági bűnözés megfékezése és a közbiztonság fenntartása mellett a nacionalista magatartás felderítése és semlegesítése is a feladatok közé tartozott. Például a nyolcvanas évek második felében a Kovászna megyei, 3487-es lélekszámú Szentkatolnán a helyi milícián 32, nacionalizmus miatt megfigyelt személyt (helyi értelmiségiek, lakosok) tartottak nyilván. Megfigyelésükhöz kb. 25–30 helyi személytől érkeztek jelentések, beszámolók, nyilatkozatok.³³³ A szintén Kovászna megyei Barátoson a milícia 1986-ban 39 gyanús személyt tartott nyilván (külföldi rokonok, volt kulákok, vallási ügyek, nacionalizmus, történelmi párt tagjai, illegális térképek birtoklása, nacionalista dalok éneklése), ezekről 10 beszervezett helyi informátor segítségével gyűjtöttek adatokat és négy esetben nyitottak dossziét.³³⁴

A rendszerváltás előtti időszakban visszatért az ötvenes évekre jellemző hangulat. „Megnőtt azoknak a korábban büntetlen személyeknek a száma, akik különböző helyzetekben nacionalista, irredenta jellegű megjegyzéseket tesznek. Az

331 ACNSAS, fond Documentar, dos. 05436. 70. f.

332 ACNSAS, fond Informativ, dos. 203.541, vol. 2., 196–212. f.

333 ACNSAS, fond Documentar Covasna, Postul de Miliție Catalina, dos. 3065., 1–117. f.

334 ACNSAS, fond Documentar Covasna, Postul de Miliție Brateș, dos. 3066., 15. f.

idei évben nyilvántartásba vett 174 személy közül 156 ebbe a kategóriába sorolható. A 29 figyelmeztetett személy közül 23 ugyancsak politikai és büntetett előélet nélküli.”³³⁵ – jelentették Kolozs megyéből. A Securitate az 1956 utáni évekhez hasonló módon és logikával kereste és fedezte fel az ún. államellenes cselekedeteket. 1988-ban a Hargita megyei, 50 éves mázoló Bencző Gyulát harmadmagával azzal vádolták, hogy államellenes cselekedetre készült, fegyvert, lőszert próbált beszerezni és kapcsolatba akart lépni a Nemzetvédelmi Minisztérium magyar tisztjeivel és azok nemzeti érzéseire támaszkodva államellenes akciót akart végrehajtani. A vádpontok között az is szerepelt (s ez sokkal valószínűbb), hogy egy 1987-es magyarországi kirándulása után a magyar titkosszolgálat megpróbálta beszervezni, hogy jelentsen nekik a romániai magyarság helyzetéről.³³⁶

A román belügyi szervek idegességét, érzékenységét csak fokozták a magyar lakosság bizonyos csoportjairól szerzett olyan jellegű információk, amelyek a rendszer minőségére, nemzetiségpolitikájára utaltak, és amelyek gyakran tartalmaztak románellenes kijelentéseket, mint pl.: „Minket, magyarokat az oroszok jó szemmel néznek. Románia, ha továbbra is követi a kapitalista-barát politikáját, Erdélyt visszacsatolják Magyarországhoz.”³³⁷ A nyolcvanas években az állandó pozícióvesztésnek kitett, egyre romló gazdasági és morális helyzetben levő magyar közösségben, érzékelve a magyarországi átmenet látszólagos (fogyasztás, a kevésbé korlátozott szólásszabadság) sikerét, csak fokozódott a frusztráció és felerősödtek az állammal szembeni kifogások, amelyek gyakran tartalmaztak románellenes megnyilvánulásokat is.

Egyre tüzetesebben kezdték el ellenőrizni a civil lakosság külföldi – jövő-menő – magánlevelezését. A magyarországi jólét és biztonság után vágyó erdélyi magyarok százainak leveleiben olvashatták a titkosszolgálat munkatársai, a lakosság véleményét a rendszerről. „Gratulálok a színes tévéhez, milyen jó is nektek, látszik, aminek a magyar kezek fognak az valóság, nem úgy mint ezek a szemetek, mocskok. Azért írok ilyen aprón, hogy ha ezek átvilágítják, ne lássák, hogy mocskolom ezeket a szó...et.” – írta egy kézdivásárhelyi lány gyulai ismerősének.³³⁸

A nyolcvanas években, a dogmatikus ideológiai befele fordulás éveiben a diktatúra külön figyelmet szentelt az olyan társadalmi csoportosulásoknak, amelyek a hivatalos kereteken kívül szerveződtek. Kiemelten gyanúsként kezelte azokat az ifjúsági csoportokat, amelyek valamely nyugati szubkulturális minta (rock, diszkó, punk) alapján szerveződtek. A nemzetiségi alapon (is) szerveződő csoportok megítélésében az államellenes kategória mellé bekerült a nacionalizmus

335 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.149, vol. 2. 88. f.

336 ACNSAS, fond Documentar, dos. 13.409, vol. 17. f.

337 A Securitate éves tevékenységének kiértékelése. ACNSAS, fond Documentar, dos. 83. 19. f.

338 A Securitate munkatársai megfejtették, hogy a kipontozott rész a magyarok által a románokra használt gúnyos megnevezés, a 'szőrös nyelvű/talpu' kifejezés rövidítése. ACNSAS, fond Documentar, dos. 3071, vol. 1. 69–71. f.

is. Egy 1982-es jelentésben a Securitate Kolozs megyei munkatársai arról számoltak be, hogy Kolozsváron és Nagyenyeden erőteljes csöves mozgalom bontakozott ki, amely a magyarországi csövesek mintájára szerveződik.³³⁹ A mozgalom tagjai a jelentés szerint magyar tannyelvű líceumokba jártak, a Szabad Európa Rádió műsorait hallgatták, a magyarországiakhoz hasonlóan szeretnének élni és Kolozsváron legalább kilencvenen voltak. A titkosszolgálat azt is tudni vélte: a tagoknak a belépéskor esküt kellett tenniük arra, hogy betartják a csapat alapszabályait; a találkozásaikon nemzetiségi ügyeket is tárgyaltak, valamint többen is arra készültek, hogy elhagyják az országot. A Securitate informátorokat állított a csoport megfigyelésére, majd a beérkező adatok alapján kiszűrték a vezetőket, elszigetelték, befolyásolták őket, hogy gyengítsék, megbontsák a csoportok, galerik kohézióját.³⁴⁰

Egy másik jelentés azt emelte ki, hogy az erdélyi magyar fiatalokra nagy hatással vannak egyes tanárok és a magyarországi látogatók. „Ennek következtében a magyar fiatalok körében erőteljesebben van jelen a kozmopolitizmus, a román oktatás visszautasítása, a nacionalista jellegű csoportosulások létrehozása, a románokat kizáró, csak saját maguknak szervezett szórakozási lehetőségek keresése. Nagyobb hangsúlyt fektetnek az úgynevezett hagyományos találkozókra, diákbálókra. Csoportos kirándulásokat szerveznek a hegyekbe, ahová magyarországiak is elkísérik őket.”³⁴¹

Nemzetiségi, ún. nacionalista témakörben az ügynökök részéről érkező információk az országos hálózathoz hasonlóan különböző szintekről érkeztek: a falvakban, gyárakban, üzemekben, egyházi, kulturális intézményekben beszerzett ügynököktől. A Securitaténak az innen érkező információkat kellett elemeznie, értelmeznie és kiegészítenie. Ebben a kérdéskörben két szint élvezett prioritást, váltakozó intenzitással. A titkosszolgálat mindig is fontosnak tartotta kitapintani, főleg a külpolitikailag aktívabb időszakokban (1956, 1968, a rendszerváltás megelőző évek) a társadalom pulzusát, a romániai magyarság közösségi szintű megnyilvánulásait. Amint erre már utaltunk, rendszeresen készültek helyzet- és hangulatjelentések, elemzések. Folyamatos figyelmet kapott ugyanakkor a hazai és külföldi közvéleményre egyaránt hatással bíró romániai magyar kulturális és politikai elit. A nemzetiségpolitikai szempontból fontos kulturális intézmények (egyházak, szerkesztőségek, múzeumok, kiadó, megyei kulturális intézmények) munkaközösségeiről a szokásos módszerekkel (telefonvonalak lehallgatása, levelezés ellenőrzése, ügynökök beépítése) igyekeztek információkat szerezni.

Az intézmények és a meghatározó, ellenségesnek tartott személyiségek köré ügynök-hálózatot építettek ki. A különböző történések, események, jelenségek értelmezésében kiemelt szerepet játszott az ügynök, aki az esetek többségében

339 A magyarországi csövesekről lásd: Valluch Tibor: Csövesek, digók, punkok. Ifjúsági szubkultúrák a Kádár-korban. *Rubicon*, 2013. 9-10. sz.

340 ACNSAS, fond Documentar, dos. 018.291. Vol. 1. 1-18. f.

341 ACNSAS, Fond documentar, dos. 19.149 vol. 3. 84. f.

a megfigyelt személy vagy csoport, intézmény közvetlen környezetéből származott, megfelelő hely- és helyzetismerettel rendelkezett. A magyar nacionalizmus kérdéskörben jelentő ügynök egyetlen lényeges információval leleplezhetett egy szakmai vagy akár titkos csoportosulást.³⁴² Az ügynök-hierarchia csúcsán foglaltak helyet azok, akik nem csak puszta tényeket és adatokat közöltek, hanem részletesebb, elemző jelentéseikben olyan összefüggéseket is feltártak, amelyek segítették a titkosszolgálat embereit abban, hogy bizonyos, az erdélyi magyar szellemi, kulturális életben lezajló folyamatokat jobban megértsenek. A számtalan példa közül megemlíthetjük a marosvásárhelyi „Moldovant”, aki származásából és munkaköri feladataiból fakadóan jól ismerte, sőt, részese volt a marosvásárhelyi és bukaresti magyar kulturális életnek. A nyolcvanas években Domokos Géza marosvásárhelyi útjainak, kapcsolathálózatának elemzéséhez és az *Igaz Szó* szerkesztőinek magatartásáról szolgáltatott részletes, rendszeres és pontos információkat.³⁴³ Ugyanez a „Moldovan” ügynök 1987-ben arról is beszámolt a Securitate illetékes szerveinek, hogy a magyar nagykövet tett nála látogatást és fokozott figyelemmel érdeklődött az erdélyi magyarság helyzetéről és a brassói tüntetések esetleges magyar vonatkozásairól.³⁴⁴ **(86. sz. dok.)** A Gyulafehérvári Római Katolikus Teológiai Intézet tanárának, „Müller” ügynök jelentéseiből a Securitate olyan információkhoz jutott, amelyekből alaposabban megismerhette az intézményt feszítő belső problémákat, a papok, tanárok, diákok közötti viszonyokat, feszültséget, törésvonalakat.³⁴⁵ A kolozsvári „Vasilescu” író aktív tagja volt az erdélyi irodalmi életnek. Az általa szolgáltatott terjedelmes és értelmező jellegű jelentések nem csak a kolozsvári értelmiségi lét belső vonatkozásait tárták fel, hanem komoly segítséget jelentettek a két világháború közötti erdélyi szellemi élet megértéséhez. Jelentéseiben azt is kiemelte, hogy a hatvanas-hetvenes években a romániai magyar kulturális intézményekben milyen mértékben „rehabilitálják” a két világháború közötti magyar szellemi örökséget.³⁴⁶

342 Az *Ellenpontok* lebukását egy olyan nagyváradi ügynök okozta, akit a szerkesztők egy része közvetlenül ismert, és akire rá merték bízni a szamizdat kiadvány néhány számát is.

343 Erről részletesebben lásd Domokos Géza megfigyelési dosszióját.

344 ACNSAS, fond Documentar, dos. 19.149, vol. 2. 74–75. f. (Lásd a Dokumentumok között is.)

345 Bodeanu–Novák: *Az elnémult harang...* i.m. 131–133, 138–139. p.

346 Erről részletesebben lásd Domokos Géza megfigyelési dosszióját.

Zárszó

A Ceaușescu-korszak első szakasza (1965–1974) látványos kül- és belpolitikai sikereket hozott a pártvezetésnek és személyesen Nicolae Ceaușescunak. A pártvezető nemzetközi szinten tovább folytatta, sőt: tökélyre vitte elődje különutas politikáját. A korszak elején elkezdett grandiózus társadalmi, gazdasági reformok első fázisát (közigazgatási reform, a területrendezés korai szakasza, részleges gazdasági-ideológiai liberalizáció) a társadalommal, főleg az elittel való kiegyezésre alapozta. A meggyésítés és utána a területileg is kiegyensúlyozott iparosítás jótékonyan hatott a gazdasági életre. Ebben az időszakban jelentősen javult az életszínvonal, nőtt a belső fogyasztás. Románia a hatvanas-hetvenes években gazdaságilag az egyik legdinamikusabban fejlődő szocialista ország volt. Új iparágakat karoltak fel (elsősorban a gépgyártást), ami új munkahelyeket teremtett. Felerősödött a faluról városra történő migráció, javultak az életfeltételek és ez megváltoztatta a társadalom szerkezetét. Ugyancsak a hatvanas évek végén a pártnak újszerű mobilizációs és propagandaeszközökkel sikerült felráznia az előző korszak diktatúrájába befásult társadalmat. A bel- és külpolitikai manőverek biztonsága érdekében a pártvezetés kereste a kiegyezést a nemzetiségi elitekkel is, amelyek számára intézményes integrációs lehetőségeket kínált fel.

Nicolae Ceaușescu a hetvenes évek elején – politikai karrierjének csúcán –, a társadalom teljes ellenőrzése és részleges 'szimpátiája' birtokában látott hozzá a hatvanas években kidolgozott társadalom-átalakítási tervek megvalósításához. A 'júliusi tézisek' 1971-ben meghozták az ideológiai szigor fokozását, a következő évek pedig a változásokat: a területrendezés elindítását, a társadalmi kontroll fokozását, az erőltetett iparosítást, majd a gazdasági megszorításokat. Ekkor még tartott a különutas politika lendülete, a pártvezető nemzetközi elismertsége, amit megerősített a Harmadik Világ felé történő politikai és gazdasági nyitás.

A hetvenes évek második felében kialakultak a román politikai rendszer általános jellemzői, amelyek az 1989-es rendszerváltásig meghatározták az ország politikai életét. A pártvezetés jövőképét a különutas kül- és gazdaságpolitika, a fokozott iparosítás és urbanizáció, a strukturális politikai és gazdasági reformok elutasítása, a homogén román társadalom- és nemzetépítés, és nem utolsósorban a főtitkár és a szűkebb környezete köré épülő abszolút hatalmi kontroll határozták meg. A társadalmi részvétel a minimálisra csökkent a politikai életben, a párt és az állami szervek összeolvadása az ötvenes évekbeli sztálinista korszakot idézték újra. A gazdasági és politikai döntések az alsóbb szervek hatásköréből egyre magasabbra kerültek. A hatalomkoncentráció, a párt és az állami szervek összefonódása végbement az alsóbb szinteken is. A megyei, municípiumi, városi, községi szintek ekkor már nem véleményeztek, mint a hatvanas évek utolsó felében, hanem pusztán végrehajtó szerepet tölthettek be. Ezzel párhuzamosan a főtitkár egyre több vezetői kulcspozíciót bízott közvetlen rokonaira, családtagjaira,

így akadályozva meg, hogy egy, a döntéseivel esetlegesen szembeálló végrehajtó apparátus kerüljön helyzetbe.

Az említett politikai-gazdasági változások látványos váltást eredményeztek a párt magyarságpolitikájában. A szocialista táboron belüli politikai centrum-periféria (Szovjetunió-keleti blokk országai) közötti viszony enyhülését a román pártvezetés arra használta ki, hogy újrafogalmazza az ország ön- és jövőképét. Nyíltan a homogén román társadalom- és nemzetépítés útjára lépett. Ekkor a romániai zsidóság többsége már elhagyta az országot és az NSZK-val megkötött egyezmények alapján, az erdélyi németek is tízezres nagyságrendben távoztak. A szocialista nemzet fogalmának újraértelmezésével a pártvezetés átértékelte az ország területén élő nemzetiségek és a többségi románság viszonyát. Az új elméleti megközelítés nem differenciált, az már összemosta a történelmi nép és a dolgozó nép fogalmát, ezzel az etnicitás kérdését is. Az új értelmezés szerint az országban élő nemzeti kisebbségek nem alkothattak önmagukban, saját nyelvi, kulturális hagyományokra épülő szocialista nemzeti közösségeket, tehát nem kollektív entitásként lettek részei az új román szocialista nemzetnek.

Az általános ideológiai és politikai keretek fokozatos kiüresítésén túl a magyarságpolitika változásai konkrét döntésekben is megmutatkoztak. A hetvenes évek közepétől a magyarságot (de más nemzetiségeket is) nyíltan diszkrimináló döntések születtek: iskolatörvény, elszállásolási törvény, az anyanyelv használatának visszaszorítása az oktatásban, az ügyintézésben, a kétnyelvű feliratok eltűnése, a kulturális termékek látványos tartalmi kiüresítése. A nemzetiségpolitikában bekövetkező radikális változások másik világos jele a nemzetiségi dolgozók tanácsai tevékenységének fokozatos átalakítása volt. Az MNDT vagy más nemzetiségi (német, szerb) tanácsok a kezdeti időszakban egyfajta közvetítő szerepet is betöltöttek a pártvezetés és a kisebbségi kulturális elitek között. Az új országos politikai helyzet abban mutatkozott meg, hogy a tanácsok központi és megyei szerveiben kádercserét hajtottak végre. A korábbi időszakot meghatározó, a nemzetiségi ügyekben esetenként markánsan is megnyilvánuló értelmiségiek fokozatosan háttérbe kerültek vagy akár le is váltották őket. Az MNDT vezetőségében egyre nagyobb szerephez jutottak a pártvonalról kinevezett káderek. A hetvenes évek végén az MNDT-ben lezajlott belső viták is azt mutatják, hogy a pártvezetés sikerrel igyekezett ráerőltetni a szervezetben még önálló érdekérvényesítésre törekvő értelmiségieket a magyar különérdekek hangoztatásának feladására.

A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején néhány kelet-európai országban, a reformok részeként érvényesült egyfajta, alulról (is) szerveződő korporativizmus, azaz a különböző társadalmi szervezetek részleges beemelése a döntéshozásba. A román pártvezetés azonban sem a nemzeti kisebbségek, sem pedig a román kulturális elit esetében nem alkalmazta ezt, hanem ellenkezőleg, szigorú ideológiai kontroll alatt újjászervezte az érintett szervezeteket, eltávolítva onnan minden olyan személyt, csoportot, amely a központi elvárásoktól eltérő véleményt fogalmazott meg.

Ebben az időszakban a magyarságpolitika, a romániai magyarság helyzete fokozatosan a magyar–román államközi kapcsolatok középpontjába került. A korábban defenzív külpolitikát folytató magyar pártvezetés, szembesülve az otthoni népi-nemzeti értelmiség és a közvélemény részéről érkező nyomással, elkezdte tematizálni a kérdést, első lépésként a kétoldalú kapcsolatok szintjén. A magyarságpolitikában meghozott közvetlen döntések és az országosan jellemző gazdaságpolitikai, társadalmi változások egy olyan folyamattá álltak össze a hetvenes évek végére, amelyek egyre aggasztóbb képet vetítettek elő a romániai magyarság jövőjét illetően.

A nyolcvanas években olyan nemzetközi gazdasági és politikai kihívások érték az országot, amelyekre a pártvezetésnek rugalmas, reformorientált válaszokat kellett volna adnia. Az ellenzéki irányzatoktól megtisztított RKP vezetősége, a teljes politikai és társadalmi kontroll birtokában mereven elutasított mindenféle reformkezdeményezést. Az egyre hangsúlyosabb neosztálinista jegyeket felmutató rendszer a gazdasági, politikai elszigetelődés irányába sodródott, amit a nacionalizmussal, tömegmobilizációval és adminisztratív-politikai intézkedésekkel próbált meg ellensúlyozni. A román gazdaság a nyolcvanas évekre a szerkezetében felhalmozódó feszültségek miatt komoly válságba került. A hetvenes évek végén az előző évek viszonylag jó eredményein felbuzdulva a pártvezetés egyre nagyobb növekedési ütemet irányozott elő. Az 1977-ben kezdődő újabb ötéves terv azonban figyelmen kívül hagyta a földrengés okozta jelentős károkat, illetve a kőolaj árának növekedését, amely komoly kihatással volt a világgazdaságra. A nyolcvanas évek elejére a gazdasági élet minden területén kiéleződtek az ellentmondások. A román gazdaság kevésbé látványos szektoraiban is egyre instabilabbá vált a helyzet. Az üzemanyaggal, nyersanyaggal történő ellátásban beállt hiányosságok miatt (is) egyre több gyár és üzem termelt veszteségesen vagy az előállított termékeket nem sikerült a piacon értékesíteni. A takarékosági politika, valamint az, hogy a pártvezetés a gazdasági függetlenség hamis illúziója miatt csökönnyösen ragaszkodott a nemzetközi pénzügyi intézetek iránti adósság törlesztéséhez, súlyos ellátási zavarokat okozott. Ceaușescu még ekkor sem akarta megtörni a szocializmus építésének lendületét, inkább az életszínvonal kárára döntött, visszafogta a fogyasztást, ami egyre inkább az eredeti szocialista felhalmozás korszakát idéző közállapotok felé fordította vissza az országot. A román társadalom mozgósítását a reformok és gazdasági jólét hiányában a nemzeti érzés propagálásával próbálták meg elérni. Az újraértelmezett román nemzeti történelmet bejáratott propagandaeszközként használták. A nyolcvanas évek végére a román társadalom (az amúgy nem kis mértékű) tűrőképessége határához érkezett.

A Ceaușescu-rendszer által a hetvenes években felgyorsított homogenizációs folyamat a nyolcvanas évek közepére ért be. A városi lakosság az összlakosságon belül túlsúlyba került, a román társadalom a többéves propaganda és tanítás hatására az új eszméket alulról szerveződő entitásként is elkezdte megélni. A korábbi időszakokra még jellemző regionális identitások nemcsak a hivatalos

beszédből tűntek el, hanem jelentős mértékben kiszorultak a köztudatból is. Ceaușescu számított az általa létrehozott és emancipált új munkásosztály szolidaritására, de már az ő köreibben is megjelent az elégedetlenség.

A román politikai élet radikalizálódása, az új társadalomalakító projekt felgyorsulása, valamint a külpolitikai tényezők hatására (is) teljes fordulat következett be a nemzetiségpolitikában. A román pártvezetés már a hatvanas évek végétől az etnikailag is homogén társadalomban gondolkodott, de számos esetben – elsősorban taktikai okokból – kompromisszumot kötött a nagyobb nemzeti közösségek elitjeivel. A hetvenes évektől kezdődően azonban a kivándorlattal (erdélyi németek, zsidók), illetve az asszimiláció felgyorsításával kívánták leküzdeni az etnikailag is homogén román társadalom kialakítása előtt még fennálló néhány akadályt. A pártvezetés sorra rúgta fel azokat a technikákat, amelyeket 1945 óta, kisebb-nagyobb eltérésekkel (megszorításokkal, majd újabb engedelmekkel) használt a nemzetiségpolitika területén.

Megváltozott a kezdetben használt nemzetiségpolitikai alaptétel, miszerint a kisebbségi csoportok is egyenlő módon részesülnek a társadalmi javakból és a kisebbségi elitek, ideológiai lojalitásuk fejében intézményes szintű integrációs lehetőséget kapnak az államtól. Az RKP politikájában ekkor már az etnikai típusú nemzetépítés élvezett elsőbbséget. Az ideológiai szigor kiteljesedésével a nemzeti intézmények egyre jobban kiürültek, elveszítették sajátos tartalmukat, szerepüket. Az erőteljes iparosítás, a központilag irányított urbanizáció, a szászok tömeges elvándorlása miatt a magyarság a legtöbb erdélyi nagyvárosban abszolút kisebbségbe került, jelentős gazdasági, politikai és társadalmi pozícióvesztést könyvelve el. Így az egyéni mobilitás problémája idővel a növekvő nacionalizmus katalizátora lett. A többségi románság számára a Ceaușescu-korszak (de korábbi időszak is) nagyfokú társadalmi mobilizációt eredményezett, sokkal nagyobb arányban, mint a nemzetiségek esetében.³⁴⁷ Ugyanakkor a diszkriminatív intézkedések következtében több tízezer nagyvárosi magyar munkás került ki a nemzeti identitás megőrzése szempontjából fontos népnevelésből.

A nyolcvanas években a Magyarországgal diplomáciai hidegháborúba keveredő, a magyar politikai és kulturális elittel szemben egyre bizalmatlanabbá váló pártvezetés nyíltan a homogenizáció kiteljesítésére és a kisebbségi oktatási és kulturális intézményrendszer felszámolására törekedett. Többfrontos harcának egyaránt része volt az intézményrendszer szerkezeti átalakítása, a személycserék és a tartalmi működés kiürítése. Mindez egyre szélesebb körben váltott ki nemtetszést a nyugati közvélemény előtt, amely a Helsinki-folyamat beindulása (1975) után a magyar diaszpóra szervezeteknek, majd később a magyar államnak köszönhetően egyre nagyobb figyelemmel követte az emberjogi kérdés alakulását Romániában.

347 Trond Gilberg: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise of Ceaușescu's Personal Dictatorship*. Westview Press, Boulder, San Francisco and Oxford. 1990. 157–165.

A nyolcvanas évektől kezdődően a párt magyarságpolitikája és a magyar-román államközi kapcsolatok meghatározó eleme lett a kivándorlás- és a menekültkérdés. A homogenizáció és az egyre romló életfeltételek elől menekülő romániai németek és zsidók az NSzK-ba, illetve Izraelbe történő kivándorlását a pártvezetés államközi megegyezésekkel szabályozta, tartotta kontroll alatt, és igyekezett minél nagyobb gazdasági profitot kisajtolni belőle. Az egyre kilátástalanabb jövőkép miatt a romániai magyarok körében is látványos kivándorlási hullám jelentkezett. A távozók egyaránt próbálkoztak a legális és illegális módszerekkel. A menekültügy újabb neuralgikus pontot jelentett Románia és Magyarország egyre feszültebb kapcsolatában.

A szocialista rendszer általános válsága közepette a nemzetiségi kérdés (hangsúlyosabban Románia magyarságpolitikája) a nyolcvanas évek második felétől Magyarországon és Romániában is országos téma lett. A nemzetiségi kérdésben a hetvenes évek második felétől egy öngerjesztő, spirálszerű folyamat bontakozott ki, mindkét fél legitimációs eszközként használta fel a témát. Romániában erősödött a nacionalizmus, a nemzetépítés egy másik szintre lépett az ötvenes-hatvanas évekhez viszonyítva, Magyarországon is elmozdulás jelentkezett a kérdésben, ugyanis a határon túli magyarság helyzete a közbeszéd részévé vált, amely állandó nyomás alá helyezte a politikumot. A kérdés a politikai és gazdasági reformok, a két ország nemzetközi pozicionálása és helykeresése a rendszer lassú hanyatlása okozta feszültségek katalizátorává vált. Az erdélyi magyarság kérdése Románia minden törekvése ellenére kikerült az ország belpolitikai keretéből és a második világháborút követő évtizedek után újra külpolitikai (bizonyos szinten akár nemzetközinek is nevezhető) tényezővé vált.

A reformok útjára lépő Magyarországon a népi-nemzeti kulturális elit, az ellenzék is zászlajára tűzte a nemzetiségi kérdést. A magyar nemzet nagy sorskérdései rendezésének részeként a határon túli magyar közösségekkel szemben táplált felelősségérzetet kérték számon az antinacionalista diskurzusra berendezkedő Kádár-rendszerrel. Ennek hatására (is) a magyar külpolitika egyre aktívabbá vált ezen a területen, hogy aztán a nyolcvanas évek végére már a nyílt diplomáciai konfrontációt is felvállalja Romániával a romániai magyarok ügye miatt. A nemzetiségi kérdés ugyanakkor egyre hangsúlyosabban jelent meg a román belpolitikában is. A homogén román nemzet projektjét célul kitűző pártvezetést az emberi jogok kérdésében lehetett a leginkább számon kérni. Magyarország egyre élénkebb érdeklődése csak fokozta a román pártvezetés veszélyérzetét, amely a magyarságpolitika esetében is ragaszkodott a rendszer alaptételéhez, a nemzeti szuverenitáshoz. A kérdés tematizálása rávilágított a román politikai és gazdasági rendszer strukturális problémáira, ugyanakkor merev és görcsös elzárkózást váltott ki az RKP vezetéséből, Ceaușescuban nőtt a veszélyérzet, erőt akart demonstrálni minden irányba. A nemzetiségi kérdés (hangsúlyosan a magyarságpolitika) a válságba kerülő román politika legitimációjának egyik alappillére lett. Az egyre fokozódó nacionalizmus, a magyaroknak a

helyi románok javára történő gazdasági-politikai diszkriminációja, a közös ellenség elleni fellépés szükségességének hangoztatása ideig-óráig mobilizációs eszközként működtek. Magyarország ekkor már első számú biztonságpolitikai kockázatnak számított és idővel a romániai magyarság kollektíve került be ebbe a kategóriába. A korábbi időszakokban egy-egy kisebb társadalmi csoport jelentett nemzetbiztonsági kockázatot a titkosszolgálatok értelmezése szerint, a nyolcvanas években már tömeges szintű veszélyforrásként számoltak az erdélyi magyarsággal.

A hatvanas években még szerephez jutó magyar nemzetiségű aktivisták és értelmiségiek fokozatosan kikerültek az állami és pártapparátus fontosabb pozícióiból, sőt az állambiztonsági szempontból kockázatot jelentő kategóriába sorolták őket. Az MNDT a pártpropaganda szócsövévé vált, a magyarságpolitikát ért bírálatok kivédésére és cáfolatára használta a pártvezetés. A romániai magyar politikai és kulturális elit többféleképpen reagált arra, hogy a pártvezetés öncélúan elzárta az intézményes integrációs csatornákat és a nyílt asszimilációs politika útjára lépett. A politikai rendszerbe és annak kulturális háttérintézményeibe korábban jól integrálódott 'hatvannyolcas' generáció tagjai közül néhányan nyíltan bírálták a pártvezetés magyarságpolitikáját, felvállalva az etnikai alapú disszidenciát. Mások háttérbe vonultak, kiszorultak pozícióikból vagy elhagyták az országot, ily módon utasítva el a rendszerrel való további együttműködést. Akadtak olyanok is (központi szinten kevesen, a helyi közigazgatásban többen), akik különböző, többnyire személyes okokból kifolyólag megtartották pozícióikat. A politikai struktúrákba egyáltalán, a kulturális intézményhálózatba pedig csak részlegesen integrálódott fiatal nemzedék számára már egyértelmű volt, hogy a rendszer megreformálhatatlan. Ezen személyek és csoportok tevékenységére – a hetvenes évek második felétől, a nemzetiségi intézményrendszer hiányában – az önszerveződési keretek kialakítása volt jellemző. Tanszékek, szerkesztőségek, színházi tagozatok, oktatási intézmények körül alakítottak ki találkozási pontokat, kezdetben hivatalosan, a titkosszolgálat zaklatásai után pedig akár illegálisan is. A rendszerrel szembefordultak, kritikával illették azt.

1989 novemberében, amikor Kelet-Európában már sorra buktak a kommunista pártok, Romániában még megtartották az RKP XIV. kongresszusát. Erdély az ország többi vidékéhez hasonlóan gazdasági válságban volt, súlyos energia- és élelmiszerellátási problémákkal küszködve, teljes ideológiai szigorban lépett be az év utolsó hónapjába. Az országos szintű problémákat csak tetőzték a nemzetiségpolitikában bekövetkezett változások: a kisebbségi intézmények általános tartalmi kiürülése, tudatos elsorvasztása, a helyi magyar nemzetiségű káderek jelentős visszaszorulása, a homogenizáció kihatásai, az iskolai oktatásban észlelhető asszimilációs törekvések, az esetenként kollektív szintű nacionalista megbélyegzés stb. A nemzetiségi sajátosságokat képviselő intézmények szempontjából szinte az elemeire visszabontott és lecupaszított kisebbségi társadalmat csupán az egyház és a nagyobb településeken spontánul megszerveződő értelmiségi csoportok,

informális hálózatok fogták össze. Az erdélyi magyarság már csak abban reménykedhetett, hogy a Kelet-Európában beindult változások szele eléri Romániát is.

J. F. Brown nyolc olyan diszkriminációs technikát nevez meg, amelyeket a keleti tömb országaiban 1945–1989 között használtak a nemzetiségpolitikában.³⁴⁸ A Ceaușescu-korszak nemzetiségpolitikájának összegzésekor elmondhatjuk, hogy a pártvezetés 25 év alatt (még ha esetenként mérsékelt módon is), különböző formában szinte mindegyiket használta: kiutasítás, elvándorlásra késztetés (első lépésként a zsidók és németek esetében, de később a nyolcvanas évek második felében a magyarokéban is); a népszámlálások manipulálása (pl. az 1977-es népszámlálás); elnemzetietlenítés (nevek megváltoztatása, románosítása, a román nyelv használatának kikényszerítése, a szülőföldtől és anyanyelvi közegtől távolra történő munkahelyi kihelyezés); közigazgatási területi újjászervezés, etnikai tömbök felhígítása (1968-as közigazgatási reform, a betelepítések, az urbanizáció kérdése az erdélyi megyékben); a jogok és a kiváltságok leépítése (a nyolcvanas évektől fokozatosan építették le a meglévő jogokat minden területen: oktatás, anyanyelvhasználat, intézményrendszer, képviselő); szelektív iparosítás (egy régiók elhanyagolása majd később masszív betelepítéssel járó iparosítás); direkt elnyomás (a nyolcvanas évek második felétől felerősödő rendőri és titkosszolgálati ténykedések, a magyarellenesség tudatos szítása).

348 Kiutasítás, elvándorlásra késztetés; a népszámlálások manipulálása; új nemzetek, identitások létrehozása; elnemzetietlenítés; adminisztratív területi rendezés; a jogok és kiváltságok leépítése; szelektív iparosítás; direkt elnyomás. J. F. Brown: *Eastern Europe an Communist Rule*. Duke University Press, Durham and London, 1980. 421–432.